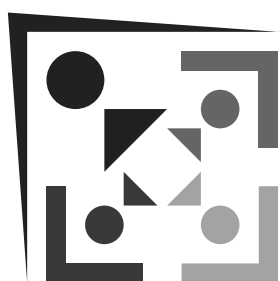

LUDSKOPRÁVNA ČÍTANKA 3

METODICKÁ PRÍRUČKA PROGRAMU ŠKOLY ZA DEMOKRACIU

Zuzana Szabóová (ed.)

CENTRUM
KOMUNITNÉHO
ORGANIZOVANIA

Ludskoprávna čítanka je výstupom projektu Školy za demokraciu – rozvoj, profesionalizácia a advokácia.

Program Školy za demokraciu je podporený Nadáciou otvorenej spoločnosti v rámci programu Active Citizens Fund - Slovakia, ktorý je financovaný z Finančného mechanizmu EHP 2014-2021.

Ludskoprávna čítanka je interným metodickým materiálom vzdelávacieho programu Školy za demokraciu. Akékoľvek šírenie tohto materiálu mimo výstupov programu Školy za demokraciu je možné len po konzultácii so zostavovateľkou čítanky.

OBSAH

ÚVOD

13

AKO ČÍTANKU POUŽÍVAŤ?

17

PRVÁ KAPITOLA / RASIZMUS

ZA SEGREGÁCIU RÓMOV MUSÍ BYŤ SÚDENÝ ŠTÁT
(Z KNIHY *RÓMOVIA V ZAJATÍ POLITIKY*)

25

POLICAJNÁ RAZIA
(Z KNIHY *ROKY BEZPRÁVIA.
NEUVERITEĽNÝ PRÍBEH RAZIE V MOLDAVE*)

27

HISTÓRIE
(Z KNIHY *PREČO SA UŽ S BIELYMI NEROZPRÁVAM O RASE*)

31

PREDSLOV K ROZPRAVE O KOLONIALIZME
(Z KNIHY *ROZPRAVA O KOLONIALIZME*)

35

KOLONIALIZMUS A SCHIZOFRÉNIA ZÁPADNEJ EURÓPY
(Z KNIHY *FENOMÉNY DEJÍN*)

39

MÝLIL SA ALLPORT?
(Z KNIHY *ĽUDSKOSŤ. OPTIMISTICKÁ HISTÓRIA ČLOVEKA*)

47

DRUHÁ KAPITOLA / HOLOKAUST A DRUHÁ SVETOVÁ VOJNA

2
(Z KNIHY *ČO TO MÁ SPOLOČNÉ SO MNOU?*)
57

SLOVO V NESLOBODE
(Z KNIHY *TISOVI POZA CHRÁT. PRÍBEHY ODPORU VOČI ĽUDÁCKEMU REŽIMU*)
61

MEDZI POPIERANÍM HOLOKAUSTU, PREDSTAVAMI O KONCI SVETA A NADMERNOU SEBADÔVEROU. KONŠPIRAČNÉ IDEOLÓGIE V PROSTREDÍ KRAJNEJ PRAVICE
(Z KNIHY *FALŠOVANÁ PRAVDA. O VPLYVE KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÍ NA NAŠE MYSLENIE*)
65

ŠIKMÁ CESTA
(Z KNIHY *SLOVUTNÝ PÁN PREZIDENT. LISTY JOZEFOVI TISOVI*)
69

TRETIA KAPITOLA / KRÍZY SÚČASNOSTI – KLÍMA, IDENTITA, *PANDÉMIA*, *EURÓPSKA ÚNIA*, *ŽENSKÉ PRÁVA*

BODY ZLOMU
(Z KNIHY *NAŠA KLIMATICKÁ ZMENA*)
85

ZMENENÉ SLOVENSKO
(Z KNIHY *NAŠA KLIMATICKÁ ZMENA*)
89

RECYKLOVAŤ ODPAD NESTAČÍ
(Z KNIHY *NAŠA KLIMATICKÁ ZMENA*)

93

KRÍZA MODERNEJ DOBY
(Z KNIHY *AKO Z TOHO VON*)

97

VIERA V KONŠPIRÁCIE A POLITIKA. OD KONŠPIRAČNÝCH TÉM V
PREDVOLEBNÝCH KAMPANIACH AŽ PO „LŽIVÚ TLAČ“
(Z KNIHY *FALŠOVANÁ PRAVDA.
O VPLYVE KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÍ NA NAŠE MYSLENIE*)

101

ODPORCOVIA OČKOVANIA, MÝTY O RAKOVINE A FÁMY O AIDS –
KONŠPIRAČNÉ MYSLENIE V OBLASTI ZDRAVIA
(Z KNIHY *FALŠOVANÁ PRAVDA. O VPLYVE
KONŠPIRAČNÝCH TEÓRIÍ NA NAŠE MYSLENIE*)

105

POLITIKA DÔSTOJNOSTI
(Z KNIHY *IDENTITA*)

109

SÚBEŽNOSŤ
(Z KNIHY *TEMNÝ NOVOVEK*)

113

PENIAZE A MORÁLKA
(Z KNIHY *DESAŤ PONAUCENÍ PRE POSTPANDEMICKÝ SVET*)

117

GENOCÍDA?
(Z KNIHY *POTRATY*)

121

REVOLÚCIA PROTI TOLERANCII
(Z KNIHY *ČO PRÍDE PO EURÓPE?*)

125

ROZDIELNY POHĽAD NA MIGRÁCIU ALEBO ZRÁŽKA
RÔZNYCH FORIEM SOLIDARITY?
(Z KNIHY *ČO PRÍDE PO EURÓPE?*)

129

TRIBALIZMUS JE HLBOKO ĽUDSKÝ
(Z KNIHY *DO TMY*)

135

ROZŠIRUJÚCI SA OKRUH SÚCITU
(Z KNIHY *NA KONCI ZOSTANE ČLOVEK*)

139

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

143

ÚVOD

Program Školy za demokraciu funguje už šiesty rok. Počas celého školského roka realizujú naši lektori a lektorky aktivity vo vybraných triedach na viac ako tridsiatich základných a stredných školách v Banskobystrickom samosprávnom kraji. Ročne tak ide o stovky aktivít, pri realizácii ktorých vychádzame z našich metodík, ktoré - samozrejme - vždy prispôbujeme tomu, čo sa práve v spoločnosti na Slovensku a vo svete deje a zatriktívňujeme ich rôznymi typmi aktivít, ktoré neustále inovujeme. Počas pandémie sme preto vytvorili niekoľko interaktívnych vzdelávacích kurzov na rôzne témy, no vytvorili sme aj dve nové čítanky - nadstavbu našej prvej Ľudskoprávnej čítanky, ktorú sme vytvorili v roku 2018.

Už vieme, že s čítankami sa dá pracovať aj online. V minulom školskom roku sme niekoľko textov z Ľudskoprávnej čítanky a Angažovanej čítanky premenili na interaktívne online aktivity a mnohé z textov bežne používame aj počas online vyučovania.

Moderné technológie sú v súčasnosti pre čítanie ako také najväčšou konkurenciou. Podľa záverov výskumu o čítaní mladých, ktorý bol realizovaný Katedrou knižničnej a informačnej vedy Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v spolupráci so Slovenskou asociáciou knižníc v roku 2017, mladí ľudia nečítajú najmä kvôli nedostatku času. Veľmi veľa času však trávia s inými, modernými médiami. Od televízie prešli predovšetkým k internetu a sociálnym sieťam. Kým kedysi deti trávili množstvo času pozieraním seriálov v televízii, dnes už nehľadajú dlhé príbehy, ale krátke epizódy mikroseriálov, ktoré influenceri a influencerky zdieľajú na sociálnych sieťach. Texty tam sú však skrátene a predstavujú len zlomok toho, čo nachádzame v knihách - čitateľstvo sa tak nemôže dostatočne rozvíjať a stimulovať.

Podľa pedagogičky a vedeckej pracovníčky Ľudmily Hrdinákovej z Katedry knižničnej a informačnej vedy FF UK znamená zjednodušený spôsob komunikácie aj zjednodušený spôsob myslenia. Čítanie je jednoducho úžasná výživa - pre srdce, dušu aj mozog. Najnovšie výskumy

z kognitívnej psychológie a neurológie ukazujú, že deti vyvíjajú rozumovú aktivitu a komunikujú so svetom oveľa skôr, ako sa pôvodne predpokladalo. Vplyv čítania na slovnú zásobu detí je skutočne významný; čítanie je jedinečným nástrojom pre ľudské myslenie. Príbehy sú pre pochopenie sveta veľmi dôležité - cez názorné a pútavé príbehy majú deti možnosť spoznať aj to, ako sa v živote realizujú dobré skutky či pozitívne (no aj negatívne) medziludské vzťahy. Slovník a koncept sveta sa pod vplyvom zapojenia emócií budujú rýchlejšie, efektívnejšie a intenzívnejšie.

Fakt, že sa každý rok snažíme prinášať zaujímavé metodické materiály, ktoré môžu nielen naším lektorom a lektorkám, ale aj učiteľom a učiteľkám pomôcť vo vzdelávaní k ľudským právam, v deradikalizačnom vzdelávaní, ale aj v upevňovaní a rozvoji kritického myslenia, sa nemení. Práve preto sme sa rozhodli vytvoriť ďalšie pokračovanie Ľudskoprávnej čítanky, ktoré vzniklo v rámci projektu projektu Školy za demokraciu – rozvoj, profesionalizácia a advokácia podporeného Nadáciou otvorenej spoločnosti v rámci programu Active Citizens Fund - Slovakia.

Do tretieho pokračovania Ľudskoprávnej čítanky sme preto vybrali viac ako dvadsať zaujímavých textov z kníh, ktoré vyšli najmä v rokoch 2020 a 2021, aby sa tak k čitateľkám a čitateľom dostali tie najčerstvejšie novinky z knižných pultov. Hoci ide o miestami vcelku náročné čítanie, sme presvedčení o tom, že práve otvorený dialóg o európskej a svetovej minulosti, prítomnosti a budúcnosti nám dopomôže k väčšiemu porozumeniu a solidarite. Kríza súcitu, klimatická kríza, neustály boj za základné ženské práva či neschopnosť zorientovať sa v množstve informácií a tendencia veriť šarlatánom (v oblasti zdravia, no aj politiky) - s týmto všetkým sa v našich životoch stretávame a toto všetko sa snažíme pochopiť. Tieto faktami nabité texty môžu byť nástrojom, ktorý nám pomôže zamyslieť sa, klásť si otázky, prehodnotiť vlastné konanie alebo sa prinajmenšom zorientovať v momentálne veľmi dôležitých a závažných témach.

Pokračovanie Ľudskoprávnej čítanky nadväzuje na všetky tri čítanky, ktoré sme vydali ako samostatné prílohy k metodike programu Školy za demokraciu. Má slúžiť lektorom a lektorkám programu, ale aj učiteľom a učiteľkám, ktoré sú do programu zapojené. Veríme, že Ľudskoprávna čítanka 3 sa stretne s rovnakým úspechom ako predošlé čítanky, a že texty v nej prinesú zaujímavé námety na diskusiu, nové poznatky a najmä radosť z čítania. Dúfame, že budete našu čítanku používať radi a tešíme sa na každú vašu spätnú väzbu.

Zuzana Szabóová
zostavovateľka čítanky

AKO ČÍTANKU POUŽÍVAŤ?

Čítanka je tvorená vybranými textami, ku ktorým prislúchajú úlohy a námety na diskusiu. Každý text je označený aj stupňom náročnosti od 1 do 3. Texty označené 1 sú veľmi jednoduché a mali by ich zvládnuť mladí ľudia od 13 rokov. Texty označené 2 sú trochu zložitejšie a odporúčame ich používať s mladými ľuďmi od 15 rokov. Texty označené 3 si žiadajú väčšiu pozornosť, napriek tomu by ich mali zvládnuť všetci a všetky, ktorí už majú 16 a viac rokov. Čítanka je zároveň rozdelená na tri kapitoly podľa tém. Používanie čítanky je preto veľmi jednoduché. Zvoľte si tému a podľa nej si nájdete text, ktorý sa vám pre vašu cieľovú skupinu najlepšie hodí. Následne s textom pracujete, pričom na jeden text väčšinou potrebujete 45 až 90 minút. Témy, ktoré sú v čítanke zastúpené:

- rasa, rasizmus a kolonializmus
- holokaust a druhá svetová vojna
- krízy súčasnosti - klíma, identita, pandémia, Európska únia, ženské práva

Texty, ktoré sme do jednotlivých tematických okruhov zaradili, zväčša nie sú monotematické a mohli by byť súčasťou niekoľkých okruhov zároveň. Pre prehľadnosť sme však každý text zaradili do okruhu, ktorý je v texte zastúpený dominantne. Úlohy a námety na diskusiu, ktoré obsahuje každý text, nie sú konečné a môžete si ich doplniť či prispôbiť. Ide predovšetkým o smery, ktorými sa pri práci s textami odporúčame uberať najmä zo začiatku používania čítanky.

Každý text však v sebe ukrýva omnoho väčší potenciál a je na každom učiteľovi, učiteľke či lektorovi alebo lektorke a, samozrejme, na kapacitných a časových možnostiach, aby tento potenciál v plnej miere

využil. Pri tom veľmi pomôže aj základná metodika programu Školy za demokraciu, Ľudskoprávne čítanky 1 a 2 a Angažovaná čítanka, ktoré Ľudskoprávna čítanka 3 vhodne dopĺňa. Preto je dôležité poznamenať, že všetky aktivity v čítanke sú založené na predpoklade, že osoba, ktorá čítanku používa, je dobre oboznámená so samotnou základnou metodikou programu.

K predchádzajúcemu odseku ešte treba poznamenať, že čítanka bola vytvorená pre účely programu Školy za demokraciu. Z tohto dôvodu sme nadväzovali na jej základnú a pomerne rozsiahlu metodicu, a preto sme si mohli dovoliť vynechať niektoré časti, ktoré by v samostatnej metodike nemali chýbať.

Texty v čítanke možno veľmi dobre kombinovať so základnou metodikou programu. Metodika nášho programu a čítanky predstavujú sú výbornými zdrojmi pre vylepšenie vašej práce s mladými ľuďmi.

PRVÁ KAPITOLA

RASIZMUS

V prvej kapitole čítanky nájdete výber textov, ktoré sa venujú rase, rasizmu a kolonializmu. Môžete si prečítať úryvky o segregácii rómskych detí na slovenských školách, razii v Moldave nad Bodvou - násilnom “preventívnom” zásahu voči ľuďom, ktorí nič nespáchali, ale aj texty, ktoré sa venujú obchodu s otrokmi a otrokyňami v Británii, kolonializmu a teórii amerického psychológa Gordona Allporta.

Zoznam úryvkov v prvej kapitole:

1. Za segregáciu Rómov musí byť súdený štát
(z knihy Rómovia v zajatí politiky)
2. Policajná razia
(z knihy Roky bezprávia. Neuveriteľný príbeh razie v Moldave)
3. Histórie
(z knihy Prečo sa už s bielymi nerozprávam o rase)
4. Predslov k Rozprave o kolonializme
(z knihy Rozprava o kolonializme)
5. Kolonializmus a schizofrénia západnej Európy
(z knihy Fenomény dejín)
6. Mýlil sa Allport?
(z knihy Ľudskosť. Optimistická história človeka)

Úryvkami v tejto kapitole sú vybrané texty z nasledovných kníh:

Rómovia v zajatí politiky

Autorka: Vlado Rafael.

Vydavateľstvo: eduRoma, 135 s., 2018

O knihe: Ako sme na Slovensku počas poslednej dekády pokročili v riešení „rómskeho“ problému? Ako sa v posledných rokoch k tomuto problému postavili spoločenské elity, politici a politické strany? Hoci autor začal texty písať pred viac ako 10 rokmi, dodnes mnohé z nich prekvapujú svojou aktuálnosťou a naliehavosťou. Môže za to nadčasovosť autora alebo problému? Vlado Rafael v tomto prípade ako poctivý pozorovateľ zaznamenáva, čo všetko sa za ten čas spoločnosti vo vzťahu k svojej najslabšej menšine nedarí dosiahnuť. Jeho kritický pohľad dopĺňajú kresby známeho slovenského karikaturistu Shootyho. No nie je to tak, že autor len kritizuje. Vytrvalo ponúka aj východiská. Čím viac ľudí sa o nich dozvie, tým väčšiu šancu máme, že sa dočkáme aj potrebnej zmeny.

Roky bezprávia.

Neuveriteľný príbeh razie v Moldave

Autor a autorka: Samo Marec a Veronika Prušová

Vydavateľstvo: N Press, 224 s., 2021

O knihe: Podvečer devätnásteho júna 2013 vtrhlo do osady Budulovská v Moldave nad Bodvou viac ako šesť desiatok policajtov. Keď po polhodine odišli, zostali po nich zničené príbytky, vybité zuby a modriny po obuškoch na telách viac ako tridsiatich obyvateľov vrátane žien a detí. Policajti nenašli žiadnu hľadanú osobu ani ukradnuté veci. Razia nebola ojedinelá brutalitou ani výsledkom, ale tým, čo nasledovalo po nej. Obyvatelia sa totiž rozhodli brániť. Ich cesta za spravodlivosťou trvala osem rokov a do kauzy sa zapojili najvyšší štátni úradníci, Európsky súd pre ľudské práva aj elitní právnicki. Ako sa však z poškodených mohli stať obvinení a z policajtov hrdinovia? Bol to len ďalší skutok, ktorý sa nestal? Kde sú korene absurdných rozhodnutí a trápnych vyhlásení štátnych úradníkov? Ako sa žije v Moldave nad Bodvou a akú šancu na spravodlivosť majú občania, ak sa proti nim spojí štátna moc?

Prečo sa už s bielymi nerozprávam o rase

Autorka: Reni Eddo-Lodge

Preklad: Zuzana Szabóová

Vydavateľstvo: Literárna bašta, 276 s., 2021

O knihe: Britskú novinárku prestalo baviť, že musí všetkým vysvetľovať pocity ľudí s inou ako bielou farbou pleti. Jej priama esej berie diskusiu o rase z rúk nezainteresovaných, kritizuje dominanciu bielych politik, ale aj bieleho feminizmu. Ostro polemizuje, no zároveň hľadá riešenia, ako pristúpiť k rasizmu a priblížiť sa k spoločnej zodpovednosti za spravodlivejšiu spoločnosť.

Rozprava o kolonializme

Autor: Aimé Césaire

Preklad: Lucia Duero, Silvia Ruppeltdová

Vydavateľstvo: KPTL, 120 s., 2020

O knihe: Druhá svetová vojna nastavila krivé zrkadlo dovtedajšiemu európskemu vnímaniu slobody, rovnosti a bratstva. Aimé Césaire bol jedným z tých, ktorí sa vo frankofónnom svete podpísali pod spoločensko-umelecké hnutie négritude. Jeho zmyslom bola nová historická epocha, taká, v ktorej by sa ideály humanizmu a rovnosti rozšírili na všetkých ľudí. Toho nevyhnutnou podmienkou bolo prekonanie kolonializmu a koloniálneho myslenia. K slobode, rovnosti a bratstvu pridal aj potrebu identity. Aimé Césaire (1913-2008), básnik, spisovateľ, filozof a politik z karibského Martiniku, sa stal tvárou novej epochy dekolonizácie a najvýraznejšou postavou hnutia, ktoré si vytýčilo za cieľ vrátenie dôstojnosti africkej identity. Ako súputníka surrealistického revolúcie ho André Breton nazval negre fundamental. Césairova Rozprava o kolonializme, ktorá vznikla v roku 1950, je bravúrnou obžalobou pokrytectva humanizmu západného sveta, a zároveň manifestom oslobodenia. Po prvý raz v dejinách bola s plnou silou obhájená hodnota a rovnocennosť čiernych kultúr. Tým sa Rozprava o kolonializme stala jedným z najväčších diel svetovej antikoloniálnej literatúry.

Fenomény dejín

Autor: Jaroslav Valent

Vydavateľstvo: Petit Press, 160 s., 2021

O knihe: Kniha Fenomény dejín je pútavou výpravou do minulosti. Trinásť historikov mapuje v rozhovoroch s Jaroslavom Valentom rôzne epochy ľudských dejín. Viaceré majú vplyv na to, ako dnes žijeme a akými pravidlami sa riadime. Nahliadnite do života Rimanov a Sparťanov, stojte pri zrode historických osobností či vzniku hrozivej epidémie, ktorá vyludnila mnohé časti Európy. Dotknite sa aj najpálčivejších bodov našej nedávnej minulosti. Vydajte sa na plavbu s tými, ktorí dejinám venovali celý svoj život a objavujú pre vás nový a neznámy svet.

Ľudskosť.

Optimistická história človeka

Autor: Rutger Bregman

Preklad: Jana Trajtelová, Michal Lipták

Vydavateľstvo: N Press, 464 s., 2020

O knihe: V čom sa mýlia apokalyptické filmy, keď zobrazujú prírodné pohromy alebo vojnu? Ako sa v skutočnosti správajú ľudia pri bombardovaní? Čo naozaj zažili deti, ktoré stroskotali na pustom ostrove, a prečo to bolo také odlišné od knižného príbehu Pán múch? Ako došlo k zásadným pozitívnym prerodom spoločností, napríklad k ukončeniu apartheidu? Bregman nám na mnohých prípadoch ukazuje, že viera v ľudskú dobrosrdečnosť a vôľu spolupracovať nie je len optimizmus – je to realizmus. Keď si o ľuďoch myslíme to najhoršie, to najhoršie sa v našej politike a ekonomike napokon aj prejaví. Ak však uveríme, že v ľuďoch sú privetivosť a altruizmus hlboko zakorenené, položíme tým základy pre ozajstné zmeny v spoločnosti. Ak existuje presvedčenie, ktoré spája ľavičiarov a pravičiarov, psychológov a filozofov či starovekých a moderných mysliteľov, tak je to tichý predpoklad, že ľudia sú zlí. Je to presvedčenie, ktoré inšpiruje novinové titulky a usmerňuje zákony, ktoré utvárajú naše životy. Toto presvedčenie je hlboko zakorenené v západnom myslení od Machiavelliho po Hobbesa, od Freuda po Pinkera. Ľudia sú vraj vo svojej prirodzenosti sebeckí a poháňa ich v prvom rade vlastný záujem. No čo ak to nie je pravda?

ZA SEGREGÁCIU RÓMOV MUSÍ BYŤ SÚDENÝ ŠTÁT

(z knihy *Rómovia v zajatí politiky*, str. 63 – 64)

Základná škola v Šarišských Michal'anoch neunesla ani po druhý krát dôkazné bremeno a Krajský súd v Prešove potvrdil to, čo vyriekol pred ním začiatkom tohto roka už Okresný súd. A síce, že škola segreguje rómske deti na základe ich etnickej príslušnosti. Problém je, že štát v tomto prípade stále mlčí, hoci by mal byť za segregáciu súdený práve on.

V prípade tzv. zvykovej diskriminácie, do ktorej segregácia v slovenských školách spadá, sa len ťažko odpovedá na otázku, čo je správne a nesprávne, keď sa segregácia stala prirodzenou normou školy, nad ktorou sa zo zúčastnených už nikto nepozastavuje. Je preto dobré, že súd neprihliadol ani na argument, že oddelené vzdelávanie si vyžadovali aj rodičia samotných rómskych detí. Súd okrem iného nariadil škole do 30 dní zlúčiť obidve skupiny žiakov. To je síce fajn, no v tomto prípade to môže spôsobiť viac škody ako úžitku.

Súd napríklad nezodpovedal otázku ako „dorovnať“ školské výsledky a najmä výkony rómskych detí zo segregovaných tried, na ktoré učitelia kládli roky nižšie nároky v porovnaní s ich nerómskymi spolužiakmi. A tiež, kto bude tento proces nezávisle sledovať. Dosahovanie učebných výsledkov a úroveň vzťahov v škole majú pritom veľa spoločného a tvoria hlavné ciele spoločného vzdelávania. V tomto prípade hrozí, že v dôsledku „divokej“ školskej integrácie môže poklesnúť štandard vzdelávania aj u ostatných detí. To sa napokon prieči princípom inkluzívneho vzdelávania, z ktorého by mali profitovať všetci žiaci.

Pred „divokou“ integráciou, ktorú škola v Šarišských Michal'anoch nariadil Krajský súd, by pomohlo, ak by zo segregovaných tried vznikli najskôr kooperatívne triedy, prostredníctvom ktorých by si obidve skupiny na seba mohli postupne zvykať. Spoločné vzdelávanie by tak mohlo byť zatiaľ realizované prostredníctvom tých predmetov, ktoré vytvárajú väčší priestor pre rozvoj medziludských vzťahov.

Výtvarné aktivity alebo projektové vyučovanie môžu byť vhodným nástrojom pre začatie spolupráce a vznik pozitívnych vzorov medzi deťmi. Inými slovami, kooperatívne triedy môžu tvoriť akúsi predprípravu

pre vstup do spoločného vzdelávania a postupne rozpúšťať vzájomné napätie. Problém, ktorý som stručne načrtol, je však problémom odborného poradenstva, ktoré štát školám neposkytuje. Ide tiež o problém financovania. Je treba zmeniť postavenie asistenta učiteľa a tiež prijať nový školský zákon a od základov prepracovať súčasnú koncepciu integrovaného vzdelávania.

Nikoho nemožno diskriminovať na základe etnickej príslušnosti, farby pleti či sociálneho postavenia. Ani v škole. Súd v tomto prípade rozhodol spravodlivo. Otázkou ale je, čo ďalej. Rozsudok je len interpretáciou právnych predpisov, pričom sa vôbec neopiera o skúsenosti súčasných trendov v pedagogike. Jednoducho hrozí, že v dôsledku spojenia obidvoch skupín detí poklesne kvalita vyučovania v zmiešaných triedach. V tom horšom prípade hrozí škole „biely odliv“. Konštatovanie zo strany súdu, že učitelia nevedia v praxi uplatňovať inkluzívne vzdelávanie, mi príde voči nim neférové. Jednak preto, že koncept inkluzívneho vzdelávania nebol na Slovensku dodnes vypracovaný, nemá u nás tradíciu, nie je didaktický podchytený a v školách sa nerealizuje. A tiež preto, že súd neukladá povinnosť urobiť podstatnú korekciu tým, ktorí chybný systém vzdelávania na Slovensku tvoria a rozhodujú o ňom, ale iba tým, ktorí systém reprodukujú a nemajú na jeho zmeny takmer žiadny dosah.

12. novembra 2012, Denník SME

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Počuli ste už o segregácii na Slovensku alebo v zahraničí?
- V úryvku sa spomína rozhodnutie súdu, ktorý rozhodol, že škola segreguje rómske deti, napriek tomu sa zdá, že rozhodnutie súdu nestačí. Prečo?

Námety na diskusiu:

Ak je na Slovensku zakázané diskriminovať či segregovať na základe etnickej príslušnosti, farby pleti či sociálneho postavenia, ako je možné, že k segregácii stále dochádza?

Náročnosť: 3

POLICAJNÁ RAZIA

(z knihy Roky bezprávia, str. 88 – 90)

Všetky tieto prípady vrátane razie v Moldave majú pritom spoločné, že poškodenými v nich boli ľudia, ktorí „nie sú ako my“; zaobchádzanie s nimi nevyvolalo celospoločenskú kritiku a nevedlo k vyvodu dôsledkov – ba naopak, dočkalo sa aj súhlasu a obhajoby nielen zo strany verejnosti, ale aj polície.

Razia v osade na Budulovskej ulici v Moldave mala svoje príčiny, genézu a neúprosnú logiku, predchádzala jej dlhá história problematickeho spolunažívania a spoločného pocitu bezvýchodiskovej situácie a týkala sa ľudí, ktorí „nie sú ako my“. Práve preto, ostatne, mohlo nasledovať to, čo nasledovalo, práve tu sa to vlastne všetko spája: razia v Moldave nad Bodvou bola totiž v prvom rade surovým a disproporčným útokom štátnych orgánov na základe kolektívnej viny, po ktorom sa navyše z poškodených stali obvinení. Povedané inak: ako štát vás potrestáme za neexistujúci zločin, a ak sa budete brániť, iná odnož toho istého štátu vás potrestá aj za to. Nebyť jednotlivcov, ktorí sa v tomto prípade ozvali, v lepšom prípade by po tomto útoku nič nenasledovalo, život by išiel ďalej; v tom horšom by sa z poškodených naozaj stali vinníci, ktorí by boli potrestaní, lebo povedali pravdu o tom, čo sa stalo. A – iná odpoveď neexistuje – to všetko by bolo možné a stalo by sa im to len preto, že sú Rómovia.

V rómskej osade v Moldave nad Bodvou vládne nesmierna chudoba, v ktorej by sa žiaden člen majority nechcel narodiť a už vôbec nie stráviť celý život. Mnohí Rómovia sa do nej však narodia a strávia v nej celý život – nie je totiž kam, ako a ani prečo ísť. Koncom roku 2020, čase zúriacej pandémie koronavírusu a zákazu zhromažďovania sa prebiehali protivládne protesty, na ktorých ich účastníci porušovali všetky nariadenia; polícia nijako nezasiahla. Začiatkom roku 2021 sa konal pohreb bývalého policajného prezidenta Milana Lučanského, ktorý krátko predtým vo väzbe spáchal samovraždu. Polícia naň z bezpečnostných dôvodov dohliadala, ale napriek tomu, že mnohí z jeho účastníkov nemali rúško, opäť nijako nezasiahla. V tom istom čase však policajti zastavili obyvateľa osady v Moldave nad Bodvou: počas tuhých mrazov išli po drevo, pretože iné kúrenie v osade neexistuje. Ocitol sa pritom nevedomky v okrese Košice-vidiek, za čo dostal pokutu 500 eur. Obišiel dobre: policajti mu údajne povedali, že ak s ňou nebude súhlasiť, pokuta dosiahne výšku až 1 600 eur. Môže sa dohodnúť na splátkovom kalendári.

Aj preto bolo možné, že podvečer 19. júna 2013 dorazilo do osady na Budulovskej ulici v Moldave nad Bodvou celkovo 36 policajtov, a hoci sa im nepodarilo vypátrať ani jednu zo zoznamu hľadaných osôb a neboli nájdené ani žiadne predmety pochádzajúce z trestnej činnosti, dvanásť osôb bolo po nej predvedených a viac ako tri desiatky utrpeli zranenia. A akoby to nestačilo, tieto zranenia si ešte podľa neskoršej verzie spôsobili sami. Oficiálne tak vlastne viac ako šesť desiatok policajtov strávilo v osade 40 minút, ale celkom zbytočne: nič nenašli ani nevypátrali. Potom odišli.

Medzitým však Róberta Rybára vyvliekli na ulicu, obuškami ho bili po celom tele a v dôsledku elektrošokov nebol schopný udržať moč a stolicu. Milanovho brata Júliusa Hudáka pri aute bili rukami a pästami a kopali doňho, v chatrči ho predtým bili obuškami a dávali mu elektrošoky. Irene Matovej, ktorá potom sľúbila, že už nikdy nebude šoférovať, vybili zub, Rolanda Danča zbili a po zásahu mal na chrbte podliatiny od úderov obuškom. Nádejnému futbalistovi Leonardovi Horváthovi, ktorý dnes spokojne žije v Nemecku, spôsobili podliatiny na hlave, tvári a okolo očí. A stále to nebol koniec: potom, keď títo Rómovia hovorili, čo sa naozaj stalo, ich za to chceli potrestať.

Do pohybu sa už vtedy totiž dala štátna mašinéria zložená z polície, súdov a politikov – aj tých na najvyšších miestach. Na jednej strane sa tak ocitli chudobní Rómovia z osady, na tej druhej celý štátny aparát a vrcholoví politici. Kto vyhral?

Dlhý, komplikovaný a nepekný príbeh razie v Moldave sa dostal do druhej fázy.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Počuli ste o policajnej razii v Moldave nad Bodvou?
- Je podľa vás možné, aby polícia zasahovala násilne voči ľuďom, ktorí nič trestné nespáchali?
- Myslíte si, že slovenská polícia si dovoľuje viac voči Rómom a Rómkam ako voči bielym?

Námety na diskusiu:

Rasizmus je nepochybne jedným z najnegatívnejších javov v mnohých krajinách. Aj keď už boli rasistické „argumenty“ či názory mnohokrát vyvrátené a rôzne vedné disciplíny priniesli a prinášajú pravidelne spoľahlivé informácie a fakty o tom, že rasistické východiská sú pomý-

lené a nebezpečné, zostáva pevne zakorenený v našej aj ďalších spoločnostiach a spôsobuje utrpenie mnohým ľudským bytostiam. Čo by sme mali urobiť, aby rasizmus raz a navždy zmizol z našich životov?

Náročnosť: 2

HISTÓRIE

(z knihy **Prečo sa už s bielymi nerozprávam o rase**, str. 41 – 44)

S technologickým pokrokom, ktorý mení naše životy prudkým tempom – pričom k obrovským míľnikom nedochádza v priebehu storočí, ale skôr desaťročí –, sa minulosť zdá byť vzdialenejšia než kedykoľvek predtým. V tejto súvislosti je ľahké považovať otrokárstvo za *niečo hrozné*, čo sa *stalo veľmi dávno* (sic!). Je ľahké presvedčiť seba samého, že minulosť nemá nič spoločné s naším súčasným životom. Určite – ale zákon o zrušení otroctva bol v britskom impériu prijatý v roku 1833, pred necelými dvesto rokmi. Ak zvažíme, že Briti začali obchodovať s africkými otrokmi v roku 1562, existovalo otroctvo ako inštitúcia v Británii oveľa dlhšie, ako je v súčasnosti zrušené – viac ako dvestosedemdesiat rokov. Celé generácie ukradnutých čiernych životov, rozvrátených rodín, rozdelených komunit. Tisíce ľudí, ktorí sa narodili ako otroci a zomreli v otroctve bez toho, aby vedeli, čo znamená byť slobodní. Tolko ľudí, ktorí prežili svoje životy v neustálej brutalite, násilí a nekonečnom strachu. Biele bohatstvo sa z generácie na generáciu znásobovalo ziskom z otroctva, ktoré postupne presakovalo do štruktúry britskej spoločnosti.

Otokárstvo bolo medzinárodným obchodom. Bieli Európania vrátane Britov obchodovali s africkými elitami a dodávali im rôzny tovar výmenou za Afričanov a Afričanky, ktorých niektorí bieli otrokári nazývali „čiernym dobytkom“. Odhaduje sa, že počas obchodu s otrokmi bolo cez Atlantický oceán prepravených jedenásť miliónov čiernych Afričanov, ktorí mali zadarmo pracovať na cukrových alebo bavlníkových plantážach v Amerike a západnej Indii.

Obchodné záznamy z tohto obdobia pripomínali účtovníctvo moderných spoločností – zaznamenávali sa zisky a straty, zostavovali sa podrobné zoznamy nakúpených a predaných čiernych ľudí. Tieto ľudské domáce zvieratá – „čierny dobytok“ – boli ideálnym tovarom. Obchodovanie s nimi bolo naozaj lukratívnou záležitosťou. Pôrodnosť čiernych žien bola industrializovaná. Deti narodené v otroctve sa automaticky stali majetkom otrokárov, pre ktorých boli zdrojom neobmedzenej pracovnej sily bez akýchkoľvek ďalších nákladov. Reprodukčný priemysel bol ešte efektívnejší vďaka rutinnému znásilňovaniu afrických otrokyň bielymi otrokármi.

Súčasťou výkazov ziskov a strát boli aj záznamy o úmrtiach „čierneho dobytká“, pretože nimi trpel obchod. Obrovské lode, ktoré prevážali černochoch a černošky cez Atlantický oceán, boli preplnené. Cesta trvala až tri mesiace. Každý otrok mal okolo seba priestor veľkosti

rakvy a celú cestu musel prežiť v špine, výkaloch a iných telesných tekutinách. Mŕtvych a umierajúcich hádzali kvôli zárobku cez palubu: poistenie bolo vyplácané za otrokyne a otrokov, ktorí zahynuli počas plavby. Nákres otrokárskej lode *Brooks*, ktorý prvýkrát uverejnil v roku 1788 abolicionista William Elford, zobrazoval typické podmienky plavby. Ukazuje loď na prasknutie naplnenú otrokmi: ľudia ležia na chrbte jeden vedľa druhého v štyroch radoch (okrem toho sa na korme nachádzajú tri kratšie rady), ilustrujúc tak bezcitnú efektívnosť pri preprave nákladu ľudí z Afriky. Loď *Brooks* patrila obchodníkovi z Liverpoolu Josephovi Brooksovi.

Obchod s otrokmi sa však neuskutočňoval len v Liverpoole. Otrokárske prístavy sa nachádzali aj v Bristole, Lancasteri, Exeteri, Plymouthu, Bridporte, Chesteri, Poulton-le-Fylde v grófstve Lancashire a – samozrejme – v Londýne. Aj keď zotročených Afričanov pravidelne prepravovali pozdĺž britských brehov, plantáže, na ktorých dreli, sa nenachádzali v Británii, ale v jej zámorských kolóniách. Väčšina z nich sa nachádzala v Karibiku, takže na rozdiel od Američanov prevažná časť Britov videla len zisk, no nie krv. Niektorí Briti vlastnili plantáže, ktorých prevádzka bola založená takmer výlučne na práci otrokov. Iní si kúpili iba hŕstku plantážnych otrokov v nádeji, že dosiahnu návratnosť svojich investícií. Mnoho Škótov odišlo na Jamajku, kde pracovali ako otrokári, a niektorí z nich po návrate do Británie priniesli so sebou svojich otrokov. Otroci, ako každý osobný majetok, sa dedili a veľa Angličanov žilo pohodlne z driny zotročených černochoch a černošiek bez toho, aby sa priamo podieľali na ich nákupe a predaji.

Spoločnosť pre zrušenie obchodu s otrokmi (*The Society for Effecting the Abolition of the Slave Trade*), ktorá bola založená v Londýne v roku 1787, vznikla na podnet štátneho úradníka Granvilla Sharpa a aktivistu Thomasa Clarksona. Sharp a Clarkson ho založili spolu s ďalšími desiatimi mužmi, z ktorých väčšinu tvorili kvakeri. Kampaň viedli štyridsaťsedem rokov, pričom si získali širokú podporu a záujem aj medzi poprednými členmi Dolnej snemovne, z ktorých najznámejším bol abolicionista William Wilberforce.

Verejný tlak spôsobený kampaňou viedol k úspechu a v roku 1833 bolo otrokárstvo v britskom impériu parlamentným zákonom zrušené. Kompenzácia za likvidáciu významného a lukratívneho priemyslu však nebola priznaná tým, ktorí boli zotročení. Práve naopak. Šeky vyrovnávajúce finančnú stratu získalo 46 000 britských občanov, bývalých otrokárov. Toto jednostranné odškodnenie sa zdalo pre krajinu, ktorá obchodovala s ľuďmi, logickým riešením.

Zákon o zrušení otroctva však nevedol k zmene vnímania Afričaniek a Afričanov z kvázi zvierat na ľudí. Uplynulo takmer dvesto rokov a stále nedošlo k náprave.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Kedy začali Briti obchodovať s otrokmi a otrokyňami a kedy bolo otroctvo v Británii zrušené?
- Aký pocit vo vás vyvolalo pomenovanie “čierny dobytok”, ktorým otrokári označovali Afričanov a Afričanky?
- Za čo považovali otrokári svojich otrokov a otrokyne? Ako sa k nim správali? Ako ich prepravovali do Británie či britských kolónií?

Námety na diskusiu:

- Existuje novodobé otroctvo a otrokárstvo?
- Sú na Slovensku či v susedných štátoch organizácie, ktoré sa venujú pomoci ľuďom pracujúcich v nehumánnych podmienkach? Vyhľadajte ich na internete.
- Čo si myslíte o tom, že po zrušení otroctva boli kompenzácie (odškodné) vyplatené otrokárom a nie otrokom a otrokyniam?
- Poznáte filmy či knihy, v ktorých sú zobrazené osudy otrokov a otrokyň? Vedeli by ste uviesť príklad?

Náročnosť: 2

PREDSLOV K ROZPRAVE O KOLONIALIZME

(z knihy *Rozprava o kolonializme*, str. 12 – 16)

Do akéhokolvek žánru sa Césaire pustí, vždy zostáva verný svojim témam a zásadám. Svedčí o tom aj jeho najslávnejšia esej *Rozprava o kolonializme*, ktorá je zároveň vyznaním viery, od ktorej sa nikdy neodklonil.

Text má zaujímavý pôvod. V roku 1848 šéfredaktor konzervatívneho časopisu *Chemins du monde* požiadal poslanca Aimé Césaire o text o kolonializme. Pravdepodobne sa domnieval, že komunistický poslanec by mohol do periodika, do ktorého prispievali najmä tradicionalisti či priam reakcionári, vniesť disidentského ducha. Zároveň sa však spoliehal, že vzhľadom na svoj poslancecký mandát Césaire zmierni tón textu. Akoby politická zodpovednosť automaticky znamenala len mierne, múdre myšlienky plné nekonfliktnosti.

Césaire sa neskôr zverí Georgesovi Ngalovi:

„Jedného dňa ma istý pravícový časopis požiadal o článok o kolonizácii – zrejme si mysleli, že budem obhajovať koloniálny aparát. Nástojili a nakoniec som odpovedal: Súhlasím, ale s podmienkou, že budem môcť slobodne vyjadriť, čo si myslím. Dostal som kladnú odpoveď. Pustil som sa do toho a napísal som všetko, čo som mal na srdci. Vzniklo z toho niečo medzi pamfletom a provokatívnym článkom. Pre mňa to znamenalo príležitosť vyjadriť, čo som si nemohol dovoliť povedať na tribúne Národného zhromaždenia.“

Prvé pozorovanie: autor síce tento text nikdy nepredniesol, no nesie sa v duchu jeho poslanceckých prejavov a zároveň nadväzuje na jeho najsilnejšie básne. Prvá verzia eseje teda vychádza časopisecky. Potom tieto úvahy prehĺbil a vznikla druhá verzia; jej rozsah sa radikálne rozšíril z jedenástich na šesťdesiatpäť strán a knižne vyšiel vo vydavateľstve Editions Réclame, úzko spätom s Komunistickou stranou. Nakoniec v roku 1955 text ešte upravil a rozšíril ho do podoby, ktorú držíte v rukách.

Z textu srší hnev, no tiež prenikavé argumenty. Nedopustí, aby oprávnené útoky prehlušili podstatu myšlienok. Napriek očividnej lyrike textu sa autor nedáva uniesť emóciami. Vo vhodnej chvíli používa hu-

moristický a ironický tón, udržuje si chladný odstup od reality a dokonca čitateľa rozosmeje, často na úkor nepriateľov. Dbá o váhu svojich úde-rov a podľa toho aj pružne a rôznorodo zaobchádza so slovom. Nedo-voľí, aby jeho rozpravu ovládol hnev, a ostrážito formuluje myšlienky tak, aby sa neminuli cieľa.

Na *Rozprave o kolonializme* pracuje v rokoch 1948 až 1955. Svet v tom čase prechádza náročným obdobím plným konfliktov a vyrovnáva sa so studenou vojnou. Koniec druhej svetovej vojny prináša nádej af-rickým a ázijským krajinám, stále v pozícii kolónií, túžiacich po nezávis-losti; mnohé z nich za to zaplatili privysokú cenu tisícok obetí. V spoje-ných štátoch amerických silnie afroamerické hnutie za občianske práva, India sa čoskoro odtrhne od Spojeného kráľovstva, Francúzi prehrávajú vojnu v Indočíne, ktorá sa neskôr vyvinie do vietnamskej vojny, a zvyšok poznáme. Povstanie na Madagaskare je násilne potlačené, v Alžírsku sa schyľuje k vojne. Toto všetko sa, samozrejme, odráža v kultúre a v umení. V roku 1948 vydáva Senghor antológiu černošskej poézie s predslovom Jeana-Paula Sartra. Nesie názor *Čierny Orfeus* a začína sa hrozivo:

„Čo ste vlastne čakali, keď ste im z čiernych úst sňali náhubky? Že na vás budú spievať chválospevy? Naši otcovia tieto hlavy tlačili k zemi, vari ste si nemysleli, že keď sa zdvihnú, vyčítate im z očí obdiv? Tí muži, ktorí na nás hľadia, už stoja na vlastných nohách a prajem vám, aby to vami otriaslo rovnako ako mnou.“

Michel Leiris už v roku 1934 vydal knihu *L'Afrique fantôme* (Fan-tóm Afriky), kde napáda vedecké praktiky založené na vykorisťovaní af-rických národov, a Claude Lévi-Strauss nanovo definuje antropológiu, kde vyzdvihuje hodnotu kultúr doposiaľ považovaných za menejcenné. Ani umelecký svet nespí a hnutie sa napokon dočká síce oneskoreného, ale zato nefalšovaného uznania. Krátko nato Jean Genet predstaví hru *Les Nègres* (Černosi), sprevádza ju obrovský škandál. Mnohí hlučne vy-jadrujú pobúrenie, odvolávajú sa pritom na humanistické hodnoty, na-jušľachtilejšiu časť dedičstva západného sveta.

Tento niekoľkokrát prepracovaný text je príkladom jasne formulo-vaných myšlienok: Césaire argumentuje nemilosrdne a s vášnivou jas-nozrivosťou. Opiera sa o lyrizmus podobný lyrizmu zo *Zošitu o návrate do rodného kraja*, čím svojmu mysleniu vtláča lepšiu štruktúru a mož-nosť sprostredkovania. Už prvé riadky sú kulisou diela, jasne ohlasujú, v akom tóne sa poniesie: zaútočí na západnú civilizáciu, poukáže na zá-sadný rozpor jej hodnôt a nechotu priznať ho. A práve to ju privádza do záhuby. Odmieta stotožňovať Európu s civilizovaným svetom a Afriku s barbarstvom. Svoje tvrdenia zakladá na hĺbkovom štúdiu afrických spoločnosti a rovnocennom uznaní iných foriem civilizácie. Analyzuje Európu humanizmu, ktorá uviazla v osídlach kapitalistického systému, čím umožnila vznik otroctva; zavrnutiahodného trojuholníkového ob-

chodu^[1], ktorý slúžil hospodárskemu rozvoju Európy a zdevastoval africký kontinent. Po ňom bol ako model ekonomického rastu bieleho sveta nastolený kolonializmus a zotročovanie čiernych národov.

Césaire svoju tézu zdôrazňuje prirovnaním kolonializmu k nacizmu. V úsilí degradovať rasy na základe hierarchií objavil spoločné korene oboch ideológií. Ak sa dnes toto porovnanie zdá prisilné, ako asi mohlo vyznievať po druhej svetovej vojne? Ponára sa do histórie a ďalší prímer nachádza v zániku rímskej civilizácie: Césaire si všimol, že kolonizácia nielenže ničí kultúru „toho druhého“, no zároveň povzbudzuje „barbarov“ k invázii. Predovšetkým však trvá na odludštenej tvári kolonizačného systému, ktorý nivočí podrobené kultúry a ich príslušníkov, zároveň však nahlodáva ducha samotného kolonizátora a ten postupne odumiera. Kolonializmus je deštruktívny z každého hľadiska a pre všetkých, ktorí sa na ňom podieľajú.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Čo chápete pod pojmom kolonializmus? Prečo autor tvrdí, že „kolonializmus je deštruktívny z každého hľadiska a pre všetkých, ktorí sa na ňom podieľajú.“?
- Viete, ktoré európske štáty mali kolónie v Afrike? Ako sa ich predstavitelia správali k pôvodným obyvateľom?
- Stretli ste sa už s tvrdením, že africké štáty sú nerozvinuté, chudobné a vládne v nich korupcia? Je to podľa vás pravda?

Námety na diskusiu:

- Ako na vás zapôsobil výňatok z predslovu k dielu Čierny Orfeus od Jeana-Paula Sarrtra, ktorý znie: *„Čo ste vlastne čakali, keď ste im z čiernych úst sňali náhubky? Že na vás budú spievať chválospevy? Naši otcovia tieto hlavy tlačili k zemi, vari ste si nemysleli, že keď sa zdvihnú, vyčítate im z očí obdiv? Tí muži, ktorí na nás hľadajú, už stoja na vlastných nohách a prajem vám, aby to vami otriaslo rovnako ako mnou.“*
- Na čo chcel svojimi slovami poukázať?

[1] Nazýva sa aj „atlantický obchod“ alebo „západný obchod“. Ide o obchod s černoškými otrokmi, ktorý od stredoveku prebiehal medzi Európou, Afrikou a Amerikami za účelom zabezpečiť kolóniám Nového sveta otrockú pracovnú silu, zásobovať Európu jej produktmi (cukor, kakao, bavlna, tabak, zlato a pod.), a do Afriky naopak dovážať európske a americké produkty.

- Dá sa skutočne povedať, že Európa je civilizovaná a Afrika barbarská a primitívna?

Náročnosť: 3

KOLONIALIZMUS A SCHIZOFRÉNIA ZÁPADNEJ EURÓPY

(z knihy Fenomény dejín, str. 150 - 160)

Počuli ste niekedy o „ľudskej zoo“? Viete si predstaviť obrady, za ktorými vystavujú „divochov“ či tzv. čiernych domorodcov? Nie je to tak dávno, keď podobné „expozičné“ boli súčasťou medzinárodných koloniálnych výstav. Vari najznámejšou sa stala parížska výstava z roku 1931. Dnes sú potomkovia prisťahovalcov z Alžírsku, Senegalu a ďalších niekdajších francúzskych kolónií občanmi EÚ. Najskôr však museli prejsť ťažkou a ponížujúcou cestou ľudí druhej kategórie, ktorých francúzska armáda ako „čiernu silu“ s obľubou nasadzovala na bojiská I. svetovej vojny. Boli to práve strašné podmienky v zákopoch na západnom fronte, ktoré Afričanov a Európanov po prvý raz výraznejšie zblížili. Príklad a skúsenosť Francúzska dáva preto veľké množstvo odpovedí aj na naše aktuálne otázky. Rozprávali sme sa s historikom Silvestrom Trnovcom.

Keď sa prenesieme do prvej polovice 20. storočia, do akej miery bolo koloniálne dedičstvo pre Francúzov stále prirodzenou súčasťou ich života?

V tom čase bolo Francúzsko ešte stále jednou z najväčších koloniálnych mocností. Francúzske politické elity v medzivojnovom období dokonca s obľubou nazývali Francúzsko ako „moslimskou veľmocou“, vzhľadom na rozsiahle oblasti islamského sveta, ktoré Francúzska republika ovládala. Európska koloniálna sústava sa začala rozpadáť až po 2. svetovej vojne. Niekoľko generácií bolo preto skutočne odchovaných na tom, že koloniálne impérium v Afrike a Ázii je súčasťou francúzskej identity. Nakoniec kolonializmus bol na konci 19. storočia rovnako sú-

časťou budovania francúzskeho nacionalizmu ako, povedzme, Johanka z Arku či Napoleon. Teda predstava, že Francúzsko je prítomné v Afrike a vo výraznej miere aj v Ázii, bola integrálnou súčasťou budovania národného sebavedomia francúzskych občanov na prelome 19. a 20. storočia a ešte dlho potom.

Dnes považujeme Francúzsko za kultúrnu krajinu, ktorá ako-by stála v prvej línii boja za ľudské práva a slobodu. Kedy sa teda začal tento tradičný postoj Francúzov ku kolóniám meniť?

Tu je zaujímavé povedať aj to, že Francúzsko sa už dlho považuje za kultúrnu krajinu, resp. francúzski intelektuáli už prd viac ako sto rokmi považovali samých seba za kultúrny vzor pre celý svet a Francúzsko zas za vrchol európskej civilizácie. Veď napokon, keď si vezmeme aj samotný termín civilizácie, tak je to francúzsky koncept, ktorý „vynašli“ francúzski osvietenci niekedy v 18. storočí, aby dokázali adekvátne pomenovať toľko ohlasovaný triumf rozumu a prevahu osvietenských ideálov. Zároveň však musíme dodať, že slovo civilizácia sa zrodilo aj v kontexte porovnávania francúzskych úspechov so svetom „divochov“ či „barbarov“ mimo Európy. Takýto koncept, založený od začiatku na definícii kultúrnej, ale aj rasovej odlišnosti od mimoeurópskeho sveta, sa postupne medzi intelektuálmi v Európe ujal ako koncept „univerzálnej civilizácie“, ktorú je potrebné šíriť do celého sveta. A to aj za cenu vojny a prelievania krvi. Tým, že sa Francúzsko samo prezentovalo ako krajina na vrchole civilizácie aj počas svojich koloniálnych výbojov v Afrike v 19. a začiatkom 20. storočia, spôsobovalo tiež určitú schizofréniu v samotnej francúzskej spoločnosti. Zatiaľ čo jedni nadšene hovorili o „civilizačnej misii“ Francúzska, iní sa pýtali, či je také niečo pre krajinu ako Francúzsko morálne prijateľné. Vždy sa našla určitá časť spoločnosti, ktorá sa ku kolonializmu stavala kriticky. Svoju úlohu zohral aj tzv. sociálny darvinizmus, ktorého myšlienky o tom, že niektoré kultúry sú vyspelejšie či nadradené iným, prenikali na konci 19. storočia do všetkých vrstiev európskej spoločnosti. Vo všeobecnosti tak možno konštatovať, že propagátori kolonializmu nakoniec presvedčili väčšinou francúzskej verejnosti, že Francúzi sú výnimoční a že napríklad dobýjanie Afriky za pomoci násilia je morálnou cestou, ako exportovať ich civilizáciu aj mimo vlastného územia. Rasizmus a predstava, že francúzska kultúra je nadradená kultúram afrických spoločností, boli dôležitou súčasťou legitimacy koloniálnej vlády v Afrike až do druhej polovice 20. storočia.

Francúzsko sa ešte v 20. a 30. rokoch 20. storočia preslávilo svojimi koloniálnymi výstavami. Práve na nich by sme sa stretli so zaujímavým fenoménom tzv. ľudských zoo, teda vystavovaním exo-

tického domorodého obyvateľstva pred európskymi návštevníkmi. Ako bolo takéto niečo vôbec možné?

Pôvodne to boli etnografické a antropologické výstavy, ktoré sa konali vo veľkých európskych a amerických mestách. V Paríži sa už v druhej polovici 19. storočia začali organizovať výstavy ľudí dovezených z mimoeurópskych oblastí najmä z Afriky, ale aj z Ázie, Oceánie či Južnej Ameriky. Najskôr boli v zoológických či antropologických záhradách, doslova v klietkach a ohradách. Mali slúžiť najmä na vedecké účely. Obľúbené boli však aj vojenské ľudské výstavy. Napríklad po dobytí Madagaskaru francúzskou koloniálnou armádou roku 1896 priviezli ako trofej do Paríža stovky porazených Malgašov a slávnostne ich predvádzali na Marsových poliach neďaleko Eiffelovej veže ako triumf.

Neskôr sa stali súčasťou tzv. univerzálnych či priemyselných výstav v Londýne, Paríži či neskôr v Bruseli. Výstavy ľudí z kolónií si získali obrovskú obľubu. Tu netreba pripomenúť, že existencia koloniálneho impéria bola vo vtedajšej Európe symbol veľkej prestíže veľmoci. Organizátori takýchto výstav preto chceli preniesť návštevníkom priamo do Európy akési živé ľudské exponáty z francúzskej Afriky či Indočíny, v prípade Veľkej Británie zasa výjavy zo života v Indii a podobne.

Takéto výstavy by sme vtedy našli aj v Spojených štátoch amerických, Rusku či Japonsku. Po 1. svetovej vojne sa však bežne organizovali už samostatné a veľkolepé koloniálne výstavy, na ktorých vystavovali stovky až tisícky ľudí z kolónií zo všetkých kútov sveta. Afrika a Afričania sa takmer vždy tešili najväčšej obľube európskych návštevníkov. Napríklad v roku 1922 na koloniálnu výstavu v Marseille doviezli celé rodiny zo Senegalu či od Čadského jazera a vystavovali ich v imitovaných afrických dedinách.

Tieto tzv. ľudské zoo zohrali veľmi dôležitú úlohu pri formovaní francúzskeho, ale aj európskeho koloniálneho rasizmu. Mimoriadny dôraz sa totiž kládol na odlišnosť. Afričania boli prezentovaní najmä ako primitívne a zaostalé etniká v kontraste s vyspelým francúzskym či iným európskym národom. Diváci tak mohli skúmať ich jednoduché oblečenie, spôsob stravovania, zvyklosti a pod.

Dnes by sme to s istou dávkou zľahčenia mohli prirovnať k súčasným populárnym reality show ako Big Brother. Návštevníci koloniálnych výstav totiž sledovali najčastejšie afrických domorodcov v ohradách či improvizovaných dedinách pri ich každodennom živote, nevnímajúc súkromie a sexualitu.

Našlo sa v tom čase aspoň zopár spravodlivých, ktorí upozorňovali na amorálnosť takýchto výstav, a dokedy bola vôbec táto prax v Európe tolerovaná?

Neviem, či je možné hovoriť hneď o spravodlivých, keďže ľudia mali vždy v každej dobe rôzne pohnútky na svoje konanie. Kritici koloniálnych výstav však určite existovali, a to aj v období medzi dvoma svetovými vojnami, keď bola koloniálna éra na svojom vrchole. Vo Francúzsku to bola predovšetkým ľavicová časť politického spektra a viacerí intelektuálov. Tí boli mimoriadne aktívni najmä počas veľkej koloniálnej výstavy v lesoparku Vincennes pri Paríži v roku 1931. Čo do rozsahu a organizácie ju môžeme považovať za najväčšiu. Na jej potreby sa dokonca musela prebudovať časť parížskeho metra. Na tejto výstave už boli domorodci prezentovaní ako tí, ktorí sa začínajú vďaka francúzskej koloniálnej správe civilizovať. Boli nútení pred očami divákov obhospodarovať improvizované záhrady vyspelejšími poľnohospodárskymi metódami a osvojovať si európsky spôsob života. Teda už to neboli len klasickí „exoti“, ale dôraz sa kládol na údajný kultúrny pokrok, ktorý za posledné desaťročia dosiahli vďaka francúzskej civilizačnej misii.

A práve počas tejto výstavy organizovali socialistickí poslanci a priaznivci socialistickej či francúzskej komunistickej strany antikoloniálnu výstavu. Upozorňovali ňou na násilie páchané v Afrike a bezprávie, ktorému bolo vystavované africké obyvateľstvo. Zásadný zlom prišiel až po 2. svetovej vojne, keď geopoliticky aj mentálne bol svet už úplne inde. Po tom všetkom, čo sa počas vojny stalo, bola už svetová verejnosť na takéto veci citlivejšia a niečo podobné už bolo sotva akceptovateľné. Napriek tomu sa ešte po istý čas organizovali tieto výstavy, eufemisticky nazývané etnografické. Posledná sa konala v Bruseli v roku 1958, tá však už vyvolala medzinárodný škandál.

Voči obyvateľom afrických kolónií sa dlho uplatňoval dvojaký, nerovný prístup. Kedy sa začalo niečo diať aj v hlavách obyčajných Francúzov? Umenila na tom niečo už 1. svetová vojna?

Táto vojna ani tak nezmenila samotné postavenie Afričanov vo francúzskom koloniálnom impériu, ale zmenila ich vnímanie. Do roku 1914 sa Afričan vo Francúzsku často predstavoval ako krutý a barbarický divoch, ktorý nebol sám osebe schopný pokroku, a preto musel žiť pod nadvládou údajne vyspelejšej bielej rasy. No po roku 1918 sa tento postoj začal meniť. Francúzske úrady totiž v Afrike zmobilizovali viac ako 150-tisíc mužov, ktorých previezli na bojiská v Európe, kde pre Francúzsko prinášali tie najväčšie obete. Hoci spočiatku ich prítomnosť vo Francúzsku vzbudzovala v očiach obyčajných ľudí hrôzu či znepokojenie, postupne si u francúzskych občanov získavali sympatie. Rozprávali sa príbehy napríklad o tzv. senegalských strelcoch, špeciálnom pluku čiernych vojakov z francúzskej subsaharskej Afriky, ktorí si vďaka svojej statočnosti v bojoch získavali vysokú popularitu a rešpekt. Už sa

teda nehovorilo o primitívnych divochoch, ale skôr o jednoduchých deťoch, na ktoré v úlohe akéhosi rodiča musí dohliadať biely civilizovaný Európan. Dnes toto obdobie skúmajú mnohí historici po celom svete a venujú sa mu vo veľkej miere najmä americké univerzity. Spolu sa však zhodujú na tom, že ani tento posun žiadnym spôsobom nezmiernoval francúzsky koloniálny rasizmus, iba mu dal inú, prístupnejšiu formu.

V akom právnom postavení tak vlastne ďalej zotrvali? Mohli vôbec pomýšľať na francúzske občianstvo?

Napriek tomu, že Francúzsko bolo republikou, milióny Afričanov v kolóniách, dokonca ani moslimovia vo francúzskom Alžírsku, dlho neboli uznaní za francúzskych občanov. Ak aj áno, boli to len výnimočné prípady. Vo všeobecnosti mali len štatút *sujets français*, čo sa dá preložiť aj ako francúzski poddaní. Nemali právo voliť, politicky sa angažovať, podieľať sa na riadení kolónie, v ktorej žili, ale mali veľa povinností ako platiť dane, pracovať na verejných stavbách či posilať mladých mužov do armády. Nespádali tak pod slávny občiansky zákonník *Code Civil*, ale ich vzťahy s koloniálnou mocou upravoval špeciálny súbor trestných zákonov známy ako *Code de l'indigénat*. Koloniálne úrady v jeho rámci mohli napríklad v Senegale či v Nigeri už za malé priestupky vyhlasovať stanné právo, posilať ľudí na nútené práce či väzniť bez súdu. Práve v tom spočíval ten paradox a zároveň schizofrénia, že jedna z najvyspelejších demokracií 20. storočia, Francúzska republika, mala milióny poddaných či občanov druhej kategórie, ktoré spadajú pod represívny režim.

Africké obyvateľstvo vo francúzskych kolóniách nakoniec dostalo štatút občanov až v roku 1946 a vtedy boli napríklad vo Francúzskej západnej Afrike zrušené nútené práce. Dostali tiež prvýkrát možnosť slobodnejšie vycestovať do Francúzska. Stále však neboli úplne zrovnoprávnení s „bielymi“ Francúzmi vo Francúzsku. Najmä čo sa týkalo pracovných príležitostí či rovnakej mzdy za rovnakú prácu. Diskriminácia tak vo viacerých ohľadoch pokračovala aj naďalej.

Francúzsko bolo aj po 2. svetovej vojne dlho koloniálnou veľmocou. Potom však prišla vojna za nezávislosť vo francúzskom Alžírsku. Znamenala práve ona definitívny zlom a koniec tohto imperiálneho príbehu?

Určite áno. Násilie, ktoré vojnu za nezávislosť Alžírska v rokoch 1954 – 1962 sprevádzalo, šokovalo celý povojnový svet. No najviac samotné Francúzsko. Aj preto je tu dodnes táto vojna citlivou témou, o ktorej sa až donedávna len málo hovorilo. Po roku 1945 sa síce začal postoj francúzskych politikov i verejnosti ku kolóniám postupne meniť,

no nebola to jednoduchá cesta. Bezprostredne po vojne Francúzska republika deklarovala, že chce za každú cenu zachovať svoje koloniálne impérium. Rýchlo sa však ukázalo, že návrat naspäť už nebol úplne možný. V novej geopolitickej situácii, ktorá nastala po roku 1945, nakoniec muselo Francúzsko hľadať spôsob, ako udeliť jednotlivých koloniálnym územiám nezávislosť, čo vyvrcholilo na konci 50. rokov 20. storočia.

Vo francúzskej spoločnosti však strata koloniálneho impéria znamenala pre veľkú časť obyvateľstva traumu. Kolónie v Afrike boli oficiálne národnou pýchou Francúzska, zdrojom moci a prestíže. Svoju úlohu tu zohrala aj zmienená koloniálna výstava v Paríži z roku 1931. Tá svojou veľkoleposťou tak ovplyvnila dve generácie Francúzov, že ešte koncom 60. rokov len veľmi ťažko znášali stratu koloniálneho dedičstva. O nezávislosti Alžírska sa však na francúzskej politickej scéne reálne neuvažovalo. Jeho špecifické postavenie bolo v tom, že nemalo štatút kolónie ako Senegal alebo Čad, ani protektorátu ako Tunisko alebo Maroko. Francúzske Alžírsko bolo integrálnou súčasťou Francúzskej republiky s tromi zámorskými departmentmi. Jeho strata preto pre mnohých neprichádzala do úvahy.

OSN až do začiatku 60. rokov hovorilo o tomto konflikte len ako nepokojoch vo francúzskom Alžírsku či o občianskej vojne. Násilie však narastalo do obrovských rozmerov a Francúzsko bolo nakoniec pod nátlakom svetových veľmocí donútené udeliť Alžírsku v roku 1962 nezávislosť. Práve násilie a stovky tisíc mŕtvych, ktoré Alžírska vojna priniesla, do veľkej miery urýchlila francúzsku dekolonizáciu Afriky. Na jednej strane existovali obavy, že ničivá vojna sa môže rozšíriť aj do iných kolónií. Na druhej strane to bol jeden z najbrutálnejších konfliktov krátko po 2. svetovej vojne a Francúzsko čelilo na medzinárodnej scéne obrovskej kritike svetovej verejnosti.

Dnes už francúzsky prezident Emmanuel Macron otvorene hovorí o zločinoch kolonializmu a stavia sa k tejto kapitole francúzskych dejín veľmi kriticky. Nastal teda medzičasom vo francúzskom vedomí aj v tomto pohľade zásadný posun?

Určite áno. Práve Emmanuel Macron si dáva záležať na tom, aby bol vnímaný ako prezident, ktorý má veľkú vôľu otvárať diskusiu o kolonializme, jeho zločinoch a dedičstve. Ako som však spomínal, kolonializmus bol po niekoľko generácií súčasťou budovania francúzskeho nacionalizmu, a preto to stále nie je jednoduché. Napríklad stále žijú tí, čo v mladosti bojovali v Alžírsku na strane Francúzska proti nezávislosti tejto krajiny. Spomienka na toto obdobie preto ešte aj dnes spôsobuje rozkol vo francúzskej spoločnosti. Je to vojna bez francúzskych hrdinov a stále nie je jasné, či a ako si ju má francúzska spoločnosť pripomínať.

Otvorene sa o nej začalo hovoriť až koncom 90. rokov 20. storočia. Nie je to len Alžírsko. Ešte v 60. rokoch by sme našli vo francúzskych učebniciach dejepisu tvrdenie, že Afričania nemajú žiadne dejiny a tie sa začali písať až s príchodom Európanov. Hoci táto téma prešla už určite transformáciou, stále sa živo diskutuje o tom, ako na školách učiť francúzske deti a mladých ľudí o kolonializme. Veľký kus osvetovej práce v tomto zmysle urobil francúzsky historik Marc Ferro, ktorý začiatkom 21. storočia zorganizoval viacero konferencií a podieľal sa na vydaní monumentálneho vedeckého diela Čierna kniha kolonializmu. Otvorila aj tie najcitlivejšie otázky francúzskej koloniálnej minulosti a opäť nabúrala slávny mýtus o Francúzoch ako národe slobody a demokracie. Na akademickej pôde sa teda táto téma kriticky prehodnocuje, hoci mnohí politici, sa proti týmto snahám vyhradujú.

Aj samotná francúzska spoločnosť ostáva v týchto otázkach ešte stále rozdelená. Budem trochu osobný, keď poviem, že mi to pripomína naše slovenské debaty o tom, či sa éra komunizmu u nás vníma viac pozitívne, alebo viac negatívne. Stále je u nás množstvo ľudí, ktorí budú komunizmus, aj napriek jeho nesporným zločinom, obhajovať.

Podobný spor a podobnú traumu má aj francúzska spoločnosť. Napriek úsiliu generácie historikov je stále mnoho tých, ktorí tvrdia, že koloniálna prítomnosť Francúzska v Afrike bola správna a sú presvedčení, že išlo o šírenie slobody a civilizácie. V každom prípade, Francúzsko je dnes krajinou s najväčšou moslimskou populáciou v Európskej únii a prevažná časť pochádza zo severnej a subsaharskej Afriky, čiže z bývalých kolónií. Aj preto, keď sa našinec prechádza napríklad po dnešnom Marseille, tak naozaj môže miestami nadobúdať dojem, že sa nachádza niekde v Tunise, Alžírsku či v Maroku a nie vo Francúzsku. Táto skutočnosť je však do veľkej miery historickým výsledkom francúzskeho kolonializmu v Afrike.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Čo znamená koloniálne dedičstvo, o ktorom sa v úryvku píše? Stretli ste sa už s týmto slovným spojením?
- Čo niektorí ľudia vo Francúzsku v minulosti považovali za „exportovanie civilizácie“? Bolo to podľa vás správne?
- Čo to bola „ľudská zoo“? Ako si vysvetľujete, že niečo také mohlo v minulosti existovať?

Námety na diskusiu:

Slovensko nepatrí ku krajinám, ktoré v minulosti mali kolónie. Sú však na Slovensku ľudia či skupiny ľudí, voči ktorým existuje v spoločnosti istá nadradenosť či dokonca rasizmus?

Náročnosť: 3

MÝLIL SA ALLPORT?

(z knihy Ľudskosť, str. 370 - 374)

Ako zmieriť zaprisahaných nepriateľov?

S touto otázkou sa na jar roku 1956 vydal do Južnej Afriky istý americký psychológ. Vtedy už vládol apartheid. Zmiešané manželstvá boli zakázané a vláda neskôr v tom istom roku prijala zákon, ktorý vyčleňoval lepšie zamestnania výlučne pre bielych.

Ten psychológ sa volal Gordon Allport a celý život sa zaoberal dvoma základnými otázkami: 1. Odkiaľ pramenia predsudky? 2. Ako im predchádzať? Po rokoch výskumu bol presvedčený, že našiel zázračný liek. Aspoň si to myslel.

Čo bolo tým liekom?

Kontakt. Nič viac, nič menej. Podľa tohto amerického vedca vyplývali predsudky, nenávisť a rasizmus z nedostatku kontaktu. Bezbreho generalizujeme a vytvárame si závery o iných ľuďoch preto, lebo sme ich nikdy osobne nespoznali. Riešenie je teda zjavné. Viac kontaktu.

Podľa väčšiny vedcov bola Allportova teória primitívna a naivná. Ľudia mali ešte čerstvo v pamäti druhú svetovú vojnu a všeobecný konsenzus bol, že viac kontaktu vedie k väčšiemu napätiu. V tých rokoch sa psychológovia v Južnej Afrike stále venovali „vede“ skúmajúcej rozdiely v rasovej biológii, ktoré by ospravedlňovali „oddelený vývoj“ (rozumej: apartheid).

Allportova teória mnohých bielych Juhoafričanov priam šokovala. Tento vedec teda tvrdil, že apartheid nie je riešením problémov, ale ich príčinou. Ak by sa černosi a belosi stretávali – v školách, v práci, v kostoloch, kdekoľvek – , lepšie by sa spoznali. Napokon, nemôžeme milovať ľudí, ktorých nepoznáme

A to je v skratke kontaktná hypotéza. Znie to až príliš jednoducho, no Allport zhromaždil dôkazy, ktoré ju potvrdzujú. Poukázal na rasové nepokoje v Detrote v roku 1943, pri ktorých si sociológovia všimli niečo zvláštne: „Susedia sa proti sebe nebúrili. Študenti na Waynevej univerzite – Afroameričania a belosi – chodili pokojne na prednášky počas celého krvavého pondelka. A medzi bielymi a čiernymi robotníkmi v zbrojárskych podnikoch žiadne nepokoje neboli...“

Naopak, susedia sa navzájom chránili. Niektoré biele rodiny prichýlili svojich afroamerických susedov, keď dorazili výtržníci, a rovnako to bolo aj naopak.

Dáta zozbierané za druhej svetovej vojny medzi americkými vojakmi boli ešte pozoruhodnejšie. Čierni a bieli vojaci oficiálne nemali bojovať bok po boku, avšak v zápale boja sa to niekedy stalo. Armádny výskum odhalil, že v jednotkách, kde boli tak bieli, ak aj čierni vojaci, bol počet belochoch, ktorí nemali radi černochoch, oveľa nižší. Aby sme boli presní, bol deväťnásobne nižší.

Gordon Allport napísal nespočet strán o pozitívnych účinkoch kontaktu. Platilo to pri vojakoch, policajtoch, susedoch aj študentoch. Ak napríklad čierne a biele deti chodili spolu do školy, nemali žiadne predsudky. To znamenalo, že to, čo Braam Viljoen zažil počas svojich štúdií v zahraničí, nebola výnimka, ale pravidlo.

Pravdepodobne najsilnejší dôkaz Allportovej kontaktnej hypotézy prišiel z mora. Keď v roku 1938 prvýkrát prijali Afroameričanov do najväčších námorníckych odborov, mnohí sa búrili. Keď však čierni a bieli námorníci začali reálne spolu pracovať, protesty ustali.

Gordon Allport bol opatrný – vedel, že to ešte nie je nepriestrelné. Možno námorníci, ktorí sa plavili v zmiešaných posádkach, boli už predtým menej rasistickí.

Keď v roku 1956 – dva roky po tom, ako vydal svoje zásadné dielo o kontaktnej teórii – Allport cestoval do Južnej Afriky, pochybnosti sa vrátili. V tejto krajine žili černosi a belosi bok po boku po stáročia, no rasizmus neklesal. Naopak, zdalo sa, že stúpa. Nikto z mnohých Afrikáncov, ktorých Allport stretol, netrpel duševnou poruchou, no všetci naďalej vylučovali a diskriminovali. Bola jeho teória skutočne správna?

Keď v 60. rokoch spomínal na svoju návštevu Južnej Afriky, Allport cítil potrebu priznať, že bol slepý k „hybným silám dejín“.

...

Je 7. máj 1993. na ragbyovom štadióne v Potchefstroome, stodvadsať kilometrov od Johannesburgu, sa zhromaždilo 15-tisíc bielych Afrikáncov. Nad hlavami im vejú stovky červeno-čiernych vlajok so symbolmi, ktoré najviac zo všetkého pripomínajú svastiku. Farmári s dlhými bradami a v hnedých košeliach sú po zuby ozbrojení brokovnicami a pištolami.

Na zhromaždení reční Eugéne Terre'Blanche, vodca Afrikánskeho hnutia odporu. Terre'Blanche už dlho fascinovali rečnícke schopnosti Adolfa Hitlera a jeho stúpenci sú čosi ako Ku Klux Klan, iba násilnejší.

Ľudí na štadióne v ten deň opantal hnev a strach. Strach z toho, čo sa stane, ak Mandela vyhrá prvé slobodné voľby. Strach z vyhladenia celej jednej kultúry. Týchto 15-tisíc nahnevaných demonštrantov poznajú aj ako bittereinders; toto meno prevzali od Afrikáncov, ktorí pred sto rokmi bojovali proti Britom až do trpkého konca. Vnímajú sa ako oslobodenecké hnutie pripravené urobiť všetko, čo bude treba.

Niečo im však chýba; vlastne skôr niekto. Potrebujú vodcu. Nie-
koho, kto požíva úctu. Niekoho so skvelou povestou. Niekoho, kto pre
Afrikáncov bude tým, čím je Mandela pre „čierne nebezpečenstvo“ –
swart gevaar, a kto ich povedie v tomto rozhodujúcom boji.

Čakajú skrátka na niekoho ako Constand Viljoen.

Constand je v ten deň v Potchefstroome. Pred pár rokmi odišiel
do výsluhového dôchodku a teraz žije pokojným životom farmára. Keď
však začnú davy volať jeho meno, neváha. Bývalý generál vystupuje na
pódium.

„Afrikánci sa musia brániť,“ buráca Constand do mikrofónu. „Krvavý
boj, ktorý vyžaduje obeť, je neodvratný a my v ňom s radosťou
položíme život, pretože bojujeme za spravodlivosť!“

Dav šalie.

„Ved' nás,“ volajú Afrikánci. „Budeme ťa nasledovať!“

Constand sa tak stal vodcom novej koalície nazvanej Afrikánsky ľudový
front (Afrikaner Volksfront; AVF). Nie je to len obyčajná politická strana či
koalícia. Je to armáda. Constand sa pripravuje na vojnu. Chce rasovo
zmiešaným vol'bám zabrániť za každú cenu.

„Potrebovali sme vybudovať rozsiahlu armádu,“ spomínal neskôr
Constand. V priebehu len dvoch mesiacov naverboval 150-tisíc Afrikán-
cov vrátane 100-tisíc bývalých skúsených vojakov. Stačí spomenúť
meno Constand Viljoen a každý sa hneď hlási.

...

V stodvadsať kilometrov vzdialenom Johannesburgu mal Con-
standov brat Abraham nepríjemný pocit. „Niekedy sa mi zdá, ako by sa
tu rysovala klasická grécka tragédia,“ napísal v správe Mandelovi a
ANC. Braam si však zároveň uvedomoval, že je treba konať. Vedel, že je
možno jediný v celej Južnej Afrike, kto dokáže brata presvedčiť. Štyrid-
sať rokov spolu neprehovorili, no teraz musia.

„Vedel, že ak presvedčí Constanda,“ napísal neskôr jeden historik,
„apartheid sa môže na demokraciu zmeniť mierovou cestou. No ak nie,
vojna bude nevyhnutná.“

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Čo znamená slovo „apartheid“? Počuli ste ho už?

- Myslíte, že kontakt má naozaj taký veľký význam, ako sa domnieval Gordon Allport?
- Ako podľa vás pokračuje kniha na mieste, kde sa končí úryvok? Vypukla vojna alebo sa to vyriešilo nenásilne?
- V úryvku sa spomína meno Mandela. Počuli ste o ňom?

Námety na diskusiu:

Ak budeme veriť Allportovi, tak najlepším spôsobom ako bojovať s predsudkami je medziludský kontakt. S ktorými skupinami ľudí máme podľa vás na Slovensku malý alebo žiadny kontakt a existujú voči nim u nás silné predsudky? Myslíte, že by sa s tým dalo niečo urobiť?

Náročnosť: 2

DRUHÁ KAPITOLA

HOLOKAUST

A DRUHÁ

SVETOVÁ VOJNA

V druhej kapitole čítanky nájdete výber textov, ktoré sa venujú holokaustu a druhej svetovej vojne. Môžete si prečítať úryvok o rodine, v ktorej sa o jednej otrasnej udalosti z jej histórie dlho nehovorilo, no aj o príkladoch odporu - resp. dobovej občianskej neposlušnosti - voči ľudáckemu režimu počas existencie slovenského štátu či o popieraní holokaustu a teórii veľkej výmeny obyvateľstva. Kapitola končí textom popisujúcim tragický osud slovenského žida Gabriela, ktorý sa, rovnako ako veľa iných ľudí, pokúsil zachrániť si život tým, že listom žiadal o pomoc priamo vtedajšieho prezidenta Jozefa Tisa.

Zoznam úryvkov v druhej kapitole:

7. 2
(z knihy Čo to má spoločné so mnou?)
8. Slovo v neslobode
(z knihy Tisovi poza chrbát. Príbehy odporu voči ľudáckemu režimu)
9. Medzi popieraním holokaustu, predstavami o konci sveta a nadmernou sebadôverou. Konšpiračné ideológie v prostredí krajnej pravice
(z knihy Falšovaná pravda. O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie)
10. Šikmá cesta
(z knihy Slovný pán prezident. Listy Jozefovi Tisovi)

Úryvkami v tejto kapitole sú vybrané texty z nasledovných kníh:

Čo to má spoločné so mnou?

Autor: Sacha Batthyany

Preklad: Elena Diamantová

Vydavateľstvo: Absynt, 216 s., 2019

O knihe: Oslava, šampanské, tanec, prestávka na masaker, znova tanec, znova šampanské... Tak vyzerala oslava na zámku Rechnitz, ktorú v marci 1945 usporiadala autorova prateta Margit Batthyány. Zostalo po nej stoosemdesiat zavraždených Židov, stoosemdesiat zmárnených ľudských životov. Stalo sa to v marci 1945, v predvečer Kvetnej nedele. Medzi pozvanými hosťami boli prominentní funkcionári NSDAP i SS. Okolo polnoci niektorí hostia opustili oslavu a začali strieľať do Židov, ktorí na zámku vykonávali otrockú prácu. Švajčiarsky novinár Sacha Batthyany sa vo svojej knihe Čo to má spoločné so mnou? usiluje rozplieť záhadu tejto masovej vraždy z konca druhej svetovej vojny a zároveň zistiť, akú úlohu pri tom všetkom zohrávala jeho prateta, ktorú prezývali „hostiteľka z pekla“. Pri svojom pátraní navštevuje Maďarsko, Rakúsko, no prostredníctvom psychoanalýzy sa snaží nahliadnuť aj do svojho podvedomia. Jeho kniha je však aj o nás, o súčasných Stredoeurópanoch, o pocitoch viny a spoluzodpovednosti za zločiny minulosti, o snahe pochopiť a prežiť na vlastnej koži tak vzdialené a predsa neustále prítomné dejiny. Kniha Sachu Batthyanyho Čo to má spoločné so mnou? vychádza v preklade Eleny Diamantovej.

Tisovi poza chrbát

Príbehy odporu voči ľudáckemu režimu

Autor: Jozef Hyrja (ed.)

Vydavateľstvo: Hadart, 350 s., 2020

O knihe: Kniha Tisovi poza chrbát predstavuje príbehy odporu voči ľudáckemu režimu, ktoré pootvoria dvere do neprebádaného sveta malých aj veľkých hrdinských činov obyčajných ľudí. Slovenskí vedci a publicisti píšú o viac i menej známych osobnostiach, ktoré sa nebáli postaviť Tisovi, gardistom ani vlastnému strachu. O jednotlivcoch, ktorí mali silu, odhodlanie a odvahu konať „poza Tisov chrbát“. Dočítate sa o študentoch, ktorí sa nepoddali štátnej propagande, o ženách, ktoré bojkotovali potratovú politiku, o diplomatoch, ktorí neposlúchli svojich nad-

riadených, o vojakoch, ktorí sa búrili proti ľudáckym veliteľom, o rodinách, ktoré napriek hrozbe pomáhali spojeneckým pilotom aj ženám a mužom, ktorí riskovali svoje životy v boji proti režimu so zbraňou v ruke. Ako bonus kniha prináša text o Jozefovi Tisovi a jeho interakciách so židovskou komunitou – od kamarátov z detstva a spolužiakov, cez donorov či nadriadených, až po lekárov a právnikov, s ktorými bol jeho život prepletený.

Falšovaná pravda

O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie

Autorky: Katharina Nocun, Pia Lamberty

Preklad: Milina Sítková

Vydavateľstvo: N Press, 312 s., 2021

O knihe: JEDNODUCHÉ VYSVETLENIA NAMIESTO KOMPLIKOVANÉHO SVETA. Korona je výmysel farmaceutického priemyslu! Ľudia, ktorí na ňu ochorejú, takto platia daň za svoje hriechy! Alebo: vírus bol umelo vytvorený v tajných laboratóriách v Číne! Konšpiračné teórie sa šíria rýchlosťou blesku nielen na internete a už dlhší čas nepatria medzi žiadne okrajové fenomény. Bežní ľudia sa prostredníctvom nich radikalizujú a prestávajú dôverovať demokracii. Akú úlohu majú v tomto procese nové médiá? Ako rýchlo sa z každého z nás môže stať konšpiračný teoretik? A ako vieme prekrúcanie faktov odhaliť a ochrániť sa pred manipuláciou verejnej mienky? Pochopiť fenomén konšpiračných teórií znamená spoznať ich mechanizmus. Autorky knihy Falšovaná pravda analyzujú nastavenie ľudskej mysle, ktoré vedie k viere v konšpiračné teórie a môže ovplyvňovať každodenné rozhodovanie ľudí. Skúmajú pochybné onlinové platformy a opisujú, akú rolu hrá v tomto prípade internet a rôzne sociálne siete. Zároveň odhaľujú našu zraniteľnosť i spôsob, akým sa vyrovnávame s dennodennou záplavou informácií, a ponúkajú návod, ako identifikovať dezinformácie a brániť sa pred šarlatánmi.

Slovutný pán prezident

Listy Jozefovi Tisovi

Autorka: Madeline Vadkerty

Vydavateľstvo: Absynt, 230 s., 2020

O knihe: Zúfalí ľudia píšu prezidentovi Tisovi. Žiadajú ho o pomoc. O záchranu života. A čo na to on? Američanka Madeline Vadkerty vy-

pátrala v slovenských archívoch stovky osobných listov adresovaných prezidentovi, ktoré nám ponúkajú neznámy obraz holokaustu na Slovensku. Holokaust sa neodohral len v dobytčích vagónoch a plynových komorách táborov smrti. Prvé dejstvá prebiehali v tichej beznádeji za zatvorenými dverami bytov, tam, kde nešťastní a ponížení ľudia písali svoje zúfale prosby prezidentovi Tisovi. Očakávali od neho záchranu, milosť a pomoc v ťažkých chvíľach, do ktorých sa dostali po vydaní rozsiahlych protižidovských zákonov. Madeline Vadkerty pátrala aj po ďalších osudoch pisateľov týchto listov. A boli to zväčša tragické osudy. V knihe Slovný pán prezident nám ponúka trinásť silných dokumentárnych poviedok, ktoré otvárajú málo známe kapitoly holokaustu na Slovensku. Ukazuje nám, ako protižidovská politika vojnového Slovenského štátu ničila životy obyčajných ľudí, z ktorých spravila občanov druhej kategórie len preto, že boli Židia. Všetky kroky, ktoré štát podnikal totiž mali jediný cieľ – raz a navždy sa ich zbaviť. Madeline Vadkerty nás sprevádza aj svojím výskumom, a tak sa celkom prirodzene stávame svedkami otvárania nezahojených bolestivých rán našej nedávnej histórie. Knihu Slovný pán prezident napísala v spolupráci s Jánom Púčekom a v Absynte vychádza mimo edície.

2

(z knihy **Čo to má spoločné so mnou?**, str. 17 – 21 a str. 63)

Jednej jarnej nedele v roku 2009 som prvý raz cestoval do Rechnitzu, aby som zistil, čo mala moja prateta s tým zločinom spoločné. Nočným vlakom z Zürichu som prišiel ráno do Viedne, prenajal si auto a pokračoval popri lesoch a viniciach. Bobule hrozna na kríkoch boli ešte malé a tvrdé. Rechnitz nie je pekná obec – nič, len hlavná ulica po oboch stranách lemovaná nízkymi domami s úzkymi oblokmi a hustými záclonami. Nie je tu námestie, nestojí už ani zámok, ktorý zazobaný nemecký podnikateľ a zberateľ umenia Heinrich Thyssen testamentom odkázal svojej dcére, našej tete Margit. Keď sem v roku 1945 vtiahli Rusi, zbombardovali ho a obyvatelia si potom rozobrali všetok nábytok, obrazy a koberce.

Spolok Refugius každoročne organizuje pietny spomienkový akt, ktorým si uctieva zavraždených Židov. Na začiatku obce Kreuzstadli, pravdepodobnom mieste činu, kde je v súčasnosti pamätník, zhromaždení ľudia spievajú a modlia sa. Aj v tohoročnom prejave rečník zdôraznil, že na tento zločin sa nesmie zabudnúť. Nikoho som nepoznal, stál som trochu bokom a obzeral sa okolo seba. Slnko svietilo, kvitli púpavy, ešte trochu vlhká tráva siahala po členky a kdesi pod ňou sa nachádzalo stoosemdesiat lebiek. Masový hrob napriek niekoľkoročnému hľadaniu dodnes nenašli.

...

Je jasná mesačná noc z 24. na 25. marca. V zámku Margit Bätthyányovej-Thyssenovej v Rechnitzu, v spolkovej krajine Burgenland neďaleko rakúsko-maďarských hraníc, sa koná večierok pre miestnu elitu. Členovia gestapa a miestni nacistickí pohlavári ako SS-Hauptscharführer Franz Podezin, Josef Muralter, Hans-Joachim Oldenburg sa zabávajú po boku chlapcov z Hitlerjugend a so zamestnancami zámku popíjajú sekt. Národní socialisti majú vojnu prehratú, Rusi sú už pri Dunaji, ale to nesmie pokaziť náladu. Je osem hodín večer. V tom čase stojí na stanici v Rechnitzu asi dvesto židovských zajatcov z Maďarska, ktorých nasadili na stavbu gigantického systému obranných opevnení, tzv. ako Südostwall. Jeho línia sa mala tiahnuť z Poľska cez Slovensko a Maďarsko až do Terstu a zastaviť postup Červenej armády. O pol desiatej večer naložil majiteľ špedičnej firmy Franz Ostermann časť Židov do nákladného auta a po krátkej ceste ich odovzdal štyrom príslušníkom SA, ktorí zajatcom dali lopaty a rozkázali im vyhlíbiť jamu v tvare L.

Maďarskí Židia začnú kopať sú ustatí a slabí, pôda je tvrdá. Hostia na zámku tety Margit pijú a tancujú. Neskôr v ten večer niekto telefonuje

SS-Hauptscharführerovi Franzovi Podezinovi. V sále je veľmi hlučno, preto prejde do vedľajšej miestnosti. Rozhovor netrvá ani dve minúty. Podezin povie: „Áno, áno!“ a končí slovami: „Prekliate svinstvo!“ Poverí Hildegard Staflerovú, vedúcu miestneho Zväzu nemeckých dievčat, aby do jednej miestnosti zhromaždila asi desať až trinásť účastníkov slávnosti. Oznámi im: „Židia na stanici majú škvrnitý týfus. Musíme ich zastreliť.“ Nikto nenamieta. Zbrojmajster Karl Muhr rozdá hosťom zbrane a muníciu. Je krátko po dvadsiatej tretej. Na zámockom nádvorí stoja tri autá. Celá skupina sa do nich nezmestí, niektorí idú pešo. Stanica nie je ďaleko.

...
Zavolať som otcovi. „Vedel si, že teta Margit bola v tú noc prítomná, a vedel si aj o masakri.“

„Áno.“

„Nikdy si neuvažoval, že možno bola do toho zapletená?“

„To má byť výsluch?“

„Len sa pýtam.“

„Nikdy som si nemyslel, že medzi oslavou a masakrom je nejaká súvislosť, ako to najnovšie tvrdia v novinách. Počkaj chvíľu,“ odkašľal si. Počul som, ako si zo škatuľky vybral cigaretu.

„Priveľa fajčíš.“

„Ako sa má malá?“

„Prerezáva sa jej tretí zub a začína loziť. Ako to, že si sa s Margit nikdy nerozprával o vojne?“

„Čo som sa jej mal opýtať? Počuj, teta Margit, nezastrelila si nejakých Židov?“

„Áno.“

„Nebud' naivný. Boli to zdvorilostné návštevy. Rozprávali sme sa o počasí a ona hromžila na členov rodiny. Thyssenovcov a Batthyányovcov nazývala prašivou chamradou, podľa nej neboli celkom normálni. 'Prašivá chamrad' bolo jej obľúbené označenie. Pamätáš sa na jej jazyk?“

...
Medzi polnocou a treťou hodinou ráno prejde majiteľ nákladiaka Franz Ostermann sedemkrát trasu medzi stanicou a Kreuzstadlom, na korbe vezie zakaždým dvadsať až tridsať Židov, ktorých odovzdá príslušníkom SA. Židia sa musia vyzliecť, šaty ležia pred jamou, nahí kľacia na okraji hrobu v tvare písmena L. Za nimi stoja Podezin a Oldenburg, obaja fanatickí nacisti. Strelia Židom do tyla. Člen NSDAP Josef Muralter skôr než stlačí spúšť, zreve: „Skapte, vy svine! Vlastizradcovia!“ Židia bezvládne klesajú, padajú do jamy a zostanú ležať jeden na druhom. V zámku otvárajú ďalšie fľaše sektu, niekto hrá na harmonike. Margit je mladá, rada sa zabáva, má na sebe najkrajšie šaty zo všetkých. Jeden z čašníkov, Viktor, si všimne, že hostia, ktorí sa o tretej nadránom s čer-

venými tvármi vrátili do sály, divoko gestikujú. SS-Hauptscharführer Franz Podezin, pravdepodobný vodca skupiny, ktorý ešte pred chvíľou strieľal ženám a mužom do hlavy, nespútane tancuje.

V tú noc nepostrieľal všetkých Židov. Osemnástich dočasne ponechali nažive. Prikázali im, aby zahádzali jamu. Pohrebná služba. O dvanásť hodín nato, večer 25. marca, ich na príkaz Hansa-Joachima Oldenburga, Margitinho milenca, zastrelili a zakopali neďaleko bitúnku pri Hinternpillenackere.

Po vojne obvinili sedem osôb z viacnásobnej vraždy a mučenia, respektíve zo zločinu proti ľudskosti. Boli to Josef Muralter, Ludwig Groll, Stefan Beigelbeck, Eduard Nicka, Franz Podezin, Hildegard Stadlerová a Hans-Joachim Oldenburg. V roku 1946 sa však súdny proces prerušil, lebo dvaja hlavní svedkovia boli zavraždení. Prvým z nich bol Karl Muhr, zámočný zbrojmajster. V noci 24. marca rozdal zbrane a hľadel budúcim páchatelom priamo do očí. O rok nato našli Muhra v lese s guľkou v hlave vedľa jeho mŕtveho psa, jeho dom zhorel. Nábojnica, ktorú polícia zabezpečila na mieste činu, sa stratila. Druhým mŕtvym bol očitý svedok Nikolaus Weiss. Prežil masaker a skryl sa v kôlni u jednej rechnitzkej rodiny. O rok neskôr na ceste do Lockenhausu ktosi strieľal na jeho auto a to dostalo šmyk. Weiss bol na mieste mŕtvy.

Po týchto vraždách žili obyvatelia Rechnitzu v strachu z odplaty. Nik nechcel prehovoriť. Mlčanie pretrváva dodnes. Toto miesto sa za sedemdesiat rokov od zločinu stalo symbolom rakúskeho vyrovnávania s nacistickou históriou. Kto povie Rechnitz, má na mysli potláčanie minulosti.

Stefana Beigelbecka a Hildegard Stadlerovú 15. júla 1948 oslobodili spod obžaloby. Ludwiga Grolla odsúdili na osem rokov zostrenej väzby, Josefa Muraltera na päť rokov a Eduarda Nicku na tri roky odňatia slobody. Obaja hlavní spolupáchatelia – Podezin a Oldenburg – boli na úteku. Burgenlandská polícia predpokladala, že by sa mohli ukrývať vo Švajčiarsku u grófký Margit Batthyányovej-Thyssenovej v byte nad Luganom.

Viedenský Interpol poslal 28. augusta 1948 luganským úradom telegram: „Hrozí nebezpečenstvo, že obaja ujdú do Južnej Ameriky. Prosíme o zadržanie.“ Tamojšia polícia vypísala príkazy na zatknutie 30. augusta 1948, avšak bezvýsledne.

Rakúsky štátny zástupca Dr. Mayer-Maly, ktorý mal masaker objasniť, v záverečnej reči povedal: „Skutočných vrahov sme ešte nenašli.“

(str. 63)

Po rozhovore s mojimi príbuznými, očitými svedkami a s otcom, po prečítaní množstva spisov a po návrate z mnohých ciest som bol presvedčený, že teta Margit v tú jasnú noc 24. marca 1945, mesiac pred

Hitlerovou samovraždou, nestriel'ala. Nezavraždila žiadnych Židov, ako tvrdili noviny. Nie sú o tom nijaké dôkazy. Ani žiadni svedkovia.

Teta Margit nestála vtedy o polnoci v mraze pred jamou, kde v rade kľačali nahé ženy a muži. Smiala sa a tancovala, zatiaľ čo vychudnuté telá padali na zem. Smiala sa a tancovala s vrahmi, ktorí sa o tretej ráno vrátili na zámok.

A kým stoosemdesiat mŕtvol práchnivelo v jame kdesi v Rechnitzi, teta Margit sa každý rok plavila na výletnej lodi po belasom Egejskom mori, pila Kir Royal v Monte Carle a poľovala na srnce v jesenných lesoch Burgenlandu.

Teta Margit si vychutnávala zvyšok svojho dlhého života napriek tomu, že o masakri vedela všetko. Prašivá chamrad'.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Čo vo vás vyvolal chladnokrvný popis toho, čo sa danej noci pri zámku stalo?
- Aký je vo všeobecnosti postoj spoločnosti voči holokaustu?
- Existujú ľudia, ktorí neveria, že sa holokaust udial? Prečo si myslíte, že tomu neveria?
- Počuli ste o Norimberskom procese? O čo v ňom išlo a kedy prebiehal? Aké závery z neho vzišli?

Námety na diskusiu:

Viete si predstaviť, že by súčasťou vašej rodinnej histórie bol podobný čin či osoba, akou bola autorova prateta? Ako by ste sa postavili k tomu, keby ste sa o týchto rodinných dejinách dozvedeli z bulváru?

Náročnosť: 2

SLOVO V NESLOBODE

(z knihy Tisovi poza chrbát, str. 292 – 295)

Hlinka a Tiso v záchodovej mise

Kedže ľudácka propaganda usilovne vytvárala vodcovské kultúry „otcovi národa“ Andrejovi Hlinkovi a prezidentovi Jozefovi Tisovi a zamorila verejný priestor ich portrétmi a bustami, neprekvapí, že aj nositelia protestných nálad sa z času na čas vyjadrovali práve ich prostredníctvom. Do škandálu na gymnáziu v Zlatých Moravciach sa nevoľky zapojili obaja. Druhého decembra 1941 ráno našiel školník na druhom poschodí gymnaziálnej budovy bustu Andreja Hlinku strčenú dolu hlavou v záchodovej mise. K prípadu bola privolaná polícia, ktorá vyhotovila aj dôkladnú fotodokumentáciu. Z jej vyšetovania vyplynulo, že bustu do záchoda údajne strčil Michal Hraban na pokyn miestneho profesora katolíckeho náboženstva Dr. Františka Zálešáka. Ten sa síce k činu nikdy nepriznal, no i tak boli obaja poslaní 12. decembra do zaisťovacieho tábora v Ilave. O ďalšie tri týždne, na konci vianočných prázdnin, došlo na rovnakom mieste k ďalšiemu prípadu. V noci z 12. na 13. januára 1942 ktosi rovnakým spôsobom, dolu hlavou, naaranžoval do záchodovej misy oficiálnu bustu prezidenta Jozefa Tisa. Za ňou bol vyložený výkres s výrazným nápisom: „To je on, čo nás zapredal Nemcom.“ Okrem toho boli na chodbe po stenách popísané protištátné heslá ako „Von s Nemcami“, „Nech žije Rudá armáda“. Páchatel dokonca na tom istom poschodí vo vyšších triedach porozkladal po laviciach letáčky s textom „Hallo súdruh. Nechceme heslá. Chceme chleba. Nech žije Rudá armáda SSSR.“ Podľa vyšetrovacej správy „týchto letáčikov bolo porozkladaných 257 kusov, teda toľko, koľko je žiakov na druhom poschodí“ (SNA, f. S, k. 425 a. j. 3).

V čase, keď sa správa o „zneuctení Andreja Hlinku“ v Zlatých Moravciach ešte len dostávala prostredníctvom hlásení Žandárskej stanice ako varovanie do ďalších okresov, prišlo na prezídium župného úradu v Nitre oznámenie, že sa podobné veci diali aj v Topol'anoch v okrese Michalovce. Namiesto busty tu „v hostinci istého Galatku“ došlo k „zneucteniu obrazu Andreja Hlinku“, pričom vzhľadom na chýbajúcu kanalizáciu oficiálny portrét zvečneného vodcu národa skončil v tamojšej latríne (SNA, f. S, k. 425, aj 2 – c – 1941).

Veľká časť vyjadrení, ktoré boli vnímané ako protištátné, a preto sa ich nositeľov snažil ľudácky režim umlčať zaistením v koncentráku, bola spojená so zhoršujúcim sa zásobovaním tovarmi dennej spotreby. Štvrtého júla 1942 tak Ústredňa štátnej bezpečnosti zaslala ministrovi vnútra Alexandrovi Machovi prípis vo veci Štefana Golgovského, ktorej zá-

kladom bolo „poburovanie a urážka prezidenta republiky“, za čo rovno žiadali „o jeho zaistenie v Ilave“. Zmienovaný Golgovský inak reprezentoval takmer ideálny typ slovenského mladého muža danej doby – bol národnosti slovenskej, rímsky katolík, zamestnaním robotník, profil mu kazil len záznam o jednom šesťmesačnom treste za krádež. Podľa zachovaných dokumentov sa „nezisteného dňa v mesiaci apríli“ poobede zabával v Trenčianskych Bohuslaviciach v hostinci Adalberta Joštica hrou v karty v prítomnosti ďalších desiatich až dvanástich ľudí. Keď spozoroval, že do hostinca prišiel „člen miestnej HG“ Ján Zámečník, povedal mu nahlas „*už ten metál (myslel tým vyznamenanie) môžeš poviesť koňovi na krk. (...) Už ste dogardistovali, nemáme čo žrať*“. V podobných vyjadreniach pokračoval aj o niekoľko dní neskôr, keď na rovnakom mieste pred hosťami povedal, že „*dnes nám rozkazujú farári s veľkými bruchami. (...) Aj prezidenta máme farára s veľkým bruchom, ten nám rozkazuje a takéto veci robí (mienil tým dnešné pomery)*“. Udanie dopodrobna opisovalo, že v uvedenom hostinci aj inokedy „viedol pred ľuďmi všelijaké reči a vždy v nezistený čas“. Napríklad menovite, že „*Tiso, Tuka, Mach, to sú všetko kurvy*“. Aj na ulici vraj rozprával mladým chlapcom, že „*jak môže náš farár viesť štát, či pre farára je politika, ten sa má starať o farárske veci*“. Zvlášť sa v prípise Ústredne štátnej bezpečnosti zdôrazňovalo, že „veľmi často si robil posmech z HG“, a že sám nebol členom HG ani HSĽS, ale naopak bol „širitel'om nespokojnosti v radoch robotníkov“. Zazlievali mu, že „nedostatok niektorých potravných článkov uvádza do súvislosti s našimi vládnymi činiteľmi, ktorých obviňuje, že sa o robotníctvo nestarajú, a že v našom štáte sa majú dobre len farári atď.“ a upozorňovali, že návrh na jeho zaistenie podporili „aj HG a HSĽS“. Záverom teda „prosili“ predstavitelia ÚŠB „pána ministra“, aby menovaný mohol byť „*dodaný na nejaký čas do Zaisťovacieho tábora v Ilave*“ (SNA, f. S, k. 425, a. j. 3).

Zmienky o tom, že vyššie uvedený „protištátny element“ nebol členom Hlinkovej gardy ani štátostrany, boli pre štátny aparát v istom zmysle upokojujúce, pretože vo všeobecnosti sa takéto prípady nijako nevyhýbali ani ich vlastným členom, ktorí mali byť stabilnou oporou režimu. Nátlakový nábor do gardy i do strany v období stabilizácie režimu sa prejavoval aj relatívne vysokým počtom takýchto členov, ktorí sa svojou reálnou nechuťou voči ľudáctvu ani za triezva veľmi netajili. V prípise smerovanom okresným náčelníkom a policajným riaditeľom do Bratislavy, do Prešova a do Žiliny ich 28. októbra 1942 žiadala ÚŠB, aby v predpokladaných návrhoch na zaistenie tej-ktorej osoby do tábora v Ilave vždy „výslovne uvideli, či je navrhovaná osoba členom HG a HSĽS (SNA, f. S, k. 178, a. j. 5, ÚŠB č. 32973/4-1942). V nasledujúcom prípise z 3. novembra 1942 doplnili pracovníci bezpečnosti požadované údaje aj o rubriku vzťahujúcu sa na navrhované zaistenie mládeže od veku 18

rokov, pri ktorej sa dopytovali na členstvo v Hlinkovej mládeži (SNA, f. S, k. 178, a. j. 5, ÚŠB, č. 32973/4-1942).

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Rozumiete heslám, ktoré boli pri jednotlivých činoch použité?
- Kto bol Jozef Tiso? Čo bola Hlinkova garda? Aké boli jej úlohy v slovenskom štáte?
- Poznáte z histórie príklady vodcov, ktorí mali tzv. kult osobnosti? Čo to znamená?

Námety na diskusiu:

Počuli ste o princípe tzv. občianskej neposlušnosti? Ako sa prejavuje? Poznáte príklady štátov, kde sa vďaka nej podarilo dosiahnuť revolučné zmeny?

Náročnosť: 2

MEDZI POPIERANÍM HOLOKAUSTU, PREDSTAVAMI O KONCI SVETA A NADMERNOU SEBADÔVEROU. KONŠPIRAČNÉ IDEOLÓGIE V PROSTREDÍ KRAJNEJ PRAVICE

(z knihy *Falšovaná pravda. Ovplyvnenie konšpiračných teórií na naše myslenie*, str. 146-148)

Popieranie holokaustu stále predstavuje ústredný konšpiračný príbeh v rámci krajnej pravice. Neonacisti popierajú rozsah alebo dokonca existenciu zločinov v nacistickom Nemecku, prípadne zodpovednosť za holokaust pripisujú Židom. Popredným predstaviteľom z tejto oblasti je David Irving, britský mystifikátor dejín známy popieraním holokaustu. Spočiatku spochybňoval vinu Adolfa Hitlera na vyvolaní druhej svetovej vojny, ako aj to, že vedel o holokauste, neskôr popieral účel plynových komôr v koncentračnom tábore Osvienčim. Letecké bombardovanie Drážďan z roku 1945 by sa podľa jeho názoru dalo, naopak, „dnes pravdepodobne [...] označiť ako holokaust“ a denníky Anny Frankovej považuje za podvrh. Podľa slov historika Wolfganga Wippermana sa konšpiračný príbeh tohto druhu odlišuje od ostatných tým, „že sa tu nekonštruuje niečo, čo sa vôbec nestalo, ale že sa dekonštruuje niečo, k čomu skutočne došlo – holokaust“. Z výsledkov štúdie Antidifamačnej ligy z roku 2019 vyplýva, že jedno percento Nemcov verí, že holokaust sa neudial. Na prvý pohľad sa nemusí zdať, že ide o veľa ľudí. V prepočte to však znamená, že viac ako osemstotridsaťtisíc ľudí považuje holokaust za čistý výmysel, a to priamo v krajine, ktorá zaň nesie zodpovednosť. Sedem percent ľudí je presvedčených o tom, že k holokaustu síce došlo, ale počet Židov, ktorí zomreli, sa počas písania dejín nadmerne navýšil.

Ďalší konšpiračný príbeh, ktorý je v rámci medzinárodnej krajnej pravicovej scény aktuálne vo veľkej miere rozšírený, je už spomínané tvrdenie o „veľkej výmene“ obyvateľstva. Hovorí sa v ňom, že vlády údajne pracujú na tom, aby obyvateľstvo nahradili prisťahovalcami z moslimských krajín. Pod heslom „veľká výmena obyvateľstva“ ale „prenárodnovanie“ sa dá na sieti nájsť bezpočet variantov tohto konšpiračného príbehu. Na vzostupe je obzvlášť vďaka francúzskej knihe *Le grand remplacement* (prekl. *Veľká výmena*) z roku 2001, ktorej auto Renaud Camus v nej načrtol scenár údajne hroziacej islamizácie Francúz-

ska. Odvoláva sa na ňu nielen krajne pravicové identitárne hnutie. Aj pomenovanie hnutia Vlasteneckí Európania proti islamizácii Západu (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes – PEGIDA) bez akýchkoľvek pochybností nadväzuje na tento príbeh. Jeho tvrdenie, ktoré medzičasom nadobudlo kľúčový význam pre mobilizáciu v rámci krajne pravicovej scény, sa stalo témou aj v diskusiách na pôde parlamentu. V roku 2017 vtedajší šéf strany AfD Alexander Gauland bez okolkov vyhlásil: „Výmena obyvateľstva v Nemecku beží na plné obrátky.“ Je absolútne vylúčené, aby postarší politik Gauland presne nevedel, ktoré skupiny ľudí týmto výberom jazykových prostriedkov oslovuje. Ľudí, u ktorých takéto vyhlásenia nachádzajú živnú pôdu, je viac, ako by na prvý pohľad človek mohol tušiť. Podľa výsledkov reprezentatívneho prieskumu z roku 2016, ktorý uskutočnila univerzita v Mainzi, verilo deväť percent Nemcov, teda zhruba sedem miliónov ľudí, že „nekontrolovateľný prílev utečencov predstavuje novú stratégiu na vyhladenie nemeckého národa“. Z výsledkov inej štúdie z roku 2018 vyplynulo, že dvadsať percent respondentov si myslí, že migrácia moslimov je súčasťou väčšieho plánu, aby sa z nich stala väčšina. Tieto výpovede sa jednoznačne odvolávajú na uvedený konšpiračný príbeh, napokon, pojem „stratégia“ zahŕňa, že za tým stojí nejaký väčší plán, ktorý riadi nejaká osoba alebo skupina. Podľa štúdie uverejnenej v roku 2018 verilo podobným tvrdeniam dokonca štyridsaťjeden percent Trumpových voličov. Vzhľadom na takéto rozšírenie krajne pravicových konšpiračných príbehov môže byť z pohľadu politika snaha nakloniť si tieto skupiny voličov vyslovene účelová. K tomu treba dodať, že pravdepodobne existujú aj takí predstavitelia strán, ktorí môžu byť dokonca aj sami presvedčení o pravdivosti týchto natoľko pomätených téz.

Pokiaľ nie práve zanedbateľná časť obyvateľstva verí, že sa ich krajina nachádza uprostred procesu „veľkej výmeny“ populácie, môže to viesť až k tomu, že napohľad banálne udalosti sa naraz začnú interpretovať ako dôkazy veľkého komplotu. Údajné pochybenia v procese preverovania rozhodnutí o udelení azylu, o ktorých sa napríklad diskutovalo v Nemecku v roku 2018, považujú ľudia veriaci na konšpirácie za znak toho, že ide o zhora zosnované sprisahanie s cieľom zvýšiť počet migrantov. Americkí priaznivci tohto konšpiračného príbehu s nadšením uvítali sprísnenie podmienok vstupu do USA pre ľudí prichádzajúcich z početných krajín s väčšinovo moslimským obyvateľstvom, ktoré Trump zaviedol v roku 2017. Konšpiračné príbehy týkajúce sa „veľkej výmeny“ obyvateľstva boli istotne jedným z dôvodov, pre ktorý v roku 2018 pravicové strany niektorých krajín vyhrotili otázku Globálneho paktu OSN o migrácii až na úroveň otázky života a smrti – hoci z formálneho hľadiska išlo iba o vágne vyhlásenie o budúcich úmysloch. Viera v tento konšpiračný príbeh je navyše často nerozlučne spájaná s paušalizovaným pohľadom na novinársku obec, pretože jeho prívrženci zastávajú názor, že

novinári pred nimi zamlčujú „pravdu“ alebo sú dokonca súčasťou celého komplotu. Aj fake news a klamstvá okolo témy migrácie padajú u prívržencov príbehu na obzvlášť úrodnú pôdu. A tak sa stalo, že vo Francúzsku v roku 2017, krátko pred prezidentskými voľbami, kolovala falošná správa o tom, že Emmanuel Macron chce na ostrove Mayotte zaviesť šariú. Hoci bolo evidentne jasné, že táto správa bola vymyslená, nadmieru intenzívne sa šírila hlavne medzi stúpenkami krajne pravicových francúzskych zoskupení.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Čítali ste denník Anny Frankovej? O čo bol a prečo ho začala písať? Poznáte aj iné príbehy ľudí, ktorí žili počas druhej svetovej vojny a ich príbehy boli spracované knižne alebo vo filme?
- Viac ako 830 000 ľudí v Nemecku považuje holokaust za výmysel, ďalšie milióny Nemcov a Nemiek si myslia, že počtu obetí holokaustu boli nadmerne navýšené. Ako by ste sa rozprávali s ľuďmi, ktorí majú takéto názory?
- Myslíte si, že dochádza k tzv. veľkej výmene obyvateľstva? Ide skutočne o stratégiu vyhladenia jednotlivých európskych národov?

Námety na diskusiu:

O akých konšpiračných teóriách ste už počuli? Prečo podľa vás vznikajú?

Náročnosť: 2

ŠIKMÁ CESTA

(z knihy Slovný pán prezident. Listy Jozefovi Tisovi, str. 41 – 47)

Bol horúci utorok, 25. august 1925. Gabriel si narovnal kravatu a utrel si z čela obrovskú kropaj potu. Na oblek bolo príliš teplo a kravata ho nepríjemne škrtila, no v ten deň potreboval vyzerat' dobre.

Bol to prvý deň Medzinárodného dunajského veľtrhu, kde mal prezentovať topánky zo svojej obuvníckej dielne. Čakalo ho sedem mimoriadne dôležitým dní, ktoré mohli rozhodnúť o jeho ďalšej kariére. Starostlivo vybalil škatule a začal ukladať topánky na pult stánku. Chcel, aby každý pár vyzeral dokonale. Bol nervózny, rozladila ho aj tá najmenšia šmuha, ale našťastie, mal so sebou kefku i krém na topánky.

Konečne bolo všetko dokonale pripravené a topánky sa lákavo leskli. Premohlo ho vzrušenie. Obzeral sa okolo seba, sledoval ostatných obchodníkov chystajúcich svoje stánky a videl, že vonku už stojí množstvo ľudí, ktorí netrpezlivo vyčkávajú, kým sa brány veľtrhu konečne otvoria. Počul nezrozumiteľný ruch a z oboch strán brány výstavnej haly na dunajskom nábreží cítil obrovskú netrpezlivosť.

Spoliehal sa na to, že vďaka veľtrhu získa nových zákazníkov a bude mať príležitosť predviesť im všetky svoje najnovšie modely. Držal krok s dobou. „Krok s dobou sa drží najlepšie v mojich topánkach,“ pomyslel si a rozveselilo ho to. Svojimi topánkami si bol absolútne istý. Aj sám nosil len vlastné výrobky. Mäkučké kožené topánky. Chodilo sa v nich ako po obláčikoch.

Nemal čo stratiť. Na rozdiel od mnohých iných totiž neponúkal žiadny odpad. Len prvotriednu kvalitu.

V tej chvíli sa dvere výstavnej haly otvorili. Ledva si stihol upraviť vlasy a už sa pri jeho stánku zhrkli prví záujemcovia. „Je to naozaj pravá koža?“ pýtala sa akási pani. Prikývol. „Sú nádherné,“ dodala pri pohľade na pekný pár čiernych topánok. Aj keď to bola len neznáma žena a napokon si nič nekúpila, v tej chvíli bol na svoju prácu skutočne hrdý.

Gabriel si svoju obuvnícku dielňu otvoril pred šestnástimi rokmi. Musel prejsť dlhú cestu, kým sa vo svojich dvadsiatich štyroch rokoch stal samostatným živnostníkom, no stálo to za to. Občas sa cítil trochu osamelý – len zvuk kladiva a tlmený ruch ulice narúšal ticho jeho obuvníckej dielne. Väčšinou si však samotu užíval. Vedel totiž, že to, čo robí, má zmysel. Nohy sú citlivé, nohy sa dotýkajú zeme, nohy nám nosia po svete – preto musia byť v suchu, teple a pohodlí. A presne na to pri svojej práci myslí.

Do dielne prichádzal zavčas rána, a keď bolo veľa práce, končieval až neskoro večer. Niekedy si po práci len tak sadol, nasával vôňu

kože, lepidla a vosku na topánky a spokojne si pošúchal zodraté ruky, znak dobrého remeselníka.

Predstavte si jeho radosť, keď sa dozvedel, že na Dunajskom veľtrhu získal za svoje topánky striebornú medailu a čestný diplom! Ešte dlho mal pred očami uznanlivé výrazy v tvárach ostatných šustrov, ktorí mu tleskali na slávnostnom odovzdávaní cien. Odteraz môže hovoriť, že jeho topánky sú ocenené, že boli odmenené medailou! To môže jeho dielni a obchodom len a len pomôcť!

Po skončení veľtrhu si pobalil veci a s radosťou sa zahľadel na medailu. Presne vedel, kam ju umiestni. Na stenu predajne, kde prijíma zákazníkov. Tam sa bude vynímať najlepšie.

Bol to dobrý trh. A nielen pre ocenenie. Stretol množstvo zaujímavých a dôležitých ľudí, no dostal aj príležitosť porovnať sa s konkurentmi. Mal štyridsať rokov a cítil, že prežíva najlepšie roky. Práca bola stabilná a bol jej dostatok, za čo bol veľmi vďačný.

Gabriel sa narodil a vyrástol vo Viedni. Keď absolvoval strednú školu a vojenskú službu, presťahoval sa do Holíča a potom do Bratislavy, kde si založil obuvnícku živnosť.

S obavami sledoval, ako sa z Adolfa Hitlera za krátkych pár rokov stal silný a vplyvný muž a uvažoval, ako sa to tomu malému Rakúšanovi mohlo tak šikovne podariť. Nikdy nikoho nepočul hovoriť o Židoch s takou nenávisťou. Berlín však bol dosť ďaleko na to, aby sa strachoval. No na konci tridsiatych rokov už Gabriel podobné javy spozoroval aj na Slovensku. Nikdy nepocítil antisemitizmus na vlastnej koži, nikdy ho nikto neponižoval len preto, že je Žid. Nedokázal pochopiť, kde sa všetky tie slová zrazu vzali. Vyrazili zo zeme ako prameň? Alebo skôr ako z drevej kanalizácie?

Gabriel vo svojej dielni najčastejšie počúval rádio. Robilo mu spoločnosť a ozvučovalo inak celkom tiché priestory. Po tom, ako 14. marca 1939 vznikol Slovenský štát, spozoroval, že éter rádia i stránky novín sa zaplnili množstvom antisemitskej propagandy. Keď už pridlho počúval o „riešení židovskej otázky“ a o tom, ako Židia privolávajú na Slovensko nešťastie, uvedomil si, že jediným dobrým riešením bude rádio vypnúť a noviny neotvárať. No nedalo mu to. Na druhý deň opäť pootočil čiernym bakelitovým kolieskom a nalepil ucho na tkaninu reproduktoru. Hovorili, že židovské podniky majú v rukách všetku moc na trhu a oberajú tak Slovákov o možnosť mať sa lepšie.

„Isto nemyslia na takých malých živnostníkov, akým som ja,“ pomyslel si Gabriel. „Hovoria hlavne o veľkých fabrikách.“ Napriek tomu však vrazil šidlo do koženého zvršku o čosi prudšie ako obvykle. Cítil ako sa v ňom hromadí nepochopiteľná nervozita, z ktorej sa nemá ako vymaniť.

Protižidovská rétorika zosilnela po 18. apríli 1939, keď vyšlo vládne nariadenie „o vymedzení pojmu žida a usmernení počtu židov v niektorých slobodných povolaniach“. V dôsledku tohto nariadenia mohol štát oddeliť Židov od Nežidov – ako zrno od pliev – a vydláždiť si tým cestičku k ďalším a ďalším krokom. Vždy sa to tak začína. Nieкто ukáže prstom a povie: „Ty.“ Definícia Žida bola obsiahnutá v piatich odsekoch paragrafu 1. Ustanovenia, ktoré sa priamo dotýkali Gabriela, boli uvedené v bode 1: „Kto je alebo bol izraelitského vierovyznania, i keď po 30. októbri 1918 prestúpil na niektorú kresťanskú vieru“, v bode 2: „Kto je alebo bol bez konfesie a pochádza aspoň z jedného rodiča izraelitského vierovyznania“, ako aj v bode 3: „Kto pochádza z osoby, uvedenej pod bodmi 1 alebo 2“. Gabriel bol Žid, to bolo nepochybné. Obaja jeho rodičia totiž boli Židia. Židovské náboženstvo, navyše, uviedol aj pred rokmi vo svojej žiadosti o zriadenie živnosti. V tých časoch to bola bežná otázka a ani mu nenapadlo, že túto okrajovú kolónku formulára raz použijú proti nemu.

Nové právne normy sa ho doposiaľ priamo takmer nedotkli. Najskôr išlo totiž len o lekárov a právnikov. O šustroch zatiaľ nepadlo ani slovo. Napriek tomu sa však nedokázal upokojiť. Vždy mal mimoriadne vyvinutý zmysel pre predvídanie udalostí a aj teraz mal silný pocit, že Židov čakajú na Slovensku veľmi ťažké časy. Veril však, že dokáže prežiť akúkoľvek búrku. Napokon, topánky budú potrebné vždy, a ak budú jeho zákazníci spokojní, nemá sa čoho báť.

Na začiatku roku 1940 zachytil reči o tom, že židovské podniky by mali prejsť do árijských rúk. Sledoval veľmi pozorne, ako sa táto otázka vyvíjala. Na dielni mu veľmi záležalo; bola tým jediným, čo v živote mal, - a navyše – bol od nej finančne závislý.

25. apríla 1940 prešiel snemom prvý zákon (číslo 113/1940 Sl. Z.) o takzvanej arizácii. Okrem toho, že definoval pojem „Židovský podnik“ a nariadil, aby boli tieto firmy jasne označené, načrtoľ aj prvé administratívne kroky, ktoré mali viesť k prechodu majetku z rúk židovských majiteľov k árijským vlastníkom. Počas troch mesiacov, čo bol zákon v platnosti, sa dotkol približne päťdesiatich podnikov. Druhé vládne nariadenie o arizácii bolo vydané v októbri toho istého roku (číslo 303/1940 Sl. Z.). Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ) bol založený len mesiac predtým a jeho hlavnou úlohou bolo zorganizovať a urýchliť arizácie židovských podnikov. Na základe tejto právnej normy bola arizovaná veľká väčšina židovských podnikov na Slovensku, teda asi 2 200.

Desať- až dvanásťtisíc malých podnikov úplne zlikvidovali, čo sa napokon dotklo aj Gabrielovej obuvníckej dielne. Jeho podnik, ako aj mnohé iné, bol príliš malý na to, aby spadal pod zákon o arizácii, preto

sa štát rozhodol, že v prípade drobných živnostníkov a malých podnikov bude praktickejšie, ak ich, skrátka, zruší a peniaze z ich bankových účtov skonfiškuje.

27. januára 1941 Gabriel dostal rozhodnutie ÚHÚ, v ktorom ho upovedomovali o tom, že podnikateľskú činnosť musí skončiť do ôsmich dní od oficiálneho oznámenia v Úradných novinách. V praxi to znamenalo, že už nesmie prijímať žiadne nové zákazky ani likvidovať zásoby. Jeho povinnosťou bolo rozpredať všetky prístroje i nástroje a utržené peniaze vložiť na bankové konto, ktoré však už bolo blokované a patrilo štátu. Bol zúfalý. Spomenul si, aké nádeje vkladal do nového náradia, a aký bol pyšný, keď si ho konečne mohol dovoliť. Veľmi mu uľahčilo i skvalitnilo prácu. Nebola to lacná záležitosť, no zakaždým si opakoval, že to bude dobrá investícia. A naraz sa to všetko rozplynulo. Oznámenie vyšlo v novinách 22. februára a na konci mesiaca už bol Gabriel nezamestnaný a bez vyhliadok do budúcnosti.

Až kým neubehlo osem dní od oficiálneho oznámenia o ukončení jeho podnikateľskej činnosti, Gabriel stále akosi fungoval a kdesi v kútičku duše neprestajne dúfal, že napokon bude všetko inak. No keď zo steny zvesil medailu z Medzinárodného dunajského veľtrhu a naposledy zamykal dielňu, čosi sa v ňom zlomilo. Neplakal. Ale doľahla naňho neuveriteľná únava. Únava z toho, čo bolo, ale aj z toho, čo už nemalo byť. Ruky mu zoslabli, zväzok kľúčov vypadol na chodník.

Začali sa skutočné muky. Gabriel aký-taký majetok mal, no našetrené dokopy nič. Čo bude ďalej? Načo bolo celé doterajšie trápenie, keď stačí jediný príkaz „zhora“ a všetko sa skončí? Mal päťdesiatšesť rokov – kto ho najme, kto ho zamestná?

O chvíľu už nezvládne platiť ani nájomné. Žil len zo svojej neistej živnosti – niekedy mal viac, niekedy menej, no zrazu mu nezostalo vôbec nič. Má pracovať načierno ako niektorí jeho konkurenti? Má žobrať? Alebo nebodaj kradnúť? Všetko sa udialo rýchlo a už si nemohol byť istý ani tým, že mu zostane strecha nad hlavou. Znamená, že pôjde žiť pod most. Alebo do nejakého chudobinca. A prečo? Pretože sa narodil židovským rodičom. A teda je Žid. To už nezmení. Rovnako ako nezmení počasie za oknom. Absurdné. Absurdné, ale bohužiaľ skutočné.

Z posledných síl sa rozhodol napísať list prezidentovi. Nič iné mu nezostávalo. Bol bezmocný. Bezmocný a bezbranný. Ešte aj tých pár ľudí, o ktorých sa mohol v živote oprieť, sa mu postupne obrátilo chrbtom.

Jeho list bol datovaný 8. marca 1941. Bola sobota. Usiloval sa vysvetliť situáciu, v ktorej sa ocitol, keď by mu padla vhod akákoľvek práca – hoci len obuvníckeho pomocníka.

„Slovutnému Pánovi prezidentovi Slovenskej republiky, Dr. Jozefovi Tisovi.

Dolepodpísaný Gabriel P., obuvnícky majster, narodený v roku 1885 vo Viedni, príslušný do Holíča na Slovensku, školu a učebnú dobu vo Viedni skončil, v roku 1906 u 72. pluku narukovaný a po 3-ročnej služobnej dobe bez trestu ako desiatnik demobilizovaný, úpenlive prosím o vrátenie môjho oprávnenia k prevádzaniu obuvníckej živnosti, ktorá mne bola teraz ako Židovi odňatá.

V roku 1909 som sa v Bratislave osamostatnil a od tej doby prevádzam moje poctivé obuvnícke remeslo len a len pomocou mojich dvoch rúk, úplne sám, čiže v potu svojej tváři zarábam svoj každodenný chlieb. Pri mojom remesle nadobudol som takej zručnosti a odbornej znalosti, že pre moje vedomosti v odbore obuvníckom získal som v r. 1925 na Medzinárodnom dunajskom veľtrhu striebornú medailu a čestný diplom.

Mojou jedinou snahou bola moja každodenná ťažká práca, smerujúca k úplnému uspokojeniu mojich zákazníkov od včasného rána do neskorého večera. V tomto boji o skyvu každodenného chleba ostal som dopodnes úplne chudobný, bez najmenších úspor a majetku!

A teraz, na moju starobu vo veku 56 rokov úplne chudobný, bez prostriedkov a pomoci som zlikvidovaný, bez práce, vydaný napospas biede a hladu, som úplne bezradný. A keďže ako Žid nechcem prísť na šikmú cestu a robiť hanbu svetu, ponížene prosím Vašu Excelenciu o vrátenie mojej obuvníckej živnosti, prípadne o povolenie byť ako obuvnícky pomocník niekde zamestnaný cestou milosti, abych môj život mohol skončiť ako poriadny a poctivý občan. Za toto dovoľujem si vysloviť moju najúprimnejšiu vďaku. Gabriel P., bývalý obuvnícky majster.“

Kancelária prezidenta na Gabrielov list neodpovedala. Stalo sa jediné – 30. augusta 1941 bol Gabrielovi odňatý aj živnostenský list a vyškrtili ho z obchodného registra.

Dnes už nevieme, ako Gabriel prežil nasledujúcich pätnásť mesiacov svojho života. Ako si poradil. Či skôr neporadil. O zvyšku jeho života vieme s úplnou istotou iba to, že v máji 1942 zahynul v plynovej komore koncentračného tábora Auschwitz. Gabriel bol len starnúci šikovný muž, ktorý nechcel viac, ako prežiť a robiť kvalitné topánky. Azda nechcel veľa. Len úctu a dôstojnosť, akú si šikovný obuvnícky majster určite zaslúži. Zaslúži. Ale len ak sa vie narodiť do správnej rodiny.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Zhrňte v 10 vetách Gabrielov príbeh.
- Čo sa myslí pod slovným spojením „riešenie židovskej otázky“? A aké informácie o židoch a židovkách sa podľa vás šíri v rámci antisemit-skej propagandy?
- Počuli ste o arizácii? Ako sa dotkla Gabriela? Bolo to podľa vás spravodlivé?
- Aký posledný (nám známy) krok urobil Gabriel ako pokus o navrátenie svojho života do pôvodných kol'ají? O čo žiadal?
- Gabrielovi nikto z jeho okolia nepomohol. Boli na Slovensku ľudia, ktorí pomáhali židom a židovkám? Poznáte príbehy prenasledovaných židov a židoviek, ktorí sa vďaka pomoci svojich známych a priateľov zachránili?

Námety na diskusiu:

Na začiatku príbehu Gabriel hovorí, že Berlín je dostatočne ďaleko na to, aby sa strachoval kvôli nejakému Adolfovi Hitlerovi. Ako došlo k tomu, že sa ho osobne - a tragicky - dotkla politika a názory, ktoré šíril relatívne nový politik z malého Rakúska?

Náročnosť: 2

TRETIA KAPITOLA

KRÍZY

SÚČANOSTI –

KLÍMA, IDENTITA,

PANDÉMIA,

EURÓPSKA ÚNIA,

ŽENSKÉ PRÁVA

V tretej kapitole čítanky nájdete výber textov, ktoré sa venujú mnohým krízam, ktoré v súčasnosti zažívame. Môžete si prečítať úryvky o klimatickej kríze, ktorej čelí celý svet, no mnohí sa správajú tak, akoby o nič nešlo, ďalej aj text o rozvrátenom vzťahu sestier, z ktorých jedna neverí lekárom a vedcom, ale skôr ezoterike. Táto kapitola obsahuje aj úryvky popisujúce možnú problematickosť sociálnych sietí a s nimi súvisiacich peňazí či úryvok o notoricky opakovanej a pravdepodobne navydy rozdeľujúcej téme interrupcií. Texty na konci kapitoly sa venujú aj plíživému hnednutiu Európy, kríze solidarity a súcitu a večnému rozdeľovaniu spoločnosti na my a oni.

Zoznam úryvkov v tretej kapitole:

11. Body zlomu
(z knihy Naša klimatická zmena)
12. Zmenené Slovensko (z knihy Naša klimatická zmena)
13. Recyklovať odpad nestačí
(z knihy Naša klimatická zmena)
14. Kríza modernej doby (z knihy Ako z toho von)
15. Viera v konšpirácie a politika. Od konšpiračných tém v predvolebných kampaniach až po „lživú tlač“
(z knihy Falšovaná pravda. O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie)
16. Odporcovia očkovania, mýty o rakovine a fámy o aidsi – konšpiračné myslenie v oblasti zdravia
(z knihy Falšovaná pravda. O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie)
17. Politika dôstojnosti (z knihy Identita)
18. Súbežnosť (z knihy Temný novovek)
19. Peniaze a morálka (z knihy Desať ponaučení pre postpandemický svet)
20. Genocída? (z knihy Potraty)
21. Revolúcia proti tolerancii (z knihy Čo príde po Európe?)
22. Rozdielny pohľad na migráciu alebo zrážka rôznych foriem solidarity? (z knihy Čo príde po Európe?)
23. Tribalizmus je hlboko ľudský (z knihy Do tmy)
24. Rozširujúci sa okruh súcitu (z knihy Na konci zostane človek)

Úryvkami v tejto kapitole sú vybrané texty z nasledovných kníh:

Naša (klimatická) zmena

Autor: Jakub Filo

Vydavateľstvo: Petit Press, 176 s., 2021

O knihe: Príručka pre tých, čo sa nechcú len prizerať. Stojíme na prahu zmeny a uprostred najzávažnejšej krízy, akú ľudstvo zažilo. Ešte dnes máme šancu ju ovplyvniť, ale nesmieme strácať čas. Čo mám urobiť? Ako sa mám zapojiť? Ako môžem pomôcť pri riešení klimatickej krízy? Tieto otázky trápia mnohých, ktorým nie je ľahostajná budúcnosť života na zemi a odpovede na ne hľadá práve kniha Naša (klimatická) zmena. Aj keď k riešeniu môže prispieť každý z nás, neočakávajte návody na domáce kompostovanie alebo vegánsku kuchyňu, aj keď niekoľko rád ako zmeniť svoju domácnosť či život v knihe objavíte. Naším spoločným najdôležitejším nástrojom na riešenie klimatickej krízy však je občianska spoločnosť. A tak táto kniha je o tom, aká vážna je klimatická kríza, čo máme robiť, aby sme skutočne efektívne pomohli pri jej riešení, a ako sa môže zapojiť každý z nás.

Ako z toho von

Nová politika pre svet zmietaný krízami

Autor: George Monbiot

Preklad: Martina Jergová

Vydavateľstvo: Premedia, 184 s., 2020

O knihe: Svet ovláda toxická ideológia extrémnej rivality a individualizmu. Zahmlieva skutočnú ľudskú povahu a ničí nádej a spoločný cieľ. Nahradiť ju môže len pozitívna vízia – nový príbeh, ktorý znovu zangažuje ľudí do politiky a osvetlí cestu k lepšiemu svetu. Britský politický a environmentálny aktivista George Monbiot popisuje, ako nové poznatky v psychológii, neurovede a evolučnej biológii umožňujú vidieť ľudí a ich povahu v úplne inom svetle: ako výnimočných altruistov, ktorí navzájom spolupracujú. Ukazuje, ako na týchto zisteniach môžeme stavať a vytvoriť novú politiku: politiku spolupatričnosti. Zásadné preorganizovanie demokracie a ekonomiky zdola nám podľa neho umožní opäť získať kontrolu a zvrhnúť sily, ktoré maria naše snahy o lepšiu spoločnosť. Naliehavá a zanietená kniha prináša nádej a jasnosť potrebné pre zmenu sveta.

Falšovaná pravda

O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie

Autorky: Katharina Nocun, Pia Lamberty

Preklad: Milina Svítková

Vydavateľstvo: N Press, 312 s., 2021

O knihe: JEDNODUCHÉ VYSVETLENIA NAMIESTO KOMPLIKOVANÉHO SVETA . Korona je výmysel farmaceutického priemyslu! Ľudia, ktorí na ňu ochorejú, takto platia daň za svoje hriechy! Alebo: vírus bol umelo vytvorený v tajných laboratóriách v Číne! Konšpiračné teórie sa šíria rýchlosťou blesku nielen na internete a už dlhší čas nepatria medzi žiadne okrajové fenomény. Bežní ľudia sa prostredníctvom nich radikali- zujú a prestávajú dôverovať demokracii. Akú úlohu majú v tomto proce- se nové médiá? Ako rýchlo sa z každého z nás môže stať konšpiračný teoretik? A ako vieme prekrúcanie faktov odhaliť a ochrániť sa pred ma- nipuláciou verejnej mienky? Pochopiť fenomén konšpiračných teórií znamená spoznať ich mechanizmus. Autorky knihy Falšovaná pravda analyzujú nastavenie ľudskej mysle, ktoré vedie k viere v konšpiračné teórie a môže ovplyvňovať každodenné rozhodovanie ľudí. Skúmajú po- chybné onlinové platformy a opisujú, akú rolu hrá v tomto prípade inter- net a rôzne sociálne siete. Zároveň odhaľujú našu zraniteľnosť i spôsob, akým sa vyrovnávame s dennodennou záplavou informácií, a ponúkajú návod, ako identifikovať dezinformácie a brániť sa pred šarlatánmi.

Identita (slovenské vydanie)

Túžba po dôstojnosti a politika hnevu

Autor: Francis Fukuyama

Preklad: Samuel Marec

Vydavateľstvo: Premedia, 184 s., 2019

O knihe: Pred piatimi rokmi Francis Fukuyama napísal, že americ- ké inštitúcie upadajú, pretože ich stále viac ovládajú silné záujmové skupiny. O dva roky sa jeho predpoveď vyplnila, keď sa k moci dostali viacerí politickí outsideri, ktorých ekonomický nacionalizmus a autori- társke sklony ohrozujú celý svetový poriadok. Nacionalistickí populisti vsadili na charizmatické prepojenie s „ľudom“. Pracujú s úzkym chápa- ním identity, čo ľudí ženie do uzavretých skupín, ktoré vylučujú všetkých ostatných. Univerzálne uznanie rovnosti, ktoré je základom liberálnej demokracie, stále častejšie spochybňujú užšími podobami uznania, za- loženými napríklad na národe, náboženstve alebo rase. Vyústilo to do

vlny protiimigrantského populizmu, spolitizovaného islamu či bieleho nacionalizmu. Fukuyama napísal aktuálnu a dôležitú knihu – vážne varovanie, že ak nevytvoríme univerzálne chápanie ľudskej dôstojnosti, odsúdime sa na nepretržitý konflikt.

Temný novovek

Technológie a koniec budúcnosti

Autor: James Bridle

Preklad: Matej Laš

Vydavateľstvo: Literárna bašta, 384 s., 2021

O knihe: Doba neustálych technologických zmien pretvára aj naše videnie sveta. James Bridle nám ukazuje, ako sa tomuto vývoju oddávame aj bez hlbšieho poznania, a zároveň kritizuje matematické myslenie, ktoré zvádza k viere, že každý problém je možné vyriešiť výpočtami. Temný novovek je volaním po technologickej gramotnosti a nových metaforách, ktoré nám ponúknu iný pohľad na to, ako technológie naozaj fungujú. James Bridle (1980) je konceptuálny umelec, technolog a publicista. Vyštudoval počítačovú a kognitívnu vedu na University College v Londýne. Jeho umelecké diela a inštalácie boli vystavené v galériách po celom svete a na webe. O kultúre, sieťach a literatúre písal aj pre Wired, The Atlantic, The Guardian a The Observer.

Desať ponaučení pre postpandemický svet

Autor: Fareed Zakaria

Preklad: Michal Lipták

Vydavateľstvo: N Press, 328 s., 2021

O knihe: Ako covid-19 zrýchľuje beh dejín? Aká bude povaha práve sa rodiaceho sveta? Lenin vraj raz povedal: „Sú desaťročia, počas ktorých sa nič nestane, a potom sú týždne, počas ktorých sa stanú desaťročia.“ Žijeme práve v dobe, keď sa beh dejín zrýchľuje. Fareed Zakaria, moderátor CNN a autor viacerých bestsellerov, vo svojej najnovšej knihe pomáha čitateľom a čitateľkám pochopiť povahu postpandemického sveta. Objasňuje sociálne, politické, technologické a ekonomické dôsledky pandémie, ktoré sa možno v plnom rozsahu prejavia až v priebehu nasledujúcich rokov. Zakaria prostredníctvom desiatich „ponaučení“, ktoré sa týkajú takých tém, ako sú prírodné a biologické riziká, nástup „digitálneho života“ či rodia sa bipolárny svetový poriadok, vytvára priestor na premýšľanie nad dlhodobými dosahmi

covidu-19. Kniha *Desať ponaučení pre postpandemický svet* rozpráva o minulosti, prítomnosti a budúcnosti, pričom napriek svojej aktuálnosti a naliehavosti ponúka takú reflexiu života na začiatku 21. storočia, ku ktorej sa budú čitatelia a čitatelky ešte dlho vracieť.

Potraty

Dejiny slovenských kultúrnych vojen od Hlinku po Kuffu

Autor: Miloslav Szabó

Vydavateľstvo: N Press, 128 s., 2020

O knihe: V knižnej edícii *Denníka N* vychádza kniha venovaná potratom a ich úlohe v slovenských kultúrnych vojnách. O téme interrupcií sa v parlamente od vzniku Slovenskej republiky hlasovalo celkovo 11-krát. Zaoberajú sa ňou konzervatívci aj liberáli, mečiarovci aj kotlebovci a najnovšie kolo rokovaní sa rozbehne teraz v lete. Kam až siahajú korene kultúrnych vojen dneška a prečo sa vedú predovšetkým o prípustnosť umelého prerušenia tehotenstva? Čo hovorili o potratoch ľudáci, čo chudobné robotníčky a čo komunistický režim? Zmenili sa za sto rokov argumenty v prospech práv žien? O potratoch a antikoncepcii sa v minulosti diskutovalo v rozdielnych súvislostiach, počnúc rodinnou politikou, nacionalistickými fantáziami o populačnom raste a národnom zdraví a sexuálnou revolúciou, ľudskými právami a genocídou končiac. Kniha historika Miloslava Szabóa prináša autentické dobové svedectvá a ukazuje, že dnešné spory o interrupcie nemožno oddeliť od polemík, ktoré sa tiahli celým 20. storočím. Monografia hľadá odpoveď na tieto a mnohé ďalšie otázky v kontexte slovenských a stredoeurópskych dejín 20. storočia, no venuje sa aj potratovej polemike, ktorú v pravidelných intervaloch otvárajú konzervatívci aj liberáli aj v 21. storočí – na pôde parlamentu, v predvolebných kampaniach aj počas verejných zhromaždení. Miloslav Szabó prináša stručné dejiny interrupcií od Starého zákona cez rímske právo, protipotratovú politiku Rakúsko-Uhorska, Slovenského štátu a obdobia komunizmu až po vyjadrenia publicistu Hanusa či kňaza Kuffu. Čerpá z rôznorodých zdrojov – cituje Jozefa Tisa, Vojtecha Tuku, kňazov, reportérov dobovej tlače, pediatrov aj trnavské robotníčky. Kniha je doplnená reprodukciami dobových fotografií, obrazov a dokumentov.

Čo príde po Európe?

Autor: Ivan Krastev

Preklad: Samuel Marec

Vydavateľstvo: Kalligram/Absynt, 136 s., 2018

O knihe: Európa a jej hodnoty sa otriasajú v základoch a zdá sa, že každým dňom sa ponárame do väčšej a väčšej neistoty. Čo nás čaká v najbližších rokoch? Rozpadne sa Európska únia rovnako, ako sa rozpadla habsburská monarchia? A aká bude príčina? Vzostup radikálnych populistických strán? Alebo migračná kríza? A možno to bude Brexit, ktorý spustí lavínu ďalších a ďalších „exitov“ z Európskej únie. Tieto otázky kladie sebe i nám uznávaný európsky politológ Ivan Krastev vo svojej ostrej a provokatívnej eseistickej knihe *Čo príde po Európe?* Nehľadá však len na aktuálne dianie, ale svoje úvahy a predpovede opiera aj o hlboké znalosti európskych dejín. Príkladov a analógií rozpadu veľkých spoločenstiev máme v moderných dejinách mnoho. Otázkou zostáva, či sa k nim čoskoro pripojí aj Európska únia. Kniha Ivana Krasteva *Čo príde po Európe?* Vychádza v edícii *Skica* v preklade Samuela Marca.

Do tmy

Tajný život extrémistov

Autorka: Julia Ebner

Preklad: Beáta Obradovičová

Vydavateľstvo: N Press, 304 s., 2021

O knihe: „Iskrivá výprava do tajného sveta, ktorý ovplyvňuje náš každodenný život, a ešte len začíname vnímať, akým spôsobom. Ebnerovej dobrodružstvá v temných zákutiach internetu dokumentujú, ako fašizmus funguje v súčasnosti – a čo musíme urobiť, aby sme to zastavili.“ Peter Pomerancev, autor knihy *This is Not Propaganda* Julia Ebner sa profesionálne venuje monitorovaniu činnosti radikálnych skupín. Keď pracovala pre think-tank zameraný na boj s extrémizmom, uvedomila si, že na to, aby naozaj pochopila uvažovanie extrémistov, bude musieť preniknúť priamo medzi nich. Jej pátranie po podstate extrémizmu sa začína na medzinárodnom stretnutí hnutia *Generácia identity* v krčmičke *Mayfair* a pokračuje neonacistickým hudobným festivalom na nemecko-poľskej hranici. Rady, ako mať šťastný vzťah, dostáva od tradičných manželiek zo skupiny *Trad Wives*, ale aj od neviest džihádu. Lekcie o tom, ako sa stať hekerom, jej dávajú odborníci z *ISIS*. Je prítomná priamo pri plánovaní násilného zhromaždenia v *Charlottesville* a strávila veľa času na sociálnych sieťach, ktoré zradikalizovali teroristu v novozélandskom *Christchurchi*.

Do tmy

Tajný život extrémistov

Autorka: Julia Ebner

Preklad: Beáta Obradovičová

Vydavateľstvo: N Press, 304 s., 2021

O knihe: „Iskrivá výprava do tajného sveta, ktorý ovplyvňuje náš

BODY ZLOMU

(z knihy Naša klimatická zmena, str. 34 – 36, 40 – 41, 53 – 55)

Veľká koralová bariéra severovýchodne od Austrálie je so svojimi 900 ostrovčekmi a množstvom lagún najväčšou koralovou sústavou na svete. Má dĺžku 2 300 kilometrov a šírku v rozpätí od dvoch do 150 kilometrov. V roku 2015 tu žili viac ako dve miliardy koralov a tvorili jeden z najväčších ucelených biotopov na planéte.

V roku 2016 a 2017 však Veľkú koralovú bariéru zasiahli vlny morských horúčav. Počas týchto dvoch rokov takmer polovica jej koralov vyhynula. Vedci skúmajúci koralové útesy nazvali tieto vlny vymierania odfarbovaním koralov. Kedysi pestrofarebné koralové útesy sa za menej ako dva roky zmenili na mŕtve schránky typické svojou bielou farbou.

„Dalo by sa povedať, že ekosystém sa zrútil,“ povedal v roku 2018 o katastrofe vo Veľkej koralovej bariére profesor Terry Hughes, riaditeľ Centra na výskum koralových útesov Austrálskeho vedeckého výboru (ako Slovenská akadémia vied). Hughes a jeho kolegovia nepochybujú o tom, čo bolo príčinou vln morských horúčav – ľuďmi spôsobená klimatická zmena. Zároveň dodáva, že pri planéte a ekosystémoch musíme skôr hovoriť o zmene než o zániku. Z pohľadu človeka však pôjde o také zásadné zmeny, že nebudú plniť doterajšiu funkciu.

Koralové útesy už pravdepodobne nezachránime. Pri oteplení o dva stupne Celzia do konca storočia dôjde k rozpadu 97 až 99 percent koralových biotopov v Tichomorí, Indickom oceáne aj v Karibiku. Ide zrejme o prvý svetový ekosystém, ktorý pre klimatickú krízu dosiahol takzvaný tipping point, hraničný bod, z ktorého už niet cesty späť.

Aj keď Hughes ostával posledné roky stále mierne optimistický ohľadom záchrany koralových útesov, v lete 2020 avizoval ďalšie veľké vymieranie, už tretie za posledných päť rokov. Súčasná koralová štruktúra pritom podľa odhadov vedcov vznikala 6 000 až 8 000 rokov, pričom existuje na miestach, kde pred ňou státisíce rokov existovali iné koralové útesy.

Napriek Parížskej dohode, ktorá hovorí o neprekročení dvojstupňovej hranice a dokonca deklaruje snahu o udržanie oteplenia pod 1,5 stupňa, súčasný trend emisií sa skôr blíži k najhoršiemu scenáru možného štyri- až šesťstupňového oteplenia na konci storočia.

A hoci väčšina dôležitých hráčov Parížsku dohodu podpísala a po inaugurácii 21. januára k nej opäť pripojil Spojené štáty americké nový prezident Joe Biden, aktuálne plány na znižovanie emisií nie sú dostatočné. Aj keby štáty do bodky naplnili všetky súčasné prísluby a harmonogram zníženia emisií, bez zásadného technologického pokroku v

zachytávaní oxidu uhličitého sú dva stupne oteplenia – pre koralové útesy smrteľné – našou najlepšou možnosťou.

Nejde však len o samotné útesy. Okrem toho, že sú na ne naviazané skupiny živočíchov, v dnešnom svete tvoria koralové útesy zdroj obživy pre 500 miliónov ľudí v podobe rybolovu či možného turizmu.

Kam pôjdeme? (str. 40 - 41)

Na konci augusta 2019 sme v denníku SME uverejnili fotoreportáž známeho fotografa Kadira van Lohuizena, ktorý viac ako rok a pol cestoval po svete a zaznamenával dosahy rastúcich hladín na komunity na Karibati, Fidži, Papue Novej Guinei, Bangladéši, ale aj v Spojenom kráľovstve či v Spojených štátoch. Nazval ju: Kam pôjdeme?

„Pre eróziu pobrežia, záplavy, zosuvy, kontamináciu pitnej vody čoraz častejšie ľudia na celom svete musia utekať zo svojich domovov a pozemkov. Takmer nikto, s kým som hovoril, nechce odísť. Jednoducho však nemajú inú možnosť, pretože podmienky sú čoraz horšie,“ povedal Lohuizena.

V prípade najhoršieho scenára oteplenia môže hladina svetových oceánov stúpnuť do konca storočia o dva metre. Na konci storočia bude teda viac ako 630 miliónov ľudí žiť na územiach postihnutých záplavami. Aj v prípade našich najlepších vyhládok a udržania globálneho oteplenia pod 2 °C v rámci najoptimistickejšieho scenára bude postihnutých 190 miliónov ľudí, z ktorých väčšina bude musieť opustiť svoje domovy. Stanú sa klimatickými utečencami.

Milióny utečencov, ktorí v rokoch 2015 a 2016 prišli z vojnou zmieňanej Sýrie do Európy, vyvolali na jednej strane rast extrémizmu a pravicového populizmu, na druhej strane skutočné výzvy spojené s ekonomickou a sociálnou integráciou.

A roztápanie ľadovcov je len jedna z pohrôm, ktoré nás vo svete zasiahnutom globálnou horúčkou čakajú.

Obrovská migrácia (str. 53 - 55)

Štyri milióny utečencov na Blízkom východe a milión utečencov smerujúcich do Európy môže byť nič v porovnaní s utečeneckou a migračnou krízou, ktorú môžu odštartovať udalosti zapríčinené klimatickou krízou – , najmä lokálne záplavy, sucho, ním spôsobený hlad alebo stúpanie morských hladín.

Organizácia Spojených národov, Medzivládny panel OSN pre klimatickú zmenu aj Úrad vysokého komisára pre utečencov dnes pracujú s odhadom viac 200 miliónov klimatických utečencov v polovici storočia. Svetová banka v rozsiahlej analýze hovorí o 143 miliónoch klimatických utečencov v roku 2050.

Medzinárodná organizácia pre migráciu v analýze z roku 2019 priznáva, že odhadnúť konkrétny údaj o počte utečencov v závislosti od klimatickej krízy je veľmi komplikované. Ponúka preto tri scenáre – dobrý, zlý a škaredý. V tom škaredom scenári bude v polovici storočia žiť na miestach každoročne postihnutých záplavami 160 miliónov ľudí a na konci storočia 420 miliónov ľudí.

Inštitút pre ekonomiku a mier, medzinárodný think-tank s centrárou v austrálskom Sydney, ktorý pravidelne vydáva medzinárodnú správu Peace and Global terrorism index, vydal vlani v septembri Register ekologických hrozieb.

Hovorí, že až 19 krajín najviac ohrozených ekologickými vplyvmi a klimatickou zmenou patrí medzi 40 najmenej stabilných a bezpečných krajín na svete. V roku 2050 tiež môže 3,5 miliardy ľudí trpieť neistotou v zásobovaní jedlom z dôvodu klimatických zmien.

Takáto masová migrácia bude znamenať viac spoločenského napätia a vyššiu hrozbu ďalších regionálnych konfliktov ako dnes napríklad hrozia v oblasti Čadského jazera, alebo možného rastúceho medzinárodného napätia, aké spôsobila utečenecká kríza v roku 2015.

Ďalšie ohnisko medzinárodného konfliktu môže vzniknúť v oblasti Kašmíru a indicko-pakistansko-čínskeho pohraničia, kde boj o zásoby vody a ohrozenie toku Indusu môže zväčšovať napätie už medzi aj tak odvekými rivalmi. V posledných rokoch vzrástlo napätie medzi Indiou, Pakistanom a Čínou, len pre výstavbu nových ciest v sporných územiach. Problém môže nastať, keď v regióne skutočne bude nedostatok vody.

Projekt Cascades sa snaží identifikovať podobné reťazce v spojitosti s klimatickou krízou. Ako potenciálne ohrozenie identifikuje všetky primárne prejavy klimatickej zmeny a globálneho oteplenia – sucho, lesné požiare, nedostatok úrody, rozširovanie púští, tropické cyklóny, eróziu pôdy, záplavy, rast hladín, extrémny zrážok, rast teplôt.

Všetky tieto prejavy môžu ohroziť pracovné miesta, sociálnu stabilitu alebo spôsobiť možné napätie a konflikty. „Vďaka svojim silným väzbám na zvyšok sveta je Európa vystavená nielen regionálnym vplyvom meniacej sa klímy, ale aj prejavom zmien inde vo svete,“ konštatujú vedci stojaci za projektom.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Prečo sa zrútil ekosystém koralových útesov?
- Čo je to „tipping point“?

- Kto sú klimatickí utečenci a utečenkyne? Aký dopad bude mať pohyb takého množstva obyvateľstva planéty?

Námety na diskusiu:

Aká situácia nastane podľa predpovedí v roku 2050? Myslíte si, že aj Slovensko zasiahne klimatická zmena?

Náročnosť: 2

ZMENENÉ SLOVENSKO

(z knihy Naša klimatická zmena, str. 56 – 60 a 67 – 68)

Keď sa od úrovne cesty v Demänovskej Doline vyšplháte niekoľko desiatok výškových metrov po chodníku zarezanom v úbočí, dostanete sa ku vstupu do Demänovskej ľadovej jaskyne. Pri kupovaní lístkov neprehliadnete vystavené pohľadnice a zbierky fotografií s bohatou ľadovou výzdobou, ktorú jaskyňa ponúka.

V júni 2020 vlastne už len ponúkala.

Bohatá ľadová výzdoba sa niekoľko rokov neobnovuje a z niekdajších ľadových kvapľov, ktoré tvorili kulisy v rozprávke Sol' nad zlato, v letných mesiacoch zostala iba kôпка snehu na zemi.

Príčinou sú nedostatočne studené zimy s kratším obdobím snehovej pokrývky. „Vzhľadom na prebiehajúce klimatické zmeny ľad v jaskyniach ubúda, ale na kvantifikáciu sú potrebné detailné a dlhodobejšie merania,“ povedal v auguste 2020 geomorfológ Pavel Bella z Úseku ochrany jaskýň Správy slovenských jaskýň.

Ľudia akoby potrebovali extrémny a až potom sú ochotní vnímať správy a počúvať informácie vedcov, ktorí už 40 rokov intenzívne upozorňujú na blížiacu sa klimatickú katastrofu. Nevyhne sa ani Slovensku. Klimatológovia Slovenského hydrometeorologického ústavu Jozef Pecho a Pavol Faško v ten deň skonštatovali, že rok 2020 bol na Slovensku „silne nadnormálny a zaradil sa tak medzi desať najteplejších rokov zaznamenaných od začiatku meteorologických meraní“.

Popierači klimatickej zmeny sa často ohradujú voči anekdotickému využívaniu prejavov počasia ako dôkazov. Áno, slnečné dni na konci februára s teplotami nad 14 stupňov Celzia na juhu Slovenska globálne otepľovanie nedokazujú. Rovnako ako ich nedokazuje jedna povodeň alebo nevydarená zimná sezóna. Dôležité sú však trendy.

Odchýlka od priemeru vlani dosiahla 1,3 stupňa Celzia, čo je ešte o 0,3 stupňa viac ako dnes dosahuje oteplenie na globálnej úrovni. Od roku 1881 sa na Slovensku zvýšila priemerná ročná teplota vzduchu o 1,6 stupňa Celzia. Teplota bude stúpať oveľa viac a závisieť bude najmä od toho, aký klimatický scenár sa celosvetovo začne naplňať. Do polovice storočia to môže byť približne dva až 2,5 stupňa Celzia, do roku 2100 o 3,5 až štyri stupne viac v porovnaní s obdobím 1961 – 1990. podobne to bude vyzerať na celom Slovensku.

Magazín National Geographic pripravil minulý rok nástroj, pomocou ktorého si môžete pozrieť zmenu teplôt a ďalších podmienok v roku

2070 v prípade, ak sa bude naďalej naplňovať najhorší klimatický scenár. Teda ten, podľa ktorého dnes stále ideme.

V Bratislave aj v Košiciach môžu najnižšie letné teploty vzrásť aj o päť stupňov. Klimatické pásmo v strednej Európe sa z mierneho postupne zmení na subtropické. Iné populárne prirovnanie vychádza zo štúdie Spolkovej vysokej technickej školy v Zürichu, podľa ktorej bude v Bratislave v polovici storočia ako v austrálskej Canberre.

Nemýľte si budúcnosť s dovolenkou

Takéto prirovnania zvädzajú k tomu, že klimatická zmena bude znamenať premenu Slovenska na nejakú dovolenkovú destináciu. Rastúca teplota nebude nevyhnutne znamenať teplejšie počasie a dlhé letné večery, aké zažívame v prímorských rezortoch.

Otepľovanie bude mať rozsiahly vplyv na zdravie ľudí a ich majetok s vysokými ekonomickými nákladmi spojenými s odstraňovaním následkov.

Ako bude toto nové leto vyzeráť na Slovensku o pár desaťročí od mája do septembra, si môžeme už v súčasnosti vyskúšať počas čoraz častejších letných horúcich vln. Ide o úsek, keď teplota je päť dní za sebou o 5 °C vyššia než je priemerné maximum. Už v týchto rokoch sa vydávajú varovania pre ľudí vo vyššom veku, aby sa vyhýbali pobytu na priamom slnku a zdržiavali sa v klimatizovaných priestoroch. Počas prvej vlny horúčav v júni padol teplotný rekord pre tento mesiac.

Zatiaľ čo v období pred rokom 1991 sme v priemere zaznamenali len okolo 20 horúcich vln za desaťročie, v posledných dvoch dekádach, a najmä po roku 2001, sa toto číslo neúprosne zvýšilo na 40 a viac. Čo je ešte závažnejšie, zvýšila sa aj extrémnosť týchto období. To znamená, že trvajú dlhšie a zároveň sa počas nich dosahujú vyššie maximálne teploty vzduchu. Len na predstavu, v porovnaní so začiatkom 20. storočia sú v súčasnosti horúčavy až šesťnásobne extrémnejšie.

Horúčavy znamenajú nápor na ľudský organizmus. Z výskumu Rutgersovej univerzity v Spojených štátoch vyplýva, že na konci storočia bude až 1,2 miliardy ľudí vystavených život ohrozujúcemu tepelnému stresu.

Horúce vlny už dnes zabíjajú v Európe aj na Slovensku. Medzinárodné centrum na výskum chorôb počas katastrof označilo za najsmrtonosnejšiu prírodnú katastrofu v roku 2019 európsku vlnu horúčav, ktorá si v Belgicku, vo Francúzsku a v Holandsku vyžiadala viac ako 2 500 obetí a vlani počas pandémie si rovnaký počet obetí vyžiadali horúčavy vo Veľkej Británii.

Úmrtia počas vln horúčav pribúdajú aj na Slovensku. V roku 2015 si vlny horúčav – zvlášť štrnásť dní trvajúca v júli, ktorú klimatológovia označili za jednu z najvýraznejších v histórii meteorologických pozoro-

vaní na Slovensku, a nasledujúca desaťdňová vlna v auguste, vyžiadali 540 predčasných úmrtí. Úmrtnosť vtedy vzrástla o 14 percent oproti očakávaným.

Do konca 21. storočia sa mimoriadne horúčavy budú pravdepodobne vyskytovať už každoročne. Rovnako je pravdepodobné, že teplotné maximum u nás budú častejšie dosahovať 40-stupňovú hranicu, či ju dokonca pravidelne prekračovať.

Najohrozenejšou skupinou pritom budú práve tí najzraniteľnejší – deti a najmä starí ľudia nad 70 rokov.

Vyprahnutá krajina

No nebude to len teplo, aj keď náreky poľnohospodárov, že s nimi počasie nespolupracuje, raz priveľa prší, inokedy je priteplo, zľudovali v podobe vtipov, práve ich segment môže byť budúcim suchom najviac poznačený. A spolu s ním aj produkcia potravín, v ktorej už dnes Slovensko nie je sebestačné.

Na konci storočia budú celkové úhrny zrážok asi o desať percent nižšie ako doteraz. Využitelné vodné zdroje klesnú o 30 až 50 percent. Zrážky budú oveľa nerovnomernejšie rozložené počas roka, čo znamená, že v riekach a potokoch bude oveľa menej vody ako v súčasnosti. A to práve v kľúčovom jarnom období, keď bude krajina a vegetácia vodu najviac potrebovať. Nadmieru sa to prejaví na nížinách západného a južného Slovenska. Prietok niektorých povodí do roku 2075 poklesne až o 70 percent.

Extrémny bol v tomto smere rok 2019. Koncom júla Slovenský meteorologický ústav hlásil, že sucho zasahuje až 90 percent územia Slovenska. Extrémne pôdne sucha meteorológovia zaznamenali na viac ako ôsmich percentách územia Slovenska.

Dnes pitnou vodou splachujeme, umývame autá, aj zalievame poľia. Aj keď do nás v detstve tlačili v škole poučky, že Slovensko je prirodzená zásobárňa vody a Žitný ostrov zvlášť, o niekoľko rokov to nemusí byť pravda. Ako upozorňujú klimatológovia, prejavíť sa to môže najmä nedostatkom vody pre priemysel a mestá, ako aj poľnohospodársku výrobu.

Sucho znamená tiež zvýšené riziko požiarov. Aj keď v slovenských podmienkach nemáme skúsenosti s takými rozsiahlymi lesnými a prírodnými požiarimi, aké sme mohli uplynulé roky vidieť v Austrálii, na Sibíri či v Kalifornii, hasiči čoraz častejšie v jarných a letných mesiacoch vydávajú varovania aj zákazy pred zapalovaním ohňa v okolí vysušených lesných porastov.

Za číslami sú konkrétne obeť

A hoci sa diskusia o klimatickej zmene často zužuje na stupne stúpajúcich teplôt, centimetre rastúcich hladín či štvorcové kilometre miznúcich ľadovcov, za každým z týchto ukazovateľov sú desiatky miliónov ľudí, ktorí budú zmenami priamo trpieť.

Pri oteplení o 1,5 °C bude na konci storočia vystavených vlnám extrémnych horúčav aspoň raz za 20 rokov 700 miliónov ľudí, teda dve miliardy ľudí.

Vážne vlny horúčav budú ešte častejšie – každých päť rokov zasiahnu 14 percent svetovej populácie pri nižšom oteplení a viac ako 34 percent populácie pri dvojstupňovom.

Predĺži sa priemerná dĺžka sucha. Pri oteplení o 1,5 °C to bude o dva mesiace, teda priemerne o 271 miliónov viac ľudí ako dnes bude trpieť nedostatkom vody, pri dvojstupňovom o štyri mesiace a nedostatkom bude trpieť priemerne o 388 miliónov viac ľudí.

A spolu s nimi miliardy iných organizmov, z ktorých veľká časť najbližšie dekády neprežije. Sme totiž uprostred šiesteho masového vymierania. Pri 1,5-stupňovom oteplení hovoríme o vyhynutí štyroch percent druhov cicavcom alebo ôsmich percent druhov hmyzu. Pri oteplení o dva stupne sa tieto hodnoty zvyšujú dvojnásobne. Pri oteplení o 4,5 stupňa takmer desaťnásobne.

O toto dnes hráme. Každá ďalšia desatina oteplenia znamená väčšie utrpenie. Stále však máme možnosť výrazne znížiť jeho mieru.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Je vo vašom okolí časť prírody alebo prírodný úkaz, ktorý sa pod klimatickej krízy zmenil ako Demänovská ľadová jaskyňa alebo úplne zanikol?
- K akému mestu bola prirovnaná Bratislava v budúcnosti? Aké bude leto v Bratislave?
- Čo sú horúce vlny? Ako sa prejavujú? Predstavujú riziko?

Námety na diskusiu:

Zdá sa vám zvýšenie teploty o 1,5 či 2 stupne Celzia veľa či málo? Čo sa pod vplyvom zvýšenia teploty zmení? Nastane kríza?

Náročnosť: 2

RECYKLOVAŤ ODPAD NESTAČÍ

(z knihy Naša klimatická zmena, str. 101-105)

Pred dvoma rokmi na Vianoce som od mamy dostal zo starej záclony vyrobené vrecká na nákupy, aby sme nemuseli používať plastové. Stali sa pevnou súčasťou môjho nákupného vybavenia, aj keď ich občas prirodzene zabudnem. Boj proti plastom sa stal v posledných rokoch symbolom snahy o ekologicky šetrnejší život.

Ľudia sa zásobili sklenenými fľašami, do ktorých si berú vodu na výlety, obchody rozširujú bezobalové zóny a pribúda množstvo úplne bezobalových prevádzok, po rokoch sa pripravuje systém zálohovania PET fliaš.

Z hľadiska klimatickej krízy a osobnej angažovanosti je však boj proti plastom zradnou slepou uličkou. Obyčajný človek ľahko nadobudne pocit, že keď nakupuje menej plastov, poctivo separuje, alebo nakupuje bezobalovo, robí v snahe o lepšie životné prostredie dostatok.

Niežebý som radil, aby ste sa nesnažili naďalej znižovať množstvo plastov, ktoré využívate, ale práve v prípade plastov či odpadov všeobecne sa ukazuje, aké dôležité je vnímať boj proti klimatickej zmene komplexne ako transformáciu súčasného systému a nielen ako jednotlivé rozhodnutia.

V roku 2018 vyprodukovali občania Slovenskej republiky priemerne 427 kg komunálneho odpadu na osobu, pričom celkovo produkcia odpadu na Slovensku za posledných desať rokov systematicky rástla. Slovensko výrazne zaostáva so svojou nízkou mierou recyklácie na úrovni necelých 40 percent v roku 2020, aj keď právne záväzný európsky cieľ bol pre tento rok 50 percent. Plánujeme zvýšiť mieru recyklácie komunálneho odpadu z 39 percent na 50 percent do roku 2024, do roku 2026 na 55 percent. V roku 2030 by sa malo už u nás recyklovať 60 percent komunálneho odpadu. Aj keď je dôležité mať ciele na papieri, budú vyžadovať jasné systematické kroky a zmeny.

Od januára 2022 by sa na Slovensku malo po rokoch priprav rozbehnúť zálohovanie PET fliaš. Keď jeho zavedenie konečne pred rokom definitívne ohlásili, spomenul som si, ako môj mladší brat ešte v čase, keď sme bývali s rodičmi, zbieral na balkóne staré plastové fľaše. Už vtedy sa objavili prvé plány na zavedenie zálohovania a on v tom videl vidinu stredoškolského privyrobenia si.

Prešlo odvtedy viac ako 15 rokov, a zálohovanie PET fliaš na Slovensku sa stane realitou až od januára 2022. Lucia Morvaiová, riaditeľka pre vonkajšie vzťahy a komunikáciu Správcu zálohového systému, organizácie, ktorá má zálohovanie prevádzkovať, sama v júni pripustila, že sa muselo zmeniť niekoľko vecí. A tou najdôležitejšou bol spotrebiteľský tlak verejnosti, pod ktorého vplyvom pristali na zálohovanie aj výrobcovia nápojov. A aj keď odnesenie PET fľaše do zberu namiesto vyhodenia do koša počíta s nevyhnutnou zmenou nášho správania, predpokladá sa, že v priebehu rokov dosiahne miera zálohovania až 90 percent, čím sa zásadne zníži miera odpadu plastových fliaš.

Podobným efektívnym nástrojom je aj zavedenie množstvomého zberu komunálneho odpadu, keď za jeho zber neplatia jednotlivé zapojené subjekty paušálny poplatok, ale podľa jednotlivého množstva a typu odpadov. Vytvára sa tlak na vyššiu mieru recyklácie, znižovania nákladov pre obec, čo však môže vyústiť aj do zníženia nákladov pre jednotlivé domácnosti.

Nové uvažovanie o veciach

Budeme však potrebovať oveľa viac ako len zintenzívniť recyklačné úsilie. Budeme musieť zmeniť našu orientáciu z lineárnej ekonomiky na cirkulárne alebo obehové hospodárstvo. Čo to znamená?

Cieľom obehového hospodárstva je najvyššia možná využiteľnosť produktov a komponentov, ako aj minimálne zaťaženie životného prostredia. Už nie je lineárne a väčšina materiálov v ňom nekončí ako odpad. Cieľom je čo najviac vrátiť späť do obehu. Princíp je založený na efektívnom využívaní prírodných zdrojov, využívaní obnoviteľných zdrojov energie, prenájme vecí, ktoré potrebujeme len raz za čas, namiesto ich kúpy, spoločné využívanie vecí, podpora lokálnej výroby, ale aj obchodu, ekoinovácia či ekodizajn.

Budeme však musieť zmeniť aj naše myslenie a bude to jedna z najťažších zmien, ktorá nás čaká. Ide proti našej prirodzenosti.

Jednoducho nie je udržateľné mať každý rok nový mobil, vymieňať techniku, prístroje, ale aj autá hneď ako vyjde nový model a každú sezónu obnovovať šatník podľa najnovších módných trendov.

Pretože, kým v prípade mobility, energie alebo aj poľnohospodárstva dokážeme dosiahnuť určitú zmenu pomocou existujúcich technológií a zmenou systému, v prípade celkovej spotreby bude potrebné sa uskromniť.

Ľudstvo navyše bude rásť a obyvatelia rozvojových krajín nielenže budú chcieť, ale aj majú právo dosiahnuť vyššiu životnú úroveň a zanechať chudobu. Budeme musieť rozmýšľať iným spôsobom o veciach aj o osobnej spotrebe. Pretože už dnes míňame niekoľkonásobne viac zdrojov, ako nám planéta vie ponúknuť. V našom pomyselnom batôžku zostáva čoraz menej zásob pre budúce generácie.

Ako na to?

Na internete na rôznych weboch , ktoré sa venujú trvalo udržateľnému životu, nájdete desiatky tipov ako zmeniť svoje návyky, aby ste viac či menej pozitívne ovplyvnili životné prostredie vrátane klímy. Tu je niekoľko:

- Namiesto zapnutia kúrenia si oblečte ďalšiu vrstvu oblečenia.
- Ak chcete obmedziť množstvo papierového odpadu, dajte si na schránku oznam, aby vám do nej nevhadzovali letáky. Prejdite na mejlovú komunikáciu všade tam, kde je to možné. Zároveň si čistite mejly, pretože aj dáta zaberajú miesto v serveroch, ktoré treba prevádzkovať a chladiť.
- Prejdite na úspornejšie žiarovky. V noci vypínajte elektrické zariadenia, nepoužívajte spotrebiče, ktoré nepotrebuje, napríklad sušičku oblečenia.
- Používajte sprchovú hlavicu šetriacu vodu, skráťte svoje sprchovanie. Ak je to možné, nainštalujte si efektívny dvojobjemový splachovač, alebo splachujte úžitkovou vodou.
- Nepoužívajte igelitové tašky a vrecká a namiesto toho si na nákupy noste svoje. Vhodnejšie sú výrobky nezabalené vo fóliách.
- Všade, kde je to možné, pite vodu z vodovodného kohútika.
- Nakupujte oblečenie len vtedy, keď ho skutočne potrebujete. Nakupujte v secondhandoch. A keď svoje oblečenie už nepotrebuje, namiesto vyhodenia ho venujte radšej na charitu.
- Ak už potrebujete nové oblečenie alebo akúkoľvek vec, kupujte kvalitné hoci drahšie produkty ideálne od ekologických výrobcov. Takéto tovary vydržia dlhšie.
- Pred odchodom z práce domov vypínajte počítač aj obrazovku. Rovnako pri odchode z domu do práce.
- Nakupujte potraviny tak, aby vám vznikal čo najmenší odpad. Potraviny skladujte v sklenených nádobách. Začnite kompostovať.
- Namiesto hmotných darčiek darujte svojim blízkym zážitky (let na druhú stranu zemegule sa neráta). Keď už chcete kúpiť hmotný darček, spýtajte sa obdarovaného, čo naozaj potrebuje. Najhorší darček je ten nevyužitý.
- Darujte svoje staré mobily, laptopy, tablety detským domovom, školám či charitám.

- Namiesto kúpy nových zariadení nechajte staré opraviť. Ak už chcete kupovať nový model, využite možnosti testovacích secondhandov. V prípade domácich spotrebičov hľadajte energeticky čo najefektívnejšie modely.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Recyklujete doma či v škole? Riadite sa vo svojom živote zásadou reuse - reduce - recycle (znovu použite - redukujte napr. nakupovanie alebo spotrebu - recyklujte)?
- Nosíte si do obchodov svoje vrecká na zeleninu a ovocie? Kupujete veľa nápojov v plastových fľašiach? Separujete bio odpad? Dávate pozor na spotrebu energie? Je podľa vás toto všetko vôbec dôležité alebo sa jednotlivci a jednotlivkyne ani nemajú snažiť správať sa ekologicky?

Námety na diskusiu:

- Dbáte pri nákupoch na to, odkiaľ danú zeleninu, ovocie či tovar vo všeobecnosti pochádzajú? Prispôsobujete tomu svoj výber a nakupujete lokálne (ak je to možné)?
- Čo si myslíte o zálohovaní plastových fliaš a plechoviek od nápojov? Bude vďaka tomu v prírode či mestách menej odpadu?

Náročnosť: 2

KRÍZA

MODERNEJ DOBY

(z knihy *Ako z toho von*, str. 62 – 65)

Pankádž Mišra vo svojej skvelej knihe *Age of Anger* (Vek hnevu) vysvetľuje, ako sa ľudia radikalizujú na základe frustrovaných očakávaní. Hovorí, že extrémizmus a terorizmus v mnohých častiach sveta sú odpoveďou na krízu modernej doby, ktorá sa hromadí posledné tri storočia. Vzostup komerčnej spoločnosti, globálnej ekonomiky, národov a utilitaristického zdôvodňovania je celosvetovo sprevádzaný prudkým spoločenským a politickým rozkolom.

Niekedy je ťažké to vidieť, tvrdí Mišra, keďže z histórie, ktorá nám je predkladaná, sú vymazané nepríjemné udalosti a ukazuje neustály pokrok hodnôt ľudskosti a tolerancie počas industriálnej doby. Svetové vojny sú uložené „v samostatnom, izolovanom prierečku“ a stalinizmus, fašizmus a nacizmus sú „hrozivé výnimky“. V skutočnosti „je história modernizácie viac masakrom a blázincom než mierumilovným zblížovaním“.

Prvých šesť dekád po prijatí Deklarácie ľudských a občianskych práv francúzskym Ústavodarným národným zhromaždením v roku 1789 bolo v Európe plné vojen, davového násillia, útlaku a diktátorskej nadvlády. Štátny a protištátny terorizmus, atentáty na monarchov i premiérov pokračovali naprieč 19. storočím. Z krajín západnej Európy sa tento chaos – sprevádzaný túžbou po získavaní prírodných zdrojov a genocídami – exportovali do ich kolónií. Mier a stabilita vo vyspelých krajinách po roku 1945 sú výnimočné, ale nestabilné.

Politický a ekonomický pokrok sľuboval utópiu rovnoprávnosti, rovnakých možností, racionálne riadeného sveta, kde staré hierarchie a usporiadania padli, náboženstvo nahradil rozum a história napredovala zmysluplne, namiesto toho, aby len bezcieľne blúdila. Racionálny individualizmus a sebarozvíjanie nám mali otvoriť bránu k slobode a šťastiu.

Realita však bola trochu iná: tí, čo sa plní očakávaní vrhli do nového sveta, predstavujúc si, že opustením svojich komunít a zanechaním spoločenských identít sa osamostatnia a stanú sa jedinečnými hrdinami svojho vlastného príbehu, sa stretli s rozsiahlymi nerovnosťami v bohatstve, moci a postavení, s pošliapaním politických ambícií, policajným útlakom, mučením či popravou bez súdneho procesu. V priepasti medzi prísľubom a realitou rástol pocit poníženia, bezmocnosti, závidia a hne-

vu: utrpenia „zbytočného človeka“ zobrazovaného v dielach Puškina, Dostojevského a Turgenjeva. (Synonymum pre dnešnú dobu vymyslela blogerka Anne Amnesia – *Unnecessariat*, z anglického *unnecessary*, „zbytočný“.) Ich sny o zúrivej pomste vybuchli do anarchistického a nihilistického teroru. „Úzkostný zápas o prežitie, strach z dekadencie a oslabenia a až mesiášska túžba po odhodlanosti – nový človek a nový poriadok sa v 19. storočí rozšíril celosvetovo,“ píše Mišra. V 20. storočí to vyústilo do fašizmu a nacizmu.

Mišra porovnáva osamoteného človeka 19. storočia s tými, ktorí sa radikalizujú v súčasnosti – zhromažďujú sa okolo demagógov a extrémistických náboženských či nacionalistických hnutí. Táto radikalizácia niekedy prerastá do terorizmu, ktorý sa na nihilistické násilie 19. storočia veľmi ponáša.

Útočníkov extrémnej pravice – Timothyho McVeigha, Andersa Breivika či Thomasa Maira, vraha britskej poslankyne Jo Coxovej – často považujeme za protiklady k islamistickým teroristickým skupinám, ako sú ISIS. Avšak Mišra upozorňuje, že ich spája „naratív obete a hrdinského boja medzi veriacimi a neveriacimi, autenticitou a neautenticitou. Ich blogy, videá na YouTube a príspevky na sociálnych sieťach sa navzájom zrkadlia, od konšpiračných teórií o medzinárodných Židoch“ až po „výhrady voči feminizmu“. „Takýchto mužov a žien bude v budúcnosti pribúdať – stvorených a znetvorených globalizáciou, bez konkrétneho motívu či cieľa, no plných túžby po ohromujúcom násilí.“

Ako hovorí Hannah Arendtová, antipolitika rozvíri prach z roztrieštených komunít a vytvorí hrozivé vzdušné víry šíriace demagógiu a extrémizmus. Ak sa narušené sociálne vzťahy nenahradia inými väzbami, ak príbeh úplného individualizmu a sebecka pretvorí naše ušľachtilé vnútorné hodnoty na honbu za mocou a postavením, ľahko naletíme prvému šarlatánovi sľubujúcemu víťazstvo a dominanciu.

Návrat fašizmu

Takéto krízy sa nevyriešia samy. Už ani nepočítam ľudí, ktorí mi tvrdili, že vlády demagógov sú také hrozné, že ľudia sa určite vzbúria, vyženú ich z poslaneckých kresiel pri najbližších voľbách a nahradia ušľachtilou a inkluzívnou politikou, na ktorú sme všetci čakali. Tak to však väčšinou nefunguje.

Spôsob akým ľudia reagujú na politickú zmenu, dobre vystihuje koncept zadefinovaný biológom Danielom Paulym: „Syndróm posúvania základnej čiary“. Pôvodne opisoval náš vzťah k ekosystémom, no je rovnako relevantný v kontexte politiky. Situáciu, ktorá prevládala v našej mladosti, považujeme za normálnu a prirodzenú, akýsi neutrálny stav, voči ktorému posudzujeme zmeny. Ak sa stav v ekosystéme alebo v politickom systéme zhorší, mladí ľudia, ktorí nič iné nezažili, budú tento

stav považovať za normálny a ničím výnimočný – a tak ďalej. Takto si behom generácií privykneme na takmer hocijaký stupeň utlačania či nedostatku, mysliac si, že je to prirodzené a nemenné.

Tam, kde sú opozičné strany nejednotné, spoločnosť rozštiepená a občianske združenia slabé, kde nejestvuje pútavý protichodný naratív, sa demagógia nerušene šíri ďalej. Jej hrôzy prestanú pôsobiť tak desivo, zatiaľ čo tí, ktorí sa proti nej snažia bojovať, upadnú do nezrozumiteľnosti a zúfalstva, zopár osamotených demonštrácií nikam nepovedie a veľkolepé slová sa nedočkajú činov. Donald Trump sa stal prezidentom Spojených štátov amerických preto, lebo jeho oponentka neposkytla žiaden presvedčivý alebo relevantný naratív.

Akokoľvek extrémna bude politika ľudí ako Trump, pokiaľ ich oponenti neponúknu nový politický naratív, aby udržateľným a konzistentným spôsobom zmobilizovali ľudí, nedočkáme sa efektívnej reakcie. Ak sa nám to nepodarí, pravdepodobným následkom bude návrat fašizmu.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Čo si myslíte o zmienke o istej „zraniteľnosti“ mladých ľudí?
- Myslíte, že súčasný svet je v kríze? Ak áno, kedy podľa vás začala? Ako by ste tú krízu nazvali?
- Bez ohľadu na to, čo si myslíte o tom, či je súčasný svet v kríze alebo nie, myslíte si, že rastie extrémizmus a terorizmus? Aké sú vaše argumenty pre podporu vášho názoru?
- Čo si predstavujete pod slovami „nový politický naratív“?

Námety na diskusiu:

Na Slovensku sa často hovorí o populizme, demagógii, prípadne dezinformáciách. Mnohokrát o týchto javoch hovoríme v súvislosti so slovenskou politickou scénou. Viete, čo tieto javy predstavujú? Aké príklady by ste našli na Slovensku?

Náročnosť: 3

VIERA V KONŠPIRÁCIE A POLITIKA. OD KONŠPIRAČNÝCH TÉM V PREDVOLEBNÝCH KAMPANIACH AŽ PO „LŽIVÚ TLAČ“

(z knihy *Falšovaná pravda. O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie*, str. 57–61)

Nezamestnanosť, hrubý domáci produkt, hospodársky rast – od týchto a podobných faktorov nezriedka závisí, ako spätne hodnotíme funkčné obdobie tej-ktorej hlavy štátu. Najnovšie sa k nim, aspoň v prípade USA, pridal ďalší ukazovateľ. Len počas prvých troch rokov úradovania Donalda Trumpa denník *Washington post* napočítal viac ako šesťnásťtisíc nepravdivých alebo zavádzajúcich tvrdení pochádzajúcich od tohto prezidenta. Našli sa medzi nimi aj početné narážky na konšpiračné príbehy. Napríklad keď Donald Trump dostal v roku 2018 otázku, či si myslí, že by niekto mohol platiť migrantom za to, že sa vydávajú na cestu z Južnej Ameriky do USA, odpovedal, že by ho niečo také vôbec neprekvapilo. Na dodatočnú otázku, či si myslí, že židovský miliónár a filantrop George Soros takéto sprisahanie financoval, Trump povedal, že minimálne dosť veľká časť ľudí si to myslí.

Rozširovanie konšpiračných príbehov a pomätených špekulácií o politických konkurentoch bolo od samého začiatku súčasťou Trumpových predvolebných výstupov. Pomocou takýchto príbehov sa totiž takisto dá výborne budovať obraz nepriateľa. Donald Trump v roku 2011, teda ešte pred tým, ako sa sám odvážil vstúpiť do sveta politiky, nadviazal na klebetu o tom, že Barack Obama sfaľšoval svoj rodný list, a požadoval predloženie tohto dokumentu. Pozadie celej kauzy vychádzalo z konšpiračného príbehu, v ktorom sa tvrdí, že Obama sa narodil v Keni, a preto sa z čisto formálnych dôvodov nemôže stať prezidentom. O tom, akou silou medzičasom tento konšpiračný príbeh u amerických občanov zarezonoval, hovoria výsledky ankety *CNN* z roku 2010, podľa ktorých celá jedna tretina respondentov v dôsledku tejto debaty pochybuje o tom, že Barack Obama sa narodil v USA. Niekdajšia prvá dáma Michelle Obama sa ešte aj po rokoch vyjadrila, že toto vyhlásenie Trumpovi „nikdy neodpustí“.

Ani zďaleka to však nie je jediný príklad toho, ako neskorší americký prezident vedome využíval konšpiračné príbehy, aby zdiskreditoval politikov, ktorí kandidovali proti nemu. V rámci americkej predvolebnej

kampane v roku 2016 zazneli od Trumpa narážky na adresu jeho republikánskeho konkurenta Teda Cruza, ktoré naznačovali, že Cruzov otec bol zapletený do vraždy Johna F. Kennedyho. V zápale boja o najvyšší politický úrad USA sa Trump v cieľovej rovinke dokonca neštil naznačiť, že banda bankárov a Clintonovej podporovateľov sa spriahla proti americkým občanom. Nápadne pri tom všetko bije do očí, že Trump iba zriedkakedy formuluje jasné obvinenia, pričom najčastejšie zostávajú jeho výroky iba v rovine náznakov. Často volí vágne vyjadrenia typu „veľa ľudí hovorí...“ alebo „niekto mi povedal...“. Z právneho hľadiska tu nie je čo namietat'. Konkrétne obvinenia sa napriek tomu pri jeho podporovateľoch neminú účinku. Počas predvolebných mítingov v roku 2016 boli Trumpovi fanúšikovia pravidelne vyzývaní, aby skandovali „Lock her up!“ („Zatvorte ju!“). Odkazovalo to, prirodzene, na protikandidátku z demokratického tábora Hillary Clintonovú. Pred samotnými voľbami sa do obehu dostalo pozoruhodné množstvo konšpiračných príbehov súvisiacich s jej osobou. Okrem iných tu kolovala aj klebeta, že demokratickú kandidátku tajne nahradila jej dvojníčka. V porovnaní s oveľa drastickjšími tvrdeniami však niečo také vyznieva ako celkom nevinná pochabosť.

Štvrtého decembra 2016 sa do jednej z pizzerií vo Washingtone D. C. vrátil dvadsaťosemročný muž vyzbrojený samopalom typu AR-15. Bol presvedčený, že v pivnici tejto reštaurácie sa nachádza centrum pedofilnej siete, do činnosti ktorej mala byť zapletená aj Hillary Clintonová. Tento konšpiračný príbeh vznikol v rámci online komunity, ktorej členovia trávia svoj voľný čas tým, že sa pokúšajú interpretovať šifrované pokyny tajomného používateľa menom Q. Tieto pokyny, ktoré Q rozširuje online – jeho prívrženci nazývaní *QAnons* ich volajú aj *bread crumbs*, teda chlebové omrvinky –, často prichádzajú vo forme básní alebo zdanlivo nesúvisiacich viet. Pizzeria sa dostala do hľadáča tejto skupiny iba preto, lebo meno jej majiteľa sa objavilo v emailoch, ktoré prenikli na verejnosť z prostredia Hillary Clintonovej. Komunita *QAnons* sa následne dopracovala k záveru, že slovo pizza musí byť krycie meno pre zneužívanie detí a obchodovanie s ľuďmi. Táto absurdná téza mala pre majiteľa a zamestnancov pizzerie hrozné následky. „Toto miesto treba do základov vypáliť,“ takmer presne znela jedna z mnohých nenávisťných správ, ktorými bola pizzeria bombardovaná. Spočiatku neškodne pôsobiaca pochabosť začala byť skutočne závažná v okamihu, keď sa v tú nedeľu v decembri 2016 zamestnanci ocitli zoči-voči vyburcovanému a ozbrojenému mužovi. Objavil sa tam po šesťhodinovej ceste autom naprieč krajinou, poháňaný vierou, že ide oslobodiť trýznené

deti z pazúrov pedofilov. Napokon si slávu za svoj hrdinský čin nezískal, naopak, tento prípad sa na celom svete stal príkladom fatálneho pôsobenia konšpiračných príbehov. Hoci Donald Trump ozbrojené prepadnutie neskôr odsúdil, na druhej strane možno kritizovať to, že vplyv, ktorý má na svojich podporovateľov, nevyužil ešte prv na včasné zastavenie klebiet. Neskôr sa zistilo, že páchatel' bol prívržencom známeho amerického konšpirátora Alexa Jonesa. Jones tento konšpiračný príbeh vo svojom vysielaní viackrát vyzdvihol. Ešte v decembri 2015 bol Trump hosťom v Jonesovom rozhlasovom programe a pochválil tam jeho „prácu“.

Rozsiahla medzinárodná štúdia o viere v konšpiračné príbehy, ktorej výsledky boli zverejnené v roku 2018, ukázala, že mnohí z Trumpových prívržencov častejšie veria na sprisahania. Takmer polovica Trumpových voličov si v tom čase myslela, že vláda im zamlčiava „pravdu o migrantoch“. Zhruba štyridsaťjeden percent ľudí, ktorí svoj hlas odovzdali Trumpovi, bolo presvedčených o veľkom sprisahaní týkajúcom sa údajnej „výmeny“ obyvateľstva za moslimských migrantov. Len na porovnanie medzi voličmi Clintonovej to boli iba tri percentá. Trumpovi voliči mali okrem toho väčšiu tendenciu popierať existenciu klimatických zmien a očkovanie takisto považovali za nebezpečné. Tragické na tom celom je, že mnohé z týchto konšpiračných príbehov aktívne podnecoval sám americký prezident. Už dávno pred oznámením svojej kandidatúry na post prezidenta napríklad vo svojich tweetoch podchvíľou špekuloval o súvisi medzi autizmom a očkovaniami.

Mnohí politológovia nástup Donalda Trumpa do úradu opisujú ako zmenu paradigmy. Počas volebného roka 2016 v USA zvolil Inštitút nemeckého jazyka (Gesellschaft für Deutsche Sprache) za slovo roka prídavné meno *postfaktisch* (prekl. *postfaktický*, respektíve *postpravdový*). V zdôvodnení poroty sa píše: „Čoraz širšie vrstvy obyvateľstva sú v záujme odporu k ‚tým tam hore‘ schopné ignorovať fakty a dokonca sú ochotné akceptovať evidentné lži. Nie požiadavka pravdy, ale vyslovenie ‚intuitívnej pravdy‘ prináša v ‚postfaktickej dobe‘ úspech.“ Ak si však niekto myslí, že tu máme do činenia s absolútne novým fenoménom, je na omyle, nemecký amerikanista Michael Butter v rozhovore pre rozhlasovú stanicu *Deutschlandfunk* povedal: „Každý americký prezident, počnúc Georgeom Washingtonom až po Dwighta D. Eisenhowera, bol konšpiračný teoretik.“ Podľa Buttera sa v mnohých západných krajinách presadil kritickejší postoj až po druhej svetovej vojne, a to aj vzhľadom na úlohu, akú plnili antisemitské konšpiračné mýty pri holokauste.

Najväčší vplyv na politiku majú nepochybne konšpiračné príbehy,

ktoré nie sú na prvý pohľad rozpoznateľné. Jednoduchý model boja dobra proti zlu má enormný politický potenciál viesť k mobilizácii – obzvlášť v čase vojenských konfliktov. Holandský psychológ Jan-Willem van Prooijen píše o tom, že z pohľadu mnohých historikov väčšinu vojen v dejinách ľudstva, ak nie dokonca všetky, sprevádzali konšpiračné príbehy. Správa o tom, že Irak tajne produkuje zbrane hromadného ničenia, ktorú vypustil Bushov kabinet, nebola o nič pravdivejšia ako domnienka, že existujú priame väzby medzi Saddámom Husajnom a atentátmi z 11. septembra. Pri spätnom pohľade podľa van Prooijena oficiálna vládna komunikácia Spojených štátov na začiatku vojny s Irakom v roku 2003 spĺňala všetky kritéria klasického konšpiračného príbehu. Ak vláda vydáva nepravdy za pravdu, môže to mať zhubné následky. V neposlednom rade to z dlhodobého hľadiska ničí dôveru v štátne inštitúcie. V rámci mnohých novších konšpiračných príbehov patrí medzičasom odvolávanie sa na nesprávnu výpoveď amerických úradov o údajných zbraniach hromadného ničenia v Iraku do stabilného argumentačného repertoára. Tento prípad sa podľa hesla „kto už raz klamal, tomu sa neoplatí veriť“ uvádza ako paušalizujúci doklad nedostatočnej dôveryhodnosti vlád a štátnych inštitúcií všeobecne.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Mali by podľa vás politici a političky dbať na pravdivosť svojich tvrdení?
- Zavádzajú a klamú aj slovenskí politici a političky?
- Tri roky vládnutia a 16 000 nepravdivých alebo zavádzajúcich tvrdení. Je to vysoké alebo nízke číslo? Prečo by Donald Trump vôbec klamal?

Námety na diskusiu:

- Čo sú konšpiračné príbehy a teórie? Stretli ste sa už s nejakými?
- Čo je to „postfaktický“? Žijeme v postfaktickej dobe?

Náročnosť: 2

ODPORCOVIA OČKOVANIA, MÝTY O RAKOVINE A FÁMY O AIDS – KONŠPIRAČNÉ MYSLENIE V OBLASTI ZDRAVIA

(z knihy *Falšovaná pravda. O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie*, str. 146 - 148)

V jeden príjemný jesenný podvečer sme sa s bielou kávou usadili na terase podniku v berlínskej mestskej časti Prenzlauer Berg. Okolo nás posedávali menšie skupinky ľudí, ktorí si po práci vychutnávali voľno pri pive. My sme však chuť na pivo nemali. Čakáme totiž na stretnutie s Paulou (jej meno je s ohľadom na dotknutú osobu vymyslené). A už dopredu nám je jasné, že to nebude vôbec ľahký rozhovor. Od Pauly sa chceme dozvedieť, aké to je, keď blízky člen rodiny prepadne konšpiračným mýtom v oblasti zdravia. Nebude to téma na pohodový večer pri pivku.

Vidíme ju prichádzať už z diaľky, onedlho je pri nás aj so svojím bicyklom. Paula je tridsiatnička s pevným stiskom ruky a z nášho stretnutia má viditeľnú radosť. Posadáme si, objedná si niečo na pitie. Ani sa nenazdáme a už aj rozpráva, ako sa to celé začalo. Paula vyrástla so sestrou a s mamou s malom meste na východe Nemecka. Keď po zjednotení krajiny v deväťdesiatych rokoch prišla zo Západu vlna ezoteriky, spočiatku si z toho nerobila nijaké starosti. Zakrátko sa to však zmenilo. „Vždy som bola presvedčená, že moja sestra nebude niečomu takému naklonená,“ povie a vážne sa na nás pozrie. „Potom však na škole prišla do kontaktu s antropozofickými myšlienkami. To jej otvorilo dvere k všetkým tým spiritualistickým kravinám.“ Z nadšenia pre alternatívne liečebné metódy, ktoré sa najprv javilo ako celkom nevinné, sa postupne stávalo niečo, čo Paule naháňalo čoraz väčší strach. „Dnes už vôbec neverí ‚školskej medicíne‘ a úplne prepadla samoliečbe,“ hovorí Paula. „Keď niekto z mojej rodiny začal chodiť k psychoterapeutovi, reagovala na to poznámkami typu: ‚Chcú sa ti dostať do podvedomia!‘ Neskôr jej diagnostikovali vážne ochorenie, pričom trvala na tom, že sa bude liečiť sama. Našťastie to prežila. Ale teraz tým hlúpostiam verí o to viac.“ Podľa Pauly u nej zmena nenastala zo dňa na deň, bolo potrebných veľa malých krokov. Cítila, že sestra sa jej čoraz viac vzdáva. Dnes má

pocit ešte väčšieho odcudzenia. „Niekedy mám pocit, že má takpovediac univerzálnu konšpiračnú teóriu úplne na všetko,“ povedala nám Paula. „Neustále si myslí, že ju chce niekto ovládať. Myslí si, že je jednou z mála ľudí, ktorí pochopili ‚ako funguje svet‘, a tvrdí, že nás ostatných niekto riadi na diaľku. Moja sestra prechováva veľkú nedôveru k autoritám. Obzvlášť ľudí, ktorí majú nad jej životom moc – povedzme zamestnancov úradov alebo lekárov – , považuje okamžite za hrozbu.“

Dlho sme spolu sedeli a počúvali Paulin príbeh. Medzitým sa zotmelo. Stoly naokolo postupne zostali prázdne. Na Paule vidieť, ako veľmi ju celá záležitosť znepokojuje. A cítime, že je pre ňu dôležité zdieľať s nami tento príbeh. Zmena jej sestry, ktorá sa postupne prikradla, hlboko zasiahla celú rodinu.

Už dlhší čas nejde iba o otázku zdravia. Paulina sestra prešla radikálnou premenou aj v iných oblastiach. „Keď sa v uliciach Drážďan objavila PEGIDA, zbadal som, že aj jej politická postoj sa zmenil. Zrazu začala mať obavy z údajnej ‚nadmernej cudzoty‘ a rozprávala veci ako: ‚Ženy treba opäť priviesť k tomu, na čo boli určené‘.“

Paula nám rozprávala, že sa často snažila na sestru pôsobiť. Na každé rodinné stretnutie chodí so stiahnutým žalúdkom, pretože vie, že sa opäť budú viesť nepríjemné diskusie. Diskusie, pri ktorých v istom bode nebude vedieť pokračovať. „Len čo prídu z okolia negatívne reakcie, prekrúti ich význam tak, že pri protirečení naozaj spočiatku na jej tézach ‚niečo musí byť‘. Ak sa cíti argumentačne zahnaná do kúta, rozhovor rýchlo ukončí. Preto sa usilujem začínať s touto témou citlivejšie. Ale mlčať o tom neviem. Je to moja sestra, ale zároveň mám problém sedieť za jedným stolom s niekým, kto obhajuje takéto výroky. Mojej mame to takisto nerobí dobre. Sestra a ja sme boli odjakživa rozdielne, nikdy sme však neboli také odcudzené ako teraz. Raz som s ňou chcela dokonca prerušiť kontakt, nakoniec som to však s ohľadom na rodinu predsa len neurobila.“

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Dokážu podľa vás odlišné presvedčenie a názory rozvrátiť rodinu? Čo by ste robili na Paulinom mieste?
- Viete uviesť príklady z histórie, kedy viedli konšpiračné teórie k tragickým udalostiam?

Námety na diskusiu:

Stretli ste sa už s ľuďmi, ktorí vás presviedčali o tom, že sa nás snažia ovládať cudzie sily, lekári nás v skutočnosti nechúť liečiť, na liečbu rakoviny stačia ovocné či zeleninové šťavy a sóda bikarbóna? Aký dopad podľa vás môžu mať takéto tvrdenia na život a zdravie ľudí? Sú takéto výroky podľa vás problematické?

Náročnosť: 1

POLITIKA

DÔSTOJNOSTI

(z knihy *Identita*, str. 20 – 22)

Čínska vláda pod vedením Si Ťin-pchinga často hovorí o „storočí poníženia“, ktoré musela Čína zniesť, ako aj o tom, že sa Spojené štáty, Japonsko a iné štáty snažili zabrániť jej návratu medzi veľmoci, teda na miesto, ktoré zastávala v priebehu ostatných tisícročí. Keď mal zakladateľ al-Káidy Usáma bin Ládin štrnásť rokov, jeho mama zistila, že je fixovaný na Palestínu a že „keď doma v Saudskej Arábii sleduje televíziu, po lícach mu stekali potoky sĺz“. Jeho hnev prameniaci z poníženia moslimov našiel ochotné publikum medzi mladšími spoluvercami, ktorí v mene viery dobrovoľne bojovali v Sýrii – boli totiž presvedčení, že práve ich vieru niekto napadol a po celom svete ju utláča. Verili, že v Islamskom štáte sa im podarí dosiahnuť úspechy porovnateľné so slávou predchádzajúcej islamskej civilizácie.

Hnev z poníženia zohral výraznú úlohu aj v demokratických krajinách. Hnutie Black Lives Matter vzniklo po tom, čo sa do novín dostali správy, že vo Fergusse v štáte Missouri, ale aj v Baltimore, New Yorku a ďalších miestach členovia policajného zboru usmrtili černochove. Cieľom hnutia bolo prinútiť svet, aby venoval pozornosť obetiam zdanlivo bežného policajného násillia. Na vysokých školách a v kanceláriách po celej krajine sa sexuálne útoky a sexuálne obťažovanie považovali za dôkazy toho, že muži nevnímajú ženy ako rovnocenné a ani sa tak k nim nesprávajú. Pozornosti sa dočkali aj transrodoví ľudia, o ktorých sa predtým ako o špecifických obetiach diskriminácie nehovorilo. A mnohí voliči Donalda Trampa si pamätali lepšie časy, keď bolo ich miesto v rámci spoločnosti istejšie; tí teraz verili, že sa „Amerika opäť stane veľkou“. Vidiecki voliči v Spojených štátoch boli presvedčení, že mestské elity na oboch pobrežiach a spojenci v médiách ich a ich problémy ignorujú; v inom čase a na inom mieste mali zas Putinovi podporovatelia pocit, že západné elity ich prezidentom opovrhujú. Tieto pocity boli vo svojej podstate rovnaké.

Vyznávači politiky hnevu sa navzájom spoznávajú na prvý pohľad. Sympatie, ktoré k sebe pociťujú Vladimir Putin a Donald Trump, nie sú len osobné: majú spoločné korene – v nacionalizme. „Niektoré teórie opisujú zmeny, ku ktorým teraz v západnej Európe a Spojených štátoch dochádza, ako boj medzi nadnárodnými, teda „globálnymi“ elitami a vlasteneckými národnými elitami,“ vysvetlil Viktor Orbán. On sám bol jedným z prvých príkladov druhej skupiny.

V každom z týchto prípadov platí, že či už veľmoc, teda Rusko alebo Čína, alebo voliči v Spojených štátoch a Británii sú presvedčení, že sú nositeľmi identity, ktorá nie je dostatočne zohľadňovaná – či už okolitým svetom v prípade národa, alebo inými členmi rovnakej spoločnosti. Tieto identity môžu byť – a aj sú – veľmi rôznorodé a založené môžu byť na národe, náboženstve, etnicite, sexuálnej orientácii alebo pohlaví. Všetky sú len prejavom rovnakého fenoménu – politiky identity.

Pojmy identita a politika identity sú pomerne nové. Identitu popularizoval v 50. rokoch minulého storočia psychológ Erik Erikson a politika identít sa objavila až po nástupe politiky zameranej na jednotlivé kultúry v 80. a 90. rokoch 20. storočia. Dnes má identita množstvo významov: v niektorých prípadoch sa jednoducho týka sociálnych kategórií alebo úloh, inokedy zas základných informácií o jednotlivcovi (napríklad, keď hovoríme, že nám niekto „ukradol identitu“). V tomto zmysle identity existovali odjakživa.

V tejto knihe budem identitu používať v špecifickom zmysle, vďaka ktorému pochopíme, prečo je pre súčasnú politiku taká dôležitá. Identitu v prvom rade vytvára rozdiel medzi autentickým vnútrom jedinca a vonkajším svetom, v ktorom platia spoločenské pravidlá a normy, pričom tento vonkajší svet v nedostatočnej miere berie do úvahy hodnotu alebo dôstojnosť jednotlivca. Až v moderných časoch sa však presadil názor, že autentické Ja človeka je z definície vzácne a že vonkajšia spoločnosť sa v jeho hodnotení systematicky mýli a správa sa k nemu neférov. Podľa tejto logiky sa nie vnútro má prispôbiť pravidlám spoločnosti, ale zmeniť sa má samotná spoločnosť.

Osobnosť každého jednotlivca je základom jeho dôstojnosti, podoba tejto dôstojnosti je však rôzna a priebežne sa mení. V mnohých raných kultúrach sa za dôstojných považovali len niekoľkí vybraní členovia spoločnosti, často bojovníci ochotní riskovať život v boji.

V iných spoločenstvách sa dôstojnosť automaticky pripisuje všetkým bytostiam na základe toho, že sú ľudskými tvormi. No a ešte v iných prípadoch dôstojnosť vyplýva z náležitosti k väčšej skupine, ktorá má spoločnú pamäť a skúsenosti.

No a nakoniec, vnútorný zmysel pre dôstojnosť si vyžaduje uznanie. Nestačí, že si svoju hodnotu sám uvedomujem, ak ju verejne nedeclarujú aj ostatní – alebo, čo je horšie, ak ma ponížujú, či moju existenciu vôbec neberú do úvahy. Sebavedomie narastá úmerne s hodnotou pre ostatných. Ľudské bytosti prirodzene vyžadujú uznanie, preto sa moderný význam identity veľmi rýchlo mení na politiku identity, v rámci ktorej jednotlivci vyžadujú verejné uznanie. Politika identity sa preto v dnešnom svete týka širokého spektra politických súbojov, od demokratických revolúcií po nové spoločenské hnutia, od nacionalizmu a islamizmu až po politické prúdy, ktoré dnes dominujú na amerických univerzitách. Filozof Hegel mal vlastnú pravdu, keď tvrdil, že práve boj o uznanie bol hlavným hnacím motorom ľudských dejín; kľúčovým hnacím motorom na pochopenie vzniku moderného sveta.

Ekonomická nerovnosť, ktorá je dôsledkom zhruba polstoročia globalizácie, je pri vysvetľovaní dnešného politického diania zásadná, ekonomické krivdy však pociťujeme omnoho naliehavejšie, ak sa s nimi spája aj pocit poníženia a neúcty. Veľká časť toho, čo bežne spadá pod ekonomickú motiváciu, tak vlastne neodráža priamu túžbu po bohatstve a zdrojoch, ale to, že peniaze sa vnímajú ako prejav postavenia a dokážu majiteľovi získať rešpekt. Moderná ekonomická teória je postavená na predpoklade, že ľudia sú racionálne tvory a ich spoločným cieľom je maximalizácia „úžitku“ – teda materiálneho dostatku –; a že politika je len vyjadrením tohto správania. Ak však máme správne interpretovať správanie skutočných ľudí žijúcich v súčasnom svete, ľudskú motiváciu musíme chápať širšie ako len v kontexte jednoduchých ekonomických modelov, ktoré dominujú súčasnej verejnej diskusii. Nikto nespochybňuje, že ľudské tvory sú schopné racionálneho konania, alebo že sú to sebecké tvory, ktorých cieľom je väčšie bohatstvo a väčšie zdroje. Ľudská psychológia je však omnoho komplexnejšia, ako sa nás snažia presvedčiť zjednodušené ekonomické modely. Predtým, ako sa pokúsime pochopiť súčasnú politiku postavenú na identite, musíme urobiť krok späť a hlbšie pochopiť motivácie a správanie ľudí. Inými slovami, potrebujeme teóriu, ktorá nám lepšie vysvetlí ľudskú dušu.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Čo podľa vášho názoru určuje správanie ľudí? Prečo ľudia konajú tak, ako konajú?

- Vysvetlite vlastnými slovami, čo je identita.
- Zamyslite sa nad vlastnou identitou, resp. identitami - čo tvorí ich základ? Aká je vaša identita?
- Vnímaš/vnímate niektorú zo svojich identít v porovnaní s ostatnými ako dominantnú?
- Čo myslí autor pod slovným spojením „hnev z poníženia“? K čomu môže takýto hnev viesť?

Námety na diskusiu:

- Porozprávaj/te sa so svojimi spolužiakmi o vašich identitách - čo máte spoločné a v čom sa líšite?
- Vnímaš/te niektoré identity, prítomné aj v našej krajine, ako potenciálne konfliktné?

Náročnosť: 3

SÚBEŽNOSŤ

(z knihy *Temný novovek*, str. 268 – 271)

Pár mužských rúk na obrazovke pomaly otáča škatuľu s dvadsiatimi štyrmi Kinder vajíčkami s hračkami z filmu *Autá*. Odstraňuje z nich plastový obal a škatuľu pred kamerou ukáže z každej strany. Strih na tucet vajíčok úhľadne usporiadaných na stole. Opäť sa objavia ruky, chytia jedno vajíčko, odstránia bielo-červený obal a pod ním sa objaví čokoládové vajíčko. Vajíčko sa rozpolí a objaví sa malá plastová nádoba a v nej je ukrytá plastová hračka. Ak sú v balení pribalené nálepky, ruka ich prilepí a hračku z každej strany predvádza pred kamerou. Všetko sa uskutoční popri jemných zvukoch šuštiaceho obalu, lámania čokolády a olupovania plastu. Keď sa pred kamerou hračka dostatočne predvedie, ruky ju spolu s vajíčkom odložia nabok, to isté sa zopakuje s ďalším vajíčkom a ďalším, až kým sa neotvorí všetky. Po krátkom zábere na všetky hračky video končí. Trvá sedem minút a na YouTube ho videlo 26 miliónov ľudí.

Kinder vajíčka vznikli v Taliansku v roku 1974 a na celom svete sa ich predávajú milióny, hoci sú v Spojených štátoch zakázané, pretože ide o sladkosť obsahujúcu predmet. Animovaný film štúdia Disney *Autá* z roku 2006 je rozprávka o Bleskovom McQueenovi a jeho automobilových kamarátoch. Na celom svete zarobila 450 miliónov dolárov, momentálne vznikli dve pokračovania a má takmer nekonečný reklamný potenciál vrátane Kinder vajíčok. Prečo si zo všetkých sladkostí a všetkých reklamných materiálov na svete práve Kinder vajíčka s autami zaslúžia takúto zbožne úctivú recenziu?

Samozrejme, že si ju nezaslúžia. Nie sú ničím výnimočné. Spomínané video sa volá „Cars 2 Silver Lightning McQueen Racer Surprise Eggs Disney Pixar Zaini Silver Racers by ToyCollector“ a je len jedným z miliónov videí s Kinder vajíčkami na YouTube. Každé video má úplne rovnaký scenár – uvidíte vajíčko, je v ňom prekvapenie, ktoré vám ukážu. Z takej primitívnej premisy je však možné vytvoriť nekonečné množstvo kombinácií. Videí s Kinder vajíčkami je množstvo a majú rôzne príchute: Kinder vajíčka so superhrdinami, s Disney postavičkami, vianočné Kinder vajíčka a tak ďalej. A existujú aj napodobeniny Kinder vajíčok, veľkonočné vajíčka, plastelínové vajíčka, vajíčka z lega, balónové vajíčka a podobne. Existujú vajíčkové hračkárske garáže a domčeky pre bá-

biky, v ktorých možno nájsť prekvapenie a zažiť podobný tichý úžas ako pri Kinder vajíčkach. Niektoré videá s Kinder vajíčkami trvajú dlhšie ako hodinu a je ich toľko, že človek by ich nedokázal pozrieť za celý život.

Tzv. „unboxing“, teda odbalovanie produktov, sa stal základnou súčasťou internetu, hneď ako vzniklo prvé streamovanie. Vznikol v technologickej komunite a fetišizujú sa ním nové produkty a zážitok z odbalovania vecí – dlhotrvajúce blízke zábery na otváranie iPhonov a herných konzol. Približne v roku 2013 sa trend rozšíril o detské hračky a začalo sa diať čosi zvláštne. Deti sa od nich neodkážu odtrhnúť a púšťajú si ich stále dookola, rovnako ako predchádzajúca generácia omieľala videopásy s obľúbenými disneyovskými rozprávkami. Čím mladšie deti, tým je obsah videa menej podstatný. Opakovanie daného procesu spolu s hravými farbami a neustálym pocitom prekvapenia ich vyslovene pohltí. Na YouTube môžu celé hodiny surfovať medzi podobnými videami a neustále sa podrobujú upokojujúcemu opakovaniu a nekončným prekvapeniam, pričom ich túžby neustále uspokojujú odporúčacie algoritmy systému.

Televízne programy pre deti obzvlášť tie zamerané na predškolkov, dospelí vždy považovali za čudné. Skôr než sa presťahovali z mainstreamového vysielania a našli si nové pôsobisko na oddaných online platformách, bol posledným kontroverzným detským programom seriál *Teletubbies*. Divák v ňom sledoval peripetie piatich stvorení pripomínajúcich medvedáta s anténami na hlavách a s televíznymi obrazkami v bruchách. Neustále sa batolili po zelených lákach a kopcoch, hrali hry a oddychovali. Program sa stal obrovským hitom. Mal však aj veľké množstvo kritikov. Vyčítali mu, že televítia má deti aspoň trochu vzdelávať. *Teletubbies* komunikovali jednoduchým bl'abotanim a rodičia a médiá sa obávali, že budú mať neblahý vplyv na jazykový rozvoj dieťaťa. Reč týchto stvorení však v skutočnosti vymysleli jazykovedci a má vlastnú vnútornú logiku. V mnohom sú si podobné ako videá s Kinder vajíčkami: deti sa k nim opakovane vracajú a postavičky neustále vykrikujú „ešte raz, ešte raz“, keď sa má niečo zopakovať. Čo dospelí považovali za bizarné, nezmyselné, nudné a istým spôsobom aj hrozivé, predstavovalo pre deti bezpečný a upokojujúci svet. Vedome či nevedome práve tieto psychologické stopy spopularizovali videá s Kinder vajíčkami na dnešnom YouTube. Kombinujú detinský apel, prisľúbenú odmenu, algoritmické variácie, a práve preto sú také desivé.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Poznáte tzv. „unboxing“, pozeráte videá, ktoré ho obsahujú? Prečo sú podľa vás také videá populárne?
- Videli ste podobné videá ako tie, čo sa spomínajú v úryvku s hračkami z Kinder vajec? Ako je možné, že takéto videá majú toľko pozretí?
- Súhlasíte s autorom úryvku, že to, čo opisuje, je desivé?

Námety na diskusiu:

Sociálne siete a médiá sa stali súčasťou našich životov. Facebook, Instagram či Youtube využívame takmer každý. Ako všetko, aj tieto médiá majú výhody aj nevýhody. Čo podľa vás prevažuje?

Náročnosť: 3

PENIAZE A MORÁLKA

(z knihy **Desať ponaučení pre postpandemický svet, str. 181 – 184**)

V demokratickej spoločnosti chceme, aby rôzne významné aspekty života boli rovnomerne rozdelené. Vo svete peňazí sú tieto aspekty čoraz zriedkavejšie. Mnohé krajiny s nadšením prijali trhy, čo im prinieslo ekonomickú efektívnosť. No ako vysvetľuje vo svojej knihe z roku 2012 *Čo si za peniaze nekúpite: morálne limity trhu* (What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets) Michael Sandel, filozof z Harvardu, postupne sme sa posunuli od prijatia trhovej ekonomiky k vytvoreniu trhovej spoločnosti, to je takej, v ktorej sa na všetko hľadí optikou ceny. Výrobky a služby, ktoré sa kedysi považovali za niečo, z čoho by sa nikdy nemohol stať tovar, sa dnes za príslušnú cenu dajú kúpiť. Chcete mať číslo na mobil svojho lekára? Niektorí lekári vám ho za 1 500 dolárov ročne dajú. Chcete, aby malo vaše dieťa krajšiu izbu na internáte a stravovalo sa v lepšej jedálni? Ľahko sa to dá zariadiť – za pár tisíc dolárov. Existujú väzenia, v ktorých si väzeň môže za 90 dolárov na noc kúpiť nadštandardnú celu. Ste lobista, ktorý potrebuje niekoho, kto sa za vás v kongrese postaví? To je relatívne lacné, stačí 20 dolárov na hodinu. Dokonca aj tá najposvätejšia vec pre každý štát – občianstvo – je dnes v mnohých krajinách na predaj. Pasy niektorých ostrovov v Karibiku stoja už od 100-tisíc dolárov, zatiaľ čo americkú zelenú kartu si môžete vybaviť za sumu od 900-tisíc až do 1,8 milióna dolárov a investorské víza Tier 1 na pobyt v Spojenom kráľovstve stoja zhruba 2,5 milióna dolárov. Cyprus, Malta a Bulharsko – všetko členské štáty EÚ, na ktoré sa neviažu obmedzenia pohybu v rámci Únie – takisto predávajú občianstvo.

Ak sa dá všetko kúpiť, nerovnosť prenikne do všetkých aspektov života. Uvediem vám jednoduchý príklad. Sledovanie športových zápasov priamo na štadióne kedysi bývalo veľkou komunitnou udalosťou. Takou spoločnou záležitosťou ako kedysi už však nebude bývať. Štadióny sa v minulosti stavali tak, že všetky miesta boli rovnaké, líšili sa len polohou. Dnes však miesto na štadióne vyjadruje vaše postavenie v hierarchicky usporiadanej spoločnosti – štadión túto hierarchiu dôsledne reprodukuje vo forme lacných miest pre masy cez o čosi lepšie miesta pre strednú triedu až po klimatizované boxy s barmi a švédskymi stolmi pre horné jedno percento. To, čo nás kedysi spájalo, nám dnes pripomína, ako ďaleko sme sa od seba vzdialili. Ak vám peniaze môžu zabezpečiť lepší dom, auto či jachtu, to je jedna vec. No ak si za to môžete kúpiť občianstvo, špeciálny prístup do verejných priestorov, privilegované zaobchádzanie na univerzite či ústupky od politikov, stáva sa z nich korumpujúca, rozožierajúca sila.

Najjasnejší príklad toho, ako nerovnosť ovplyvňovala komunity na začiatku pandémie covidu-19, uvidíme, keď sa zameriame na miesta, ktoré sa s chorobou vyrovnali najlepšie. Takmer vo všetkých existuje vysoká úroveň tak medziludskej dôvery, ako aj dôvery vo väčšie inštitúcie a vzájomnej dôvery medzi nimi. V jednom prieskume sa respondentov pýtali, či „sa dá ľuďom dôverovať“, zistilo sa, že tam kde najviac ľudí odpovedalo kladne – v severnej Európe a vo Východnej Ázii –, sa s pandemiou vyrovnali dobre. A aj keď vysoká úroveň dôvery pramení z rôznych vecí, je jasné, že nízka miera nerovnosti nesmierne pomôže. Krajinám s nízkou mierou nerovnosti ako Dánsko mali viac „sociálneho kapitálu“, ktorého kľúčovou prísadou je dôvera. Naopak, v Amerike, ktorá sa za uplynulých päťdesiat rokov stala nerovnejšou, úroveň dôvery prudko klesla. Afroameričania cítia – a majú na to dobré dôvody –, že žijú v oddelenom, nerovnom svete, inom, než je svet bielych Američanov; že žijú vo svete, ktorý sa riadi vlastnými zákonmi, normami a postojmi. Chudobní Američania cítia aj to, že systém je zmanipulovaný v ich neprospech. Ak však žijeme naše životy vo svetoch, ktoré sa od seba čoraz viac vzdalujú, a žijeme ich za priechkami tak hmotnými, ako aj neviditeľnými, nadobudneme dojem, že toho nemáme veľa spoločného. A že neexistuje nijaké spoločné dobro.

Nerovnosť, ktorú nákazlivé choroby vytvárajú a ktorá najviac bije do očí, je medzi zdravými a chorými; filozofka Susan Sontag to nazvala hranicou medzi „ríšou zdravia“ a „ríšou choroby“. Tento rozdiel je taký obrovský, že náhľad jednotlivca na svet sa môže obrátiť naruby, keď ho prekročí – ako sa to stalo Franklinovi Rooseveltovi, keď ochorel na obrnu. Avšak zatiaľ čo choroba môže niekedy nerovnosti zmazať, väčšinou ich zhoršuje. Ak niekedy budeme čeliť ďalšej pandémie – čo je veľmi pravdepodobné –, musíme si uvedomiť, že treba chrániť všetkých, tak bohatých, ako aj chudobných, aby ostali zdraví. Nový koronavírus nás možno núti prežiť si jednu veľmi starú myšlienku. Je obsiahnutá v mnohých posvätných a filozofických textoch a odvážne prerazila aj do Americkej a Francúzskej revolúcie. Nerovnosť je možno nevyhnutná. No v zásadnejšom morálnom zmysle platí, že všetci ľudia sú si rovní.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Našli ste v úryvku niečo, čo platí aj pre Slovensko?
- Prečo je dôležitá rovnosť? A ako sa jej darí na Slovensku?
- Poznáte príklady nerovnosti v slovenskej spoločnosti?

Námety na diskusiu:

Globálna pandémia Covid-19 zasiahla všetkých. No zasiahla nás rozdielne, dokonca až nerovne. Ktorí ľudia alebo skupiny ľudí trpeli (alebo trpia) počas globálnej pandémie na Slovensku viac?

Náročnosť: 1

GENOCÍDA?

(z knihy Potraty, str. 112 – 116)

Mimoriadne vypuklý príklad ignorovania histórie, príznačného pre nedávne i súčasné polemiky proti umelému prerušeniu tehotenstva, predstavujú analógie dôsledkov interrupcií s genocídou Židov počas druhej svetovej vojny.

Martin Hanus situoval už v roku 2003 podnety na legalizáciu umelých potratov v západnom svete do éry zločineckých totalitných režimov 20. storočia a ich politiky masového vraždenia. Naoko sa síce od priamych analógií dištancuje, no dôsledky sú podľa neho rovnaké: „Aby nedošlo k dezinterpretácii – nedáva sa na tú istú úroveň západná politika interrupcií s masovým vyvražďovaním zločineckým systémom, akým bolo nacistické Nemecko alebo Sovietsky zväz. Treba však hlasno kričať, že legalizovaním interrupcií sa západná civilizácia od nich nevzdialila, ale k nim skôr priblížila.“

Kresťanský aktivista Juraj Šúst, predseda Spoločenstva Ladislava Hanusa, nazval jeden svoj článok z roku 2013 príznačne *Deportácie a interrupcie*. Porovnáva v ňom bezprávne postavenie židovského obyvateľstva počas druhej svetovej vojny s „nenarodeným ľudským životom“. Šúst je hlboko presvedčený o práve na život aj pri ľudskom plode v prvom trimestri tehotenstva. Podobne ako ďalší účastníci debaty o interrupciách v posledných desaťročiach aj on apeluje na historickú pamäť, ktorá sa po vstupe Slovenska do Európskej únie sústreďuje na pripomínanie holokaustu: „Naša vlastná história nás učí, že spravodlivosť, aj keď sa to na prvý pohľad nezdá, je naším kľúčovým záujmom. A preto ľudské práva musia platiť pre všetkých jednotlivcov bez rozdielu. Tak pred narodením, ako aj po narodení. Ak teda rešpektujeme zlaté pravidlo nerobte druhým to, čo nechcete, aby oni robili vám, mali by sme sa postaviť na obranu tých, ktorí sa sami brániť nemôžu. Právo na život nie je iba názor, ktorý sa môže líšiť od človeka k človeku, ale je základom všetkých ďalších ľudských práv. Keď rezignujeme a nepokúsime sa zvrátiť verejnú mienku v tejto veci, postupne sa z nej vytratí presvedčenie o objektivite všetkých ostatných práv a ostane iba záujem silnejšieho.“

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že analógie interrupcií s genocídnymi praktikami sa v ničom nelíšia od analógií spomínaných v kapitole o sterilizáciách rómskych žien. V skutočnosti však ide o niečo iné: v prípade sterilizácií rómskych žien je problémom ich nedobrovoľnosť, porušovanie individuálnych práv je umocnené podozrením, že máme do

činenia s organizovaným úsilím zamedziť sexuálnu reprodukciu marginalizovanej a etnicky stigmatizovanej skupiny.

Inak to vidia aktivisti pro life hnutia, ktorí antikoncepciu a sterilizáciu odmietajú z princípu. Keď v roku 2011 ministerstvo práce a sociálnych vecí navrhlo hrať náklady na dobrovoľnú sterilizáciu zo štátnych prostriedkov, ohradil sa riaditeľ Inštitútu pre ľudské práva a rodinnú politiku argumentom, ktorý netematizuje rozdiel medzi väčšinovým a menšinovým obyvateľstvom a východisko vidí v podpore samotného populačného rastu: „Ministerstvo práce sa (...) vydalo cestou presadzovania pro-choice ideológie, ktorá neprospeje ani jednotlivcom, ani spoločnosti. Miesto míňania peňazí na znižovanie populácie by malo svoje úsilie venovať skôr podpore reprodukcie, ktorá je na Slovensku žalostne nízka.“

Od takéhoto vyzývania populačného rastu je však iba krok k agresívnym nacionalistickým analógiám zásahov do reprodukčných procesov s genocídou. Anton Chromík, ktorý podobne ako bratia Kuffovci žiadal hlasovať za návrh zákona z dielne Kotlebovej Ľudovej strany Naše Slovensko, pritom neargumentuje z nábožensko-právnych pozícií, ale ako nacionalistický ideológ. Na svojom blogu v roku 2019 napísal slová, ktoré sa v ústach neofašistov veľmi ľahko zvrhávajú na právo silnejšieho, ktorého sa tak obáva Juraj Šúst: „Táto doba bude odsúdená podobne ako doba fašistických lágrov. Je to genocída. Liberálom hovoríme, zabíjanie detí nebude status quo! Dom nepostavíme bez základov. Budovanie domu od strechy vždy skončí nevyhnutným krachom, ako vidno na našej demografickej situácii pod záchovnou úrovňou pôrodnosti. Náš národ umiera práve pre také vzory.“

Analógie interrupcií, sterilizácie či dokonca antikoncepcie s holokaustom sú úplne nevhodné predovšetkým z toho dôvodu, že kultúrne vojny prvej polovice 20. storočia mali zväčša antisemitský charakter. Na príkladoch vyjadrení ľudáckych publicistov a politikov, ale aj laických a niektorých cirkevných aktérov sme videli, že za pokusmi o legalizáciu umelého prerušenia tehotenstva šípili zhubný vplyv Židov, či už chápaných tradične ako vyznávači „nemorálneho Talmudu“, alebo moderní liberáli a „židobolševici“.

Toto neblahé dedičstvo však dnešné polemiky proti interrupciám akoby nechceli vidieť, podobne ako previazanosť náboženských argumentov s ideologickým, presnejšie nacionalistickým zdôvodnením údajnej nutnosti zákazu umelého prerušenia tehotenstva predovšetkým zo strany politických (ľudáckych) a cirkevných elít v období druhej svetovej vojny. Zákonodarcovia Slovenského štátu sa nepodujali sprísniť už beztak existujúci zákaz takzvaných umelých potratov iba kvôli cirkevnej mravouke, ale rovnako zo strachu pred „vymieraním“ národa a pre fantázie o populačnom raste. Ideológovia režimu, ale aj experti ako pediatr a demograf Alojz Chura prispôsobili imperatívy dobovej eugeniky ka-

tolíckej mravouke a snívali o kvázi automatickom ozdravení národného kolektívu v dôsledku ničím nehateného populačného boomu.

Po desaťročiach útlaku cirkvi a vytlačania katolíkov na okraj socialistickej spoločnosti by sa mohlo zdať, že nacionalistická argumentácia niekdajších polemík proti interrupciám definitívne ustúpila diskurzu ľudských práv. Reakcia z prostredia katolíckeho disentu na „liberálny“ interrupčný zákon z roku 1988 však paradoxne ukázala, že nebezpečenstvo vyvolávania duchov minulosti nepominulo ani po takmer polstoročí. Postrehy signatára Charty 77 Petra Uhla o kontraproduktívnosti apelo- vania na nedemokratický režim práve v citlivej oblasti ľudských práv zostali nepovšimnuté. Nedávne odporúčania z prostredia slovenského katolicizmu hlasovať za interrupčný zákon oživujúci nacionalistický príz- rak „pozitívnej“ eugeniky naznačujú, že ideologická „slepá škrvna“ na- ďalej trápi nemalú časť slovenských katolíckych elít, v zápale viery zjav- ne ochotných prehliadať zlo. Kiežby táto kniha pomohla otvoriť oči as- poň niektorých z nich.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Vnímame diskusiu o interrupciách na slovenskej politickej scéne? Pre- čo sa o tom tak veľa diskutuje v situácii, keď počty interrupcií klesajú?
- V akom kontexte sa v úryvku spomína antisemitizmus? A prečo je to dôležité?

Námety na diskusiu:

Slovenskí politici a političky často predkladajú návrhy zákonov, ktoré majú interrupciu zakázať alebo ju skomplikovať. Mnohí a mnohé na Slovensku však upozorňujú na to, že tieto zásahy v konečnom dô- sledku ublížia ženám a dievčatám, pretože zasahujú do ich práva roz- hodovať o svojom tele. Prečo je téma interrupcií pre časť politickej scé- ny taká príťažlivá?

Náročnosť: 2

REVOLÚCIA PROTI TOLERANCII

(z knihy *Čo príde po Európe?*, str. 49 - 53)

V 90. rokoch 20. storočia znamenala globalizácia otvorené hranice pre nápady, tovar a kapitál a ľudia ju oslavovali ako silu, ktorá má do celého sveta priniesť demokraciu. Dnes to tak už nie je. Edward Luttwak už v roku 1994 varoval, že rozšírenie globálneho kapitalizmu môže vyvolať návrat fašizmu. „Na to, aby sme rozoznali fašistické predispozície zosobnené dnešným turbokapitalizmom, nepotrebujeme vedieť, ako sa píšú slová ako *gemeinschaft* alebo *gesellschaft*,“ napísal. Jeho pohľad dnes mnohí považujú za jasnozrivý. Idea „kreatívnej deštrukcie“ bola podstatou našej skúsenosti s globalizáciou. Ale zatiaľ čo sme sa pred desiatimi rokmi sústredili na „kreatívnu“, dnes sa bohužiaľ, sústredíme na „deštrukciu“.

Tolerancia a zdvorilosť boli dlho vlastnosťami, ktoré definovali Európsku úniu. Vzburá proti tolerancii je paradoxne obľúbená medzi populistami aj liberálmi: populisty tvrdia, že spoločnosť „hnedne“ tým, že ju „znečisťujú“ nebiele rasy, kultúry a náboženstvá a Európa nie je ochotná alebo schopná svoje hodnoty brániť; liberáli sa obávajú, že spoločnosť „hnedne“, keďže sa čoraz viac ľudí stotožňuje s ideológiou národnosocialistického Nemecka.

„Zdá sa, že identita je ako hriech,“ tvrdil zosnulý Damuel Huntington. „Môžeme jej odporovať, ale nedokážeme jej uniknúť.“ Je šokujúce sledovať, ako sa liberálna a tolerantná západná spoločnosť obrátila smerom k politike identít. Medzi dnešnými európskymi elitami je rozšírený strach z návratu 30. rokov minulého storočia – hoci sa o ňom väčšinou diskutuje skôr ako o psychologickom a nie sociologickom jave. Nemeckých emigrantov, ktorým sa z krajiny podarilo odísť, prenasledovala v 30. a 40. rokoch 20. storočia otázka, či sa fašizmus môže uchytiť aj v krajinách, ktoré si vybrali za svoje nové domovy. Neboli spokojní s vysvetlením, ktoré autoritárstvo považovalo za prejav nemeckého národného charakteru a triedneho boja, a naozaj sa obávali predstavy, že by sa fašistické ideológie rozšírili po svete. Boli posadnutí iracionálnosťou nás, ale niektorým z nich sa pozdával aj pohľad, ktorý autoritárstvo považoval za stálu charakteristiku jednotlivcov s istými povahovými vlastnosťami. V 50. rokoch uverejnil Theodor Adorno prvú veľkú štúdiu o „autoritárskej osobnosti“. Pôvodná hypotéza bola odvtedy preformulovaná a spresnená a výskum v oblasti psychologických zdrojov autoritár-

ských politik má tiež za sebou mnohé úpravy. Tak či tak je však príťažlivosť takéhoto prístupu silná.

Relevanciu psychologického prístupu k štúdiu politických zmien v dnešnej západnej spoločnosti úspešne dokumentuje kniha Karen Stennerovej *Autoritárska dynamika* z roku 2005. Autorka v nej ukazuje, že dopyt po takejto vláde nie je stálou psychologickou črtou. Ide skôr o psychologickú predispozíciu jednotlivcov, ktorí sa stávajú netolerantnými v situácii, keď vnímajú zvýšené nebezpečenstvo. Pre Jonathana Haista je to „akoby niektorí ľudia mali na čele gombík, a keď tento gombík niekto stlačí, začnú zrazu intenzívne obraňovať svoju in-group, vylučovať cudzincov a nonkonformistov a potláčať nesúhlas vnútri skupiny.“ K stlačeniu gombíka nedochádza len pri hocakom nebezpečenstve, ale až v situácii, ktorú Stennerová nazýva „normatívnym nebezpečenstvom“; ide o situáciu, v ktorej má jednotlivec pocit, že je ohrozená integrita morálneho poriadku, zdá sa mu, že sa rozpadá ono „my“, ku ktorému patrí, alebo sa cíti byť ohrozený smerom, ktorým sa história uberá. Pokusy ukázali, že ľudia prijímajú utečencov omnoho ochotnejšie nielen vtedy, keď ich počet považujú za prijateľný, ale aj vtedy keď vidia znaky úspešnej integrácie.

Hoci psychológovia trvajú na tom, že si ľudia neustále kladú otázku „Koľko ich medzi nami je?“, záporné odpovede sú omnoho častejšie, keď nadobudnú podozrenie, že prúd cudzincov sa vymkol spod kontroly. Spúšťačom toho, že jednotlivec začne odmietať cudzincov a ostatných, ktorých vníma ako nebezpečenstvo, je strach z kolapsu morálneho poriadku a nie jeho osobná situácia. Úspech politických lídrov typu Donalda Trumpa možno najlepšie vysvetliť ako schopnosť presvedčiť amerických voličov, že bola prekročená istá hranica. To isté platí aj pri britskom referende, ktoré možno vysvetliť tak, že viac ako polovica Britov už niekoľko rokov súhlasí s týmto výrokom: „Británia sa v poslednom čase zmenila na nepoznanie, občas sa cítim ako v cudzine a nemám z toho dobrý pocit.“

Vo svojej skvelej hre *Nosorožec* zachytáva Eugène Ionesco moment, v ktorom sa spoločnosť vystrašená z výskytu nosorožcov za noc premení na spoločnosť týchto zvierat. Ionesco krízu liberalizmu a vzostup fašizmu a komunizmu v predvojnovoj Európe vnímal ako patologický konformizmus hnaný kolektívnym šialenstvom. Karen Stennerová, naopak, zdôrazňuje existenciu neviditeľných čiar, ktoré vyznačujú morálny poriadok, a v prípade ich prekročenia sa tolerantný občan žijúci v liberálnej demokracii zmení na nahnevaného sympatizanta extrémnej pravice. Je pozoruhodné, že najsilnejším indikátorom toho, kto hlasoval za vystúpenie Británie z Európskej únie, je jeho či jej názor na trest smrti. Tí, ktorí boli za znovuzavedenie trestu smrti, patrili medzi najpravdepodobnejších zástancov brexitu.

V tomto zmysle je jedným z najväčších dôsledkov utečeneckej krí-

zy morálna panika, ktorú vyprovokovala, a pocit, že situácia sa vymkla spod kontroly. Množstvo aktov otvorenosti k utečencom unikajúcim pred vojnou a prenasledovaním, ktorých svedkami sme boli v Nemecku a Rakúsku v roku 2015, je dnes zatienených pravým opakom: zúrivosťou a úzkosťou z toho, že tí istí cudzinci, ktorých sme len pred rokom vítali, rozložia európsky model sociálneho štátu spolu s historickou kultúrou a že zničia naše liberálne spoločenstvá. Strach z islamského terorizmu a všeobecná úzkosť z neznámeho tvoria jadro morálnej paniky, ktorú Európa prežíva. Agentúra na prieskum verejnej mienky YouGov v januári 2017 zistila, že 81 percent Francúzov, 68 percent Britov a 60 percent Nemcov očakáva, že sa v priebehu najbližšieho roka v ich krajine odohrá veľký teroristický útok. Predstava budúcnosti, v ktorej sú hranice Európskej únie vystavené neustálemu prílevu utečencov a migrantov, narúša dôveru Európanov v politický systém ako taký.

Okrem strachu z imigrácie však úzkosť vyvolávajú aj zmeny v technológiách. Strach z invázie barbarov totiž existuje zároveň so strachom z premeny pracovného prostredia na miesto ovládané robotmi. V tejto technologickej dystópii, na ktorej úsvite stojíme, už pre ľudské bytosti neostane žiadna práca. Podľa nedávnej štúdie britskej vlády prebehne v najbližších tridsiatich rokoch automatizácia až štyridsiatich troch percent terajších pracovných miest v rámci Európskej únie.

Ako bude spoločnosť fungovať, keď sa práca z práva a povinnosti zmení na privilegium, nie je čisto rečníckou otázkou. Veľký startupový inkubátor Y Combinator už oznámil, že na približne stovke rodín v kalifornskom Oaklande vykoná experiment so základným príjmom. V priebehu jedného roka im každý mesiac bude bez akýchkoľvek záväzkov dávať od 1000 do 2000 dolárov a chce tak zistiť, čo budú ľudia robiť, keď už na to, aby zarobili na živobytie, nemusia pracovať. Predstava budúcnosti bez práce je veľkou intelektuálnou aj existenčnou výzvou. Otázka, ako budú ľudia schopní dávať svojim životom zmysel v post-pracovnej spoločnosti, je nemenej naliehavá ako tá, ako môže v post-pravdivom politickom svete fungovať samotná demokracia.

V demografickej dystópii čelia európski občania nemenej zložitému výberu. Aby si zaistili prosperitu, musia otvoriť hranice; tá istá otvorenosť však hrozí zničením ich kultúrnej výnimočnosti. Alternatívou je uzatvorenie európskych hraníc, v takom prípade by však museli byť pripravení na strmý prepád celkovej životnej úrovne a budúcnosť, v ktorej musí každý pracovať tak dlho, až kým mu to jeho telesný úpadok neznemožní.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Prečo môže dôjsť k návratu fašizmu? A čo to vlastne fašizmus je? A ako s tým všetkým súvisí kapitalizmus?
- Čo znamená, že spoločnosť „hnedne“?
- Kedy sa ľudia podľa Karen Stennerovej stávajú netolerantnejšími?

Námety na diskusiu:

- Čo je podľa autora textu jedným z najväčších dôsledkov utečeneckej krízy? Mali by sme prejaviť utečencom a utečenkyniam solidaritu?
- Súhlasíte s výrokom, že Slovensko je krajina Slovákov a Sloveniek a tak by to aj malo ostať?

Náročnosť: 1

ROZDIELNY POHĽAD NA MIGRÁCIU ALEBO ZRÁŽKA RÔNYCH FORIEM SOLIDARITY?

(z knihy *Čo príde po Európe?*, str. 54 - 58 a str. 66)

Utečenecká kríza núti Európanov nielen skepticky nazerať na vlastný politický model; zásadne tiež rozdeľuje celú Európsku úniu a obnovuje rozdelenie na východ a západ, ktoré sa po roku 1989 podarilo premostiť. To, čo vidíme dnes, Brusel nazýva nedostatkom solidarity, skôr však ide o zrážku rôznych foriem solidarity: národné, etnické a náboženské podoby solidarity prichádzajú do konfliktu so záväzkami, ktoré ako ľudia pociťujeme, A táto zrážka rôznych foriem solidarity sa odohráva nielen v rámci spoločenstiev, ale aj medzi jednotlivými štátmi.

Na to, aby sme odhalili rozličnú mieru dôvery v Úniu na západe a východe, stačil počas posledných desiatich rokov rýchly pohľad na prieskumy verejnej mienky. Obyvatelia západnej Európy spravidla viac dôverujú národným vládam ako Bruselu – jasne tak dávajú najavo, že Bruselu veria, pokiaľ ich vlády dokážu ovplyvňovať smer, ktorým sa Európa uberá.

Na východe prevláda iná logika. Väčšina ľudí má skôr tendenciu namiesto svojich vlád dôverovať Bruselu. Svoje nádeje opierajú o technokratov v Bruseli, ktorí sú kompetentnejší a menej skorumpovaní ako ich vlastní lídri. Migračná kríza však zmenila aj túto dynamiku. Presvedčenie Nemcov a Švédov, že ich vlády dokážu formovať spoločnú politiku EÚ, je oslabené, zatiaľ čo Východoeurópania teraz vkladajú väčšiu dôveru vo vlády svojich štátov ako v Brusel – a to aj napriek tomu, že čo sa týka ich kompetentnosti a poctivosti, naďalej ostávajú skeptickí. Považujú ich však za pripravené ochraňovať to, čo je jasným štátnym záujmom. V skratke, migrácia opäť vniesla do politiky nacionalizmus a s ním aj obnovenie rozdelenia na východ a západ – teda za predpokladu, že toto rozdelenie vôbec niekedy prestalo existovať.

Práve otázku, či takéto rozdelenie vôbec niekedy zmizlo, položila nedávna štúdia, ktorá ukázala, že ak majú Nemci odhadnúť vzdialenosť

medzi dvoma mestami, ich odhad sa zdvojnásobí, ak sa jedno z miest nachádza v bývalej NSR a druhé v bývalej NDR (v porovnaní s tým, ak sa obe mestá nachádzajú v rovnakej časti krajiny). Navyše odhad je výrazne nepresnejší u Nemcov, ktorí spojenie krajiny vnímajú skepticky. Takýto výsledok môže naznačovať, že zjednotená Európa bola vždy skôr snom než realitou. A v porovnaní s inými faktormi je práve obnovenie rozdelenia na východ a západ živnou pôdou pre obavy z čiastočného alebo úplného rozpadu EÚ.

Popravde, všetky krízy, ktorým Európa v súčasnosti čelí, ju nejakým spôsobom rozdeľujú. Kríza eurozóny rozdeľuje Úniu po severojužnej osi. Brexit zväzňuje rozdiel medzi jadrom a perifériou. Ukrajinská kríza rozdeľuje európske krajiny na základe ich vzťahu k Rusku na jastrabov a holubice. Po utečeneckej kríze sa však opäť vynorila línia, ktorá kontinent delí na východ a západ, a práve tá ohrozuje prežitie Únie ako takej.

Východná Európa a jej nedostatok súcitu

„Je pre mňa ťažké pochopiť,“ priznal sa raz nemecký prezident Joachim Gauck, „ako krajiny, ktorých občania boli kedysi politicky utláčaní a zažili solidaritu, dokážu na solidaritu zabudnúť, ak sa týka ľudí utláčaných v iných častiach sveta.“ Prečo sú pre Stredoeurópanov tak veľmi cudzie základné hodnoty, na ktorých je Európska únia postavená, a prečo prejavujú tak málo solidarity s utrpením druhých?

Západ za najškandalóznejšie nepovažuje to, že východoeurópske krajiny sú pripravené stavať ploty, ktoré ich pred utečencami majú ochrániť, ale ich tvrdenie „že im nič nedlhujeme“. Migrácia rozdeľuje aj Západ samotný a nespokojnosť s kancelárkou Merkelovou narastá po každom teroristickom útoku. Zatiaľ čo sa však v Nemecku do rôznych dobrovoľníckych iniciatív zapojilo takmer 10 percent obyvateľov, verejnosťou vo východnej Európe (s výnimkou pomerne malého počtu presvedčených liberálov) utrpenie utečencov nepohlo. Práve preto jej lídri kritizovali rozhodnutie Bruselu prerozdeliť utečencov medzi členské štáty Únie. Slovenský premiér Robert Fico trval na tom, že jeho krajina je pripravená prijať iba kresťanov (tvrdil, že nakoľko na Slovensku nie sú žiadne mešity, moslimovia by sa cítili stratení). Líder poľskej vládnej strany Právo a spravodlivosť Jaroslaw Kaczyński varoval, že prijatie utečencov predstavuje pre verejnosť zdravotné riziko, a to z dôvodu údajných nebezpečných chorôb a nákaz, ktoré do krajiny môžu priniesť. Maďarský premiér Viktor Orbán pre zmenu tvrdí, že morálnou povinnosťou Európskej únie nie je pomáhať utečencom, ale zaistiť bezpečnosť svojich obyvateľov. V nadväznosti na to Orbán 2. októbra 2016 zorganizoval referendum, v ktorom sa 98 percent zúčastnených (účasť dosiahla 44 percent a nenaplnila tak 50-percentné kvórum potrebné na to, aby

bolo referendum platné) vyjadrilo proti prijímaniu cudzincov do krajiny.

Do očí bije, že v postoji k utečencom neexistuje rozdiel medzi katolíckym Poľskom a pravoslávny Rumunskom, ani medzi ekonomicky rozvinutou Českou republikou a omnoho chudobnejším Bulharskom.

Stredoeurópsky odpor k utečencom pôsobí ešte zvláštnejším dojmom v prípade, ak zoberieme do úvahy tri skutočnosti. Po prvé, v priebehu väčšiny dvadsiateho storočia obyvatelia strednej a východnej Európy buď zo svojich krajín emigrovali, alebo sa starali o imigrantov. Stačí si spomenúť na to, akou veľkou témou bola na konci devätnásteho a na začiatku dvadsiateho storočia „polonizácia Západu“ a že ju sprevádzal strach veľmi podobný tomu, ktorý dnes voči islamu pociťujú mnohí obyvatelia Nemecka. Po druhé, v krajinách strednej a východnej Európy sa v skutočnosti nachádza minimum utečencov. V roku 2015 ich napríklad na územie Slovenska dorazilo neveriteľných 169 a len ôsmi z nich prejavili záujem ostať. (Plagát, ktorého autorom je maďarská recesistická skupina známa pod názvom Strana dvojchvostého psa, vyzýval spoluobčanov k zamysleniu sa nad tým, že omnoho pravdepodobnejšie, že počas svojho životavidia UFO ako imigrantov.)

Po tretie a práve tu sa skrýva tragická irónia -, stredoeurópske krajiny a ich ekonomiky migrantov naliehavo potrebujú. V dôsledku emigračnej vlny po páde železnej opony v nich dochádza k populačnému prepadu a udržanie ich sociálneho systému si za terajších podmienok možno v budúcnosti len ťažko predstaviť. Od pádu komunizmu sa z Poľka vysťahovalo 2,5 milióna obyvateľov, z Rumunska 3,5 milióna a počet obyvateľov Litvy klesol z 3,5 milióna na 2,9 milióna – tieto čísla navyše ďalej klesajú.

Prečo sú potom obyvatelia východnej Európy k utečencom nalaďení tak nepriateľsky? Veľmi dobrým príkladom je v tomto prípade Bulharsko. Počet utečencov, ktorí na jeho územie prišli v dôsledku vojen na Balkáne a prvej svetovej vojny, sa rovnal štvrtine obyvateľov (a s pomocou Ligy národov dokázali Bulhari všetkým poskytnúť jedlo a strechu nad hlavou). Bulharsko vtedy vyzeralo tak, ako dnes vyzerá Jordánsko alebo Libanon, a Bulhari sú oprávnené hrdí na to, ako sa im v takom krátkom čase podarilo integrovať také množstvo ľudí.

Prečo teda Bulhari dokázali pomôcť vtedy a dnes to odmietajú? Odpoveď je jednoduchá: ľudia, ktorí pred sto rokmi hľadali v krajine strechu nad hlavou, boli etnickí Bulhari. Teraz nie sú. Bulhari neveria, že solidarita považovaná vtedy za nevyhnutnú voči ľuďom, ktorých vnímali ako svojich vlastných, by sa mala týkať aj niekoho iného, kto uteká pred vojnou a prenasledovaním. Počet ľudí, vykonávajúcich dnes dobrovoľné „občianske zatýkanie“ utečencov, je v skutočnosti vyšší ako počet tých, ktorí im dobrovoľne pomáhajú. Utečenecká kríza ukázala, že východná Európa vníma kozmopolitné hodnoty, na ktorých je Európska únia zalo-

žená, ako ohrozenie, zatiaľ čo pre mnohých obyvateľov Západu sú práve tieto kozmopolitné hodnoty podstatou novej európskej identity.

...

Tým, čo však nakoniec najviac oddeľuje východ od západu, je hlboko zakorenená stredoeurópska nedôvera voči kozmopolitnému pohľadu na svet. Východná Európa za sebou nemá koloniálnu históriu, a preto jej chýba pocit viny, ale rovnako jej chýba aj pocit zdieľaného osudu, ktorý koloniálne styky často sprevádza. Momentálny odpor ku kozmopolitizmu, ktorý v mnohom pripomína úspešnú antikozmopolitnú kampaň v niekdajšej stalinskej Európe, dobre ukazuje rastúca ochota voličov podporovať nativistických politických lídrov, ktorých hlavnou výhodou je to, že ich nezaujímajú svet, nehovoria cudzími jazykmi, nezaujímajú sa o iné kultúry a vyhýbajú sa návštevám Bruselu. Keď poľský minister zahraničia Witold Waszczykowski vyjadruje svoj odpor k európskemu liberalizmu, charakterizujú ho ako „nový mix kultúr a rás; svet, ktorý tvoria cyklisti a vegetariáni, ktorí používajú len obnoviteľnú energiu a bojujú proti akémukoľvek prejavu vierovyznania“, hovorí za mnohých. Podľa jeho názoru Poliakom najviac záleží na „tradícii, historickom povedomí, láske k vlasti, viere v Boha a na rodine, ktorú tvorí muž a žena.“ V prvom desaťročí po skončení studenej vojny liberáli najviac obdivovali Európu a najmä Európsku úniu. Ľudia vo východnej Európe snívajú o tom, že budú žiť v normálnych krajinách. Stelesnením normálnosti Západu bola jeho prosperita, slušnosť a ekonomický úspech. O tri desaťročia neskôr však už mnohí Východoeurópania kultúru postmodernistickej Európy vnímajú ako nenormálnu.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Vlastnými slovami sa pokúste vysvetliť, čo je to solidarita.
- Čo má autor na mysli pod slovným spojením „kríza súcitu“?
- Žijú na Slovensku moslimovia a moslimky? Cítia sa tu podľa vás vítaní?
- Čo si myslíte o výroku Witolda Waszczykowskeho o európskom liberalizme, keď ho charakterizuje ako „nový mix kultúr a rás; svet, ktorý tvoria cyklisti a vegetariáni, ktorí používajú len obnoviteľnú energiu a bojujú proti akémukoľvek prejavu vierovyznania“, hovorí za mnohých.

Podľa jeho názoru Poliakom najviac záleží na „tradícii, historickom povedomí, láske k vlasti, viere v Boha a na rodine, ktorú tvorí muž a žena.“

- Počuli ste podobné výroky aj od slovenských politikov a političiek? Čo si o takýchto výrokoch myslíte?

Námety na diskusiu:

- Aké sú plusy a mínusy členstva SR v Európskej únii? Ako vnímate EÚ vy a ako je vnímaná vo vašej rodine?
- Prečo kedysi niektoré štáty prejavovali vysokú mieru solidarity a dnes robia takmer úplný opak?

Náročnosť: 3

TRIBALIZMUS JE HLBOKO ĽUDSKÝ

(z knihy *Do Tmy*, str. 239 – 240 a 244 – 245)

Facebook a v roku 2004 rozhodol, že ide „spájať ľudí“. Otvorili sa nové možnosti spájania a spolupatričnosti. Ale zároveň to ľudí začalo rozdeľovať. Architektúra Facebooku umocňuje u používateľov kmeňové zmýšľanie. Živý v ľuďoch vzor „my proti nim“, ktoré stavajú skupiny proti sebe. Vytvára umelé spojenectvá a povzbudzuje k vylúčeniu, diskriminácii, udavačstvu alebo dokonca k trestaniu tých, ktorí nezapadajú. „Šialenstvo sa u jednotlivca prejavuje zriedka – ale v skupinách, stranách, národoch a epochách je pravidlom,“ poznamenal Fridrich Nietzsche vo svojej knihe *Mimo dobra a zla*.

Tribalizmus je hlboko ľudský. Jeho dynamika nemá politické sfarbenie ani ideologické smerovanie. Napriek tomu sa tam objavujú rozkoly okolo etnických, sexuálnych, kultúrnych a náboženských línií – v základných vrstvách našich identít. A sociálne médiá pomáhajú okrajovým skupinám v ich snahe ešte vyostriť tieto línie, dali im zbrane, aby mohli umelo posilňovať svoje kmene. Výsledok je znepokojivý, avšak nie prekvapivý. „V Amerike tribalizmus dostal Trumpa do Bieleho domu,“ ako hovorí americká expertka na tribalizmus Amy Chua: elity z pobrežných miest verzus pracujúca trieda z vidieka. „Hodnotové kmene“ boli zodpovedné aj za hlasovanie o brexite, ako tvrdí britský editor a novinár David Goodhart: kozmopolitné, spoločenských liberálne „nikam“ verzus miestne korene a spoločenských konzervatívne „niekam“. Či už to nazývame „hodnotový tribalizmus“ alebo „politika identity“, digitálna doba tento fenomén výrazne zhoršila.

Mať na sociálnych sieťach mnoho priateľov s rôznym ideologickým pozadím vás neochráni pred internetovým tribalizmom, čo by ste intuitívne asi vyhodnotili inak. No práve opak je pravdou. Jedným z najväčších paradoxov Facebooku je, že čím viac máte priateľov, tým menej rozmanitý obsah vidíte. Dôvodom sú filtre, ktoré majú viac informácií, pracujú s nimi a zisťujú nuansy vašich ideologických sklonov, preferované témy či druh humoru na základe toho, čo sa vám páči a na čo reagujete.

Technologické firmy si plne uvedomujú polarizačnú dynamiku na svojich platformách. Podnikatelia zo Silicon Valley sa už roky snažia skôr uchlácholiť tvorcov pravidiel vo Washingtone DC, Londýne a Paríži ako riešiť tento problém. Google, materská spoločnosť YouTube, utratila

v roku 2017 osemnásť miliónov dolárov – viac ako ktorákoľvek iná firma – na lobingové aktivity. Číslo Facebooku sa veľmi nelíšia; v tom istom roku firma navýšila investície do lobingu o tridsaťdva percent. Napriek tomuto pozoruhodnému úsiliu európske vlády, naopak začali prijímať prísnejšie regulácie kybernetického priestoru, niekedy v snahe zbaviť sa vlastnej zodpovednosti.

...

Mnohé zo súčasných spoločensko-technologických problémov sú ako začarované kruhy. Vrcholná osamelosť, závislosť a tribalizmus sú zdrojom a zároveň následkom vzniku nových technológií. Tieto faktory krmia svet bublín na sociálnych médiách, gamifikované zoznamovanie, súťaže o najlepšiu selfie a návykové videohry a zároveň z nich čerpajú. Spojenia sú stále viac virtuálnymi, interakcie sa čoraz viac gamifikujú a komunikácia je čoraz viac uumelá, a tak sú ľudia stále osamelejší, závislejší a viac pripútaní ku kmeňom. Zase len trávia viac času na sociálnych médiách, na zoznamovacích aplikáciách a pri počítačových hrách.

Extrémistické skupiny si nielen medzi prvými osvojili technológie. Začali hneď aj využívať všetky slabé miesta, ktoré technológie vytvárajú v spoločnosti. Od naživo hraných rolí po naživo streamovanú mobilizáciu a gamifikovaný terorizmus, virtuálne extrémistické komunity ponúkajú svojim členom nové spôsoby zábavy, rozptýlenie, okamžité uspokojenie a pominuteľné dvíhanie ega. Používajú technológie, aby dali jedincovi to, čo im technológie vzali: spolupatričnosť, sebavedomie a identitu. Alebo ilúzie o tom všetkom.

Napokon, úzke prepojenie techniky a spoločnosti znamená, že izolované riešenie zamerané na jedno bez druhého by pravdepodobne zlyhalo. Technologický progres neprebíha v spoločenskom vákuu; a takisto sa ani spoločenský vývoj neuskutočňuje bez technologických následkov. Ak chceme čeliť vzostupu technologicky vyspelých a vysoko sociálnych extrémistických hnutí, nestačí hľadať vinu v spoločnosti alebo v technológiách samostatne. Nepostačuje hľadanie zvlášť spoločenských a zvlášť technologických riešení. Namiesto toho potrebujeme pochopiť a využiť ich vzájomné prepojenie: čo s nami ako so spoločnosťou robia najnovšie technológie, ako odzrkadľujú nášho ducha doby, naše slabosti a túžby.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?

- Ako podľa vás sociálne siete ako Facebook živia v ľuďoch vzorec „my proti nim“? Stretli ste sa s tým aj osobne?
- V úryvku sa spomína, že pri víťazstve Donalda Trampa v amerických prezidentských voľbách bol dôležitý rozpor medzi elitami a pracujúcou triedou. Je niečo podobné viditeľné aj na Slovensku?
- Čo je to lobing? A prečo firmy ako Google či Facebook investujú milióny do lobingu?

Námety na diskusiu:

Záver úryvku prináša aj otázku „čo s nami ako so spoločnosťou robia najnovšie technológie, ako odzrkadľujú nášho duch doby, naše slabosti a túžby...“ Ako by ste na ňu odpovedali?

Náročnosť: 3

ROZŠIRUJÚCI SA OKRUH SÚCITU

(z knihy **Na konci zostane človek, str. 104 a 108 – 110**)

Jednou z námietok proti humanizmu je, že vedie k antropocentrizmu. Človek sa stáva stredom všetkého a život, ktorý ho obklopuje, nemá svoju vlastnú hodnotu, pokým mu je človek sám neudelí. Takto vykorenenému a zo svojho prostredia vytrhnutému človeku nič nebráni v ničení prírody, zotročovaní zvierat a využívaní zdrojov celej planéty vo svoj prospech. Ak človek sústredí zmysel bytia iba na seba samého a životné hodnoty odvodí iba od vlastných schopností, poznania a tvorivosti, môže sa stať nevšímavým a chladným voči hodnote, ktorú predstavujú iné životné formy či celý ekosystém planéty. Tieto obavy majú svoje opodstatnenie, som však presvedčený, že hlboké prežívanie humanistického ideálu v spojení s racionálnym pohľadom na svet dôkazuje človek chrániť aj pred pokušeniami antropocentrizmu.

Planéta pre všetkých

Boj s klimatickými zmenami, snaha chrániť prírodné zdroje, živočíšne a rastlinné druhy našej planéty úzko súvisí s otázkou sociálnych nerovností a globálnou spravodlivosťou. Dokážu obmedzené zdroje planéty užiť rastúcu ľudskú populáciu, miliardy ľudí túžiacich po lepšom živote? Dobrou správou je, že všade tam, kde stúpa životná úroveň, kde ľudia získavajú prístup k lepšiemu vzdelaniu a zdravotnej starostlivosti, zároveň klesá pôrodnosť. V dôsledku toho populácia vyspelých krajín sveta prestáva rásť a stabilizuje sa. To však prináša ďalšiu otázku. Bude možné všetkým ľuďom na Zemi zabezpečiť rovnakú životnú úroveň, aká je dnes štandardom v rozvinutých krajinách sveta bez toho, aby sme zničili planétu?

Podľa výskumu organizácie Oxfam a Štokholmského environmentálne inštitútu (SEI) je 10% najbohatších ľudí svetovej populácie zodpovedných za 52% emisií uhlíka, zatiaľ čo najchudobnejších 50% zapríčiňuje iba 7% uhlíkových emisií. Na odstránenie tejto nespravodlivosti Oxfam odporúča zvýšiť zdanenie najbohatších ľudí, odvážne zavádzanie progresívnych uhlíkových daní na veľké autá, privátne lietadlá či jachty, ako aj zdanenie leteckých spoločností. Situácia sa však stáva ešte zložitejšou, keď si uvedomíme, že týchto desať percent svetovej populácie netvorí iba milionári so svojím luxusným spôsobom života. Pokojne medzi nich môže patriť aj obyčajný Slovak, ktorý býva vo vlastnom byte a dostáva priemerný plat.

Na stránke givingwhatwecan.org si môže každý na základe troch údajov – miesta pobytu, ročného príjmu a počtu osôb v domácnosti – vypočítať, aké je jeho bohatstvo v porovnaní so svetovou populáciou. Podľa kalkulácií organizácie Centre for Effective Altruism (Centrum pre efektívny altruizmus)

napríklad obyvateľ Slovenska, ktorý mesačne zarába tisíc eur a žije sám vo svojom byte, patrí k najbohatším šiestim percentám ľudstva.

Ako naložiť s poznáním, že aj priemerne zarábajúci obyvateľ Slovenska má z globálneho hľadiska nespravodlivo veľký dosah na životné prostredie?

Jednou z možných reakcií je obrátiť pozornosť na tých, ktorí majú viac. Ak som aj sám súčasťou horných desiatich percent, môžem vždy ukázať prstom na tých, ktorí patria k piatim percentám najbohatších ľudí na planéte. Problémom tohto prístupu je prílišné zbavenie sa spoluzodpovednosti. Ak stačí ukázať na tých, ktorí majú viac ako aj, a povedať, nech sa oni uskromnia, riešenie ekologických problémov môže pôsobiť jednoducho.

Všetko sa zamotáva, až keď si uvedomím, že nemusím vlastniť drahé auto, veľký dom ani využívať päťhviezdičkové hotely na dovolenkách. Globálnym privilegiom môže byť samostatné bývanie či štúdium vysokej školy.

V situácii, keď by som rád umožnil sedem a pol miliarde ľudí na planéte podobne privilegovaný život, aký žije priemerný Európan, je zrejmé, že redistribúcia bohatstva stačiť nebude, ak nebudeme zároveň masívne investovať do vedecko-technologického pokroku, rozvoja zelených technológií, efektívnejšieho využívania prírodných zdrojov a získavania energie.

Úlohy:

- Pozorne si prečítajte úryvok. Aký máte z úryvku pocit? Čomu v texte nerozumiete?
- Ako veľmi nás podľa vás ohrozuje klimatická zmena? Myslíte, že na Slovensku robíme dostatočné kroky, aby sme najhorším dopadom klimatickej krízy predišli?
- Kde sú podľa vás hranice bohatstva a luxusu?
- Podporili by ste väčšie zdanenie bohatých ľudí?

Námety na diskusiu:

Na Slovensku sa väčšinou nevnímame ako bohatá krajina, napriek tomu je fakt, že patríme k najbohatším krajinám na svete. A ako sa spomína v úryvku, aj priemerne zarábajúci obyvateľ Slovenska bude patriť do 10% najbohatších ľudí na svete. Prečo sa však ako bohatí nevnímame? Čím to je?

Náročnosť: 1

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

1. Batthyany, S. 2019. Čo to má spoločné so mnou? Krásno nad Kysucou: Absynt, 2019. 216 s.
- 2.
3. Bregman, R. 2020. Ľudskosť. Optimistická história človeka. Bratislava: N Press, 2020. 464 s.
4. Bridle, J. 2021. Temný novovek. Technológie a koniec budúcnosti. Banská Bystrica: Literárna bašta, 2021. 384 s.
5. Césaire, A. 2020. Rozprava o kolonializme. Bratislava: KPTL, 2020. 120 s.
6. Ebner, J. 2021. Tajný život extrémistov. Bratislava: N Press, 2021. 304 s.
7. Eddo-Lodge, R. 2021. Prečo sa už s bielymi nerozprávam o rase. Banská Bystrica: Literárna bašta, 2021. 276 s.
8. Filo, J. 2021. Naša (klimatická) zmena. Bratislava: Petit Press, 2021. 176 s.
9. Fukuyama, F. 2019. Identita (slovenské vydanie). Túžba po dôstojnosti a politika hnevu. Bratislava: Premedia, 2019. 184 s.
10. Hyrja, J. (ed.) 2020. Tisovi poza chrbát. Príbehy odporu voči ľudáckemu režimu. Bratislava: Hardart, 2020. 350 s.
11. Krastev, I. 2018. Čo príde po Európe? Krásno nad Kysucou: Kalligram/Absynt, 2018. 136 s.
12. Marec, S. a Prušová, V. 2021. Roky bezprávia. Neuveriteľný príbeh razie v Moldave. Bratislava: N Press, 2021. 224 s.
13. Monbiot, G. 2020. Ako z toho von Nová politika pre svet zmietaný krízami. Bratislava: Premedia, 2020. 184 s.
14. Nocun, K. a Lamberty, P. 2021. Falšovaná pravda. O vplyve konšpiračných teórií na naše myslenie. Bratislava: N Press, 2021. 312 s.
15. Rafael, V. 2018. Rómovia v zajatí politiky. Eseje o tom, ako sme (ne)pokročili. Bratislava: eduRoma, 2018. 135 s.
16. Ritomský, M. 2021. Na konci zostane človek. Mozaika humanizmu. Bratislava: Petit Press, 2021. 160 s.
17. Szabó, M. 2020. Potraty. Dejiny slovenských kultúrnych vojen od Hlinku po Kuffu. Bratislava: N Press, 2020. 128 s.

18. Vadkerty, M. 2020. Slovný pán prezident. Listy Jozefovi Tisovi. Krásno nad Kysucou: Absynt, 2020. 230 s.
19. Valenta, J. 2021. Fenomény dejín. Bratislava: Petit Press, 2021. 160 s.
20. Zakaria, F. 2021. Desť ponaučení pre postpandemický svet. Bratislava: N Press, 2021. 328 s.

